

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

SZÁZKILENCZVENHATODIK KÖTET

(564., 565., 566. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1924

TARTALOM.

DLXIV. SZÁM.

	Lap
GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZLEKEDÉSI POLITIKÁJA. — György	
Endrétől.....	1
GÁRDONYI GÉZA TANÍTÓI CIKKEIRŐL. — Gopcsa Lászlótól.....	26
KÉGL SÁNDOR (1862—1920.). — Gaál Lászlótól.....	37
ÚJABB LELETEK AZ ÓKORI KELET FÖLDJÉN. — Mahler Edétől.....	45
RITMUS ÉS VERSTECHNIKA. (II.) — Négyesy Lászlótól.....	61

DLXV. SZÁM.

SZÍNI KRITIKÁNK A NEMZETI SZÍNHÁZ MEGNYÍLTÁIG. — Császár	
Elemértől.....	81
MADÁCH ÉS EÖTVÖS. — Barabási Kun Józseftől.....	98
HADRIANUS ÉS VILLÁJA. — Kenedy Gézától.....	109
KOLCZOV. — Nagy Ivántól.....	127
JÁROM A GENFI TÓNÁL. — Költemény. — Meyer Konrád Ferdinánd	
után, németből Vargha Gyulától.....	144
TUDOMÁNY: 1. <i>Francia könyv Mátyás király könyvtáráról.</i> — B. A.-tól.	
2. Magyar Zoltán: <i>A magyar állam költségvetési joga.</i> — Ereky	
Istvántól.	
3. <i>Balassa Bálint munkáinak új kiadása. (Balassa Bálint minden</i>	
munkái). — Kéky Lajostól.....	146

DLXVI. SZÁM.

	Lap
AZ ÚJ NEMZETKÖZI JOG. — Concha Győzöttől	161
A KERESKEDELMI POLITIKA MAI HELYZETE. — Matlekovits	
Sándortól	173
TOSCANA SZOBRÁSZATA A QUATTROCENTÓBAN. — Ybl Ervintől	199
MAGYAR TÁRGYÚ NÉMET DARABOK A HAZAI NÉMET SZÍN-	
PADOKON. — Rózsa Dezsőtől	215
A MÁSODIK HOLUBÁR. — Költemény. — Kozma Andortól	232
MŰVÉSZET: <i>A Műcsarnok tavaszi tárlata.</i> — D.-től	236
ÉRTESÍTŐ: <i>Új regények és novellák.</i> — (Benes Klára: <i>A fűszeres bolt.</i> —	
Zilahy Lajos: <i>Az ezüstszárnyú szélmalom.</i> — Csathó Kálmán:	
<i>Földiekkel játszó égi tünemény.)</i> — r. r.-től	238
Hibaigazítás	240

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖZLEKEDÉSI POLITIKÁJA.

Semmi komoly okunk sincs kételkedni abban, hogy a Kovács Lajos érdemes munkájában részletesen leírt megszületése a magyar közlekedési ügyek rendezéséről szóló javaslatnak egészen hiteles, valamint hiteles dolog az is, miszerint Széchenyi belátva, hogy ezen munkának csak úgy lehet hatása, ha az ő neve alatt kerül a közönség elé, minden habozás nélkül írta oda nevét és írta meg az ajánlatot a «felséges hazához».

Tényleg annyira elütő e javaslat stílje Széchenyi egyéb irodalmi műveitől, s annyira magán viseli a hivatalos jelleget maga az egész javaslat, szemben még magával az előszóval is, mely egészen Széchenyi, hogy nyugodtan vehetnők ki e munkát Széchenyi többi műveiből, ha a szöveg mellett nem volna maga a lényeg az ő legsajátabb alkotása, ha munkatársai nem csak azt állították volna össze egységes műbe, ami az ő agyának legsajátabb terméke, közel negyedszázados ízzó munkásságának testet öltött resuméja volt épen az általa legjobban ápoltságban. Maga Széchenyi naplóiban és leveleiben nem egyszer emlékezik meg a javaslatról oly módon, amely teljesen megerősíti Kovács Lajos előadását.

Mindazáltal, vagy épen azért Széchenyi közlekedési politikájának gerincét most utólagosan is ebből a javaslatból kell megítélnünk, nemcsak azért, mert ő maga a részleteket is teljesen magáévá tette, hanem azért is, mert e téren tett összes lépéseinek teljes rendszeres betetőzéseül tekinthető e javaslat, s így egészen jogos és kétségbevonhatatlanul igazságos ezen javaslatban tekinteni azt a képet, amely Széchenyi szemei előtt lebegett Magyarország közlekedési politikája körül, és pedig nemcsak annak megírásakor, hanem pályája kezdetétől

fogva az ő köztudomású, ma már minden oldalról megállapított alapossága mellett, amely semmitől sem irtózott és következőképen semmitől sem tartózkodott jobban, mint hogy a részletek teljes megállapítása, a tervek teljes kiépítése nélkül kockáztasson bármely javaslatot.

Mily csattanóan egy az alapgondolat, amely a közlekedési ügyekben vezetni Széchenyi elméjét egész élete és egész politikai pályája futása alatt, elég ennek bizonyítására az a három idézet, amelyet bevezetésül előre bocsátok, működése három korszakából.

Az egyik a gr. Waldstein Jánoshoz írt azon ismeretes levélből van véve, melyet halálos betegsége alatt Hirsován dunai útjában 1830 július 17-én még pályája kezdetén írt, mintegy politikai végrendelet gyanánt :

«Ezen sorokat én neked azért diktálom, hogy jó barátainknak (ha az Isten ezen kínokból ki akarna szabadítani) minden publicitás nélkül mutasd meg. Magyarország felemelésére csak három eszköz van : Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.»

«Ezeket kötöm nektek szívetekre, emeljétek az elsőt tehetségtek szerint fel, s díszítsétek igazi nemesség által. Fejtsétek a másodikat ki budapesti fővárosunkban. Tegyetek mindent, hogy Budapest megszűnjék egy vak zsák lenni, s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak s kereskedésnek kinyitni kell. Akik ezen sorokat olvassák — és azt a te belátásodnak engedem át édes Waldstein — emlékezzenek meg rólam, fontolják meg a mondottakat és mily nehéz pillanatban írtam azokat.»

Valóban szíve vérével írta, a halál csarnokában, távol minden más befolyástól, csak életének, kitűzött céljának világos, tiszta öntudatában.

Még részletesebbek nyilatkozatai e tekintetben a Hitelben, mely már természetesen a nagy nyilvánosságnak szánt mű volt, s melyben nem barátainak, hanem az egész magyar fajnak akarta megmozdítani nemcsak gondolkozását, hanem tettvágyát is. «Mennél könnyebb a szállítás, — mondja részletesen felsorolva a hazánk geográfiai fekvése által okozott megmásíthatlan akadályokat, Fiume kezdetleges voltát, a közlekedés

hiányát stb. — s mennél nagyobb becsű a portéka, annál egyenlőbb marad becse s ára az A. ponton s az onnan távol eső B. ponton azon egy portékának s annál több tiszta nyereség marad a kereskedő kezében. Ez axioma s ezen ok miatt látjuk némely nemzetek kereskedési foganatját; mert ide s tova szállítási módjok könnyű, portékáikat pedig nem természeti minőségekben, hanem már mint becsesbre vált javakat viszik egy helyről másra. Nem nagyon jó kereskedés jele szinte egész méneseket látni egy közép nagyságú szekér előtt, melyet alávaló gypjú, vagy egyéb kis becsű portéka nyom. S nem bizonyága mély tudománynak s felvilágosított értelemnek, valakit jobb út, vasút, vízcatorna stb. ellen minden kifogás nélkül kikelve látni.»

«Csinált út, kötöltés, vízcatorna, vasút csak úgy juthatnak néminemű tökéletességre s maradhatnak meg jókarban, ha az egész ország viszi csinálások s fenntartások terhét, mint Franciaországban; vagy ha nyereséget hoznak, t. i. ha azon tőke, mely csinálásokra fordítottatott, jól kamatol, mint Britanniában, Észak-Amerikában. S ez sarkigazság. Hol csak a legszegényebb sorsú viszi a közösülések terhét s csak az fizet vámot, kinek parasztruhája, vagy kinek semmi urias tekintete s pénze alig van, mint nálunk: ott némelykor, ha az időjárás, egy új s heves tisztviselő, s valamely nagy úrnak azon menetele járulnak össze, az út jó; de közönségesen igen alávaló s némelykor járhatatlan, mint nálunk.» «Jó út iránt is igen elágazik az értelem; némely már olyannal is megelégszik, melyen 4 vagy 6 lóval parasztszekeren elvontathatja magát. Sok csak nyáron mozog egy helytül a másikig, s nem is sejdíti, hogy minden szép szabadsági mellett fogva ül s rossz időben lakhelyébül, mint a medve barlangjából, ki sem bujhat! Ha pedig valami a falusi élet kellemeit neveli, bizonyára az, hogy kényünk szerint egy helyről másikra könnyen s akármily időben juthassunk el.»

«Mindez akadályoztatja az embert magasb emelkedéstül, annyi súly s teher tartja láncolva a földhez. Irígy szemmel nézi a sas királyi repülését, míg ő az alacsonyságokkal küzd, s itt hagyná szívesen lélektelen aranyát s kincsét, ha ő is naphoz közelíthetne. Minden arra gerjeszti, hogy a földi raga-

dékokból szabaduljon ki, s mégis hány akad vagy dül inkább sárba, mintsem garásától válna meg, s hány képzei magát, midőn sokszor téli időben házánál vagy rossz csapszékben rab, — szabadnak, hacsak darab pénzecskéje zsebiben.»

Ugyanebben a munkában írja le egészen stílszerű módon a régi «*lutum luto suggerunt, vocant töltés*» magyar útépítést; rendszere: «Az ország sok tájékán zsiros, fekete vagy ragadó agyagföldeken ásatik 5—6 öltre egymástól közegyenleg két mély árok s az áldott termékeny föld árkok közé domboltatik fel, száz meg száz szekér, ezer meg ezer ember mozog, s a ráfordított fizikai erogatum iszonyú. Az idő száraz s így a ráfordított munka, mely mechanice foly, józannak látszik... Mennél magasabb a töltés, annál jobbnak vélik az utat né-mely megye és szabad királyi városi útkészítők, s mennél dombosabb a víz lefolyása, annál helyesebbnek; midőn azonban a magas töltésnek csak az a haszna szokott lenni, hogy a kocsi, mely dül, nagyobbakat dül s az utazó annál kékebbre üti testét; a domború út pedig arra hasznos, hogy a ráhányt föld mélyebb, a sár nagyobb, s így a sülyedés bizonyosabb.»

Egészen természetes, hogy ilyen viszonyok ismerete, melyeknek számos szembeszökő példáját hozza fel Gaál Jenő, Magyarország közállapotait rajzolván a Széchenyi előtti korszakban, rávezették Széchenyit teljes biztonsággal azon javaslatokra, amelyek már a Stádiumban vannak részletezve.

De idézek még egyszer Széchenyiből, és pedig a Javaslatból, mely közgazdasági munkáinak betetőzése, s közlekedési felfogásának valódi resuméje. Ebben is, mintegy utolsó nyilatkozatában, — mert hiszen a Blick már majdnem kizárólag politikai téren mozgott, — hű maradt eredeti felfogásához, s alig pár hónappal a végzetes katasztrófa előtt, a javaslat befejezésében, így szól nemzetéhez:

«A közlekedés s összeköttetések hiánya elegendő arra, hogy hiányozzék a nemzeti egység, s egy ország lakói elszigetelve — mint külön nemzetek — éljenek. Nem nyujt-e erre saját hazánk kiáltó példákat? Nem mutat-e a dunamente s tiszavidéke, sőt a Duna két partja, a hegyvidék s alföld különböző, egymást alig ismerő népfajokat? Hol volt addig ezeknek központja, hol közös érintkezésük? Vontuk-e eddig

a hegyvidékek idegen ajkú lakóit az ország szívéhez és a magyarsághoz közelebb? Pedig lelje csak e haza minden lakosa vágyainak kielégítését, szorgalmának jutalmát, fáradozásainak irányát a haza központjában: gravitáljon csak arra minden erő, élet s mozgékonyság: alig hiszem, hogy nemzeti-ségünk erősítésére hatalmasabb lépést tehattünk volna.»

«Részemről meg vagyok győződve, miszerint hazánk saját fekvése, kedvező alkata s kimeríthetlen terményi kincsforrásai miatt — melyek ugyan még kifejletlen vesztegelnek — többet várhat a közlekedésnek létre hozásától, mint bármely más ország; mert mi a természet kedvezései által hivatva vagyunk az emberi ipar majd minden ágait meghonosítani e változatos fekvésű hazában, hol mindaz, mi anyag, meg van, csak a szellem nem fejlődött még ki.»

«Azonban egy ország segédforrásainak kifejtése, mi a közlekedések által teremtetik elő, a legbiztosabb s legsikeresőbb mód népet felemelni s nemesbíteni. Ez ismerteti meg értékével s állásával az álladalom irányában; ez teheti a legfontosb politikai s közgazdasági igazságokat gyakorlatilag s a legegyszerűbb módon megfoghatóvá és népszerűvé.»

«Javaslatomat tehát, melyet e lapokba foglaltam, oly óhaj-tással nyujtom be, vajha azok, kiknek kezébe a végezés hatalma van letéve, felleljék benne a nemzetegyesítés, érdek-összeszövés s főleg nemességünk szellemi súlyának azon irányát, mely engem vezetett, s mely valamint eddig is nyilvános életemnek s politikai működésemnek legmélyebb talpköve volt, úgy lesz — ha Isten érnem engedi — építményeim utolsó zárköve is.»

Nem lehet mély meghatottság nélkül olvasni, ma 70 év multán, s Széchenyi halála óta közel 60 év multán is e nyilatkozatot, oly megható annak mély hazafisága, de nem lehet mély tisztelet nélkül végig tekinteni ennek a ragyogó sikerekben gazdag és egyénileg még is oly tragikus sorsú nagy államférfiúnak egész pályáját sem. Alapvonásaiban egy és ugyanaz. A naplóiban és leveleiben — már szüleihez írott első leveleiben is majdnem intuitio szerint megfogalmazott programjának állandósága, a kitűzött cél felé való nemcsak lelkes, de állandó törekvés is, e célok helyes kitűzése,

az akadályok teljes ismerése, a tervszerű eljárás a közlekedési ügy terén is ugyanaz, mint egész életében, csak annyi-val szembeszökőbbek és fényesebbek itt, mert itt haladt lépcsőről-lépésre mindig diadalmasan, majdnem lehetetlennek látszó kezdetből fokozatosan ragyogó eredményekre, a nélkül, hogy egyes, kisebb jelentőségű részletváltoztatáson kívül módosítani kellett volna tervein, szándokain, sőt a megvalósítás módjain.

Igy Széchenyi saját szavaival rajzolván az ő közlekedési céljait, mindig híven követett eszményeit, nézzük azok világitásánál az ő gyakorlati munkáit, azokat az eredményeket, amelyeket igazán úgy vivott ki, mint Homér hősei, teljesen egyedül, teljesen magára hagyatva, a viszonyok, a helyzet és az emberekkel szemben.

I.

Az első a lánchíd kérdése volt.

Az ő politikai irányzatának egyik sarkelve egy oly főváros létesítése volt, amely a magyar nemzetiségnek központja legyen. «Mert hogy a magyar — így ír később a Stadiumban — magyar szellemben és alkotmányos formákban, tenger bonyodalmai és ezer szétágazásai közt valaha is kifejttesse magát oly nemzeti magasságra, melyet nagyítóüveg nélkül valósággal magasnak is lehessen nevezni, ha szíve, ha fővárosa nincs» — azt nem lehet felfogni sem. «Ezért minden garas, melyet honunk szívére fordítunk, elébb-utóbb, de elvégre bizonyosan többet fog gyümölcsözni nemzetünk és alkotmányunk valódi hasznára, mint a honnak bármily tájaira fordított forint, sőt tán még arany is.»

Ezen politikai gondolkodás vezetí későbbi működésében is. A pesti por és sár bántja, s az a kép, amit ezen művének előszavában ír le, rajzolván pesti dunaparti lakása gyönyörű szépségeit portalan időben, s ugyanannak kellemetlenségeit, melynél porvész időben «kutyább helyet az Úr Isten még haragjában sem alkotott», nemcsak a mai Ferenc József-tér képének összehasonlítása az akkorival, de egyúttal Széchenyi öntudatos közlekedési politikájának emlékjele is.

Az ország fővárosának megteremtése, mely ő utána is

egyik legbecsesebb delejtűje volt a magyar nemzeti politikának, főleg az ő közlekedési politikájának centralizáló iránylata volt. És e politika gyakorlati megvalósítása a lánchíd sikeréhez volt csatolva.

Köztudomású ma már Széchenyi naplóiból, hogy benne már 1821 január elején megfogalmazott a gondolat a lánchíd megvalósítására. Egy jeges téli napon — így beszéli el — kompon kelvén át, némi életveszéllyel is a Dunán, élénk óhajlás támad benne e két ikerfővárosnak egy állandó híddal leendő összeköttetése iránt, s e cél elérésére kész volna feláldozni egy egész évi jövedelmét, tehát éppen ugyanannyit, mint a minővel az Akadémiát alapította meg pár év multán, ami nemcsak azt mutatja, hogy az anyagi és szellemi haladás igényei iránt egyforma melegséggel viseltetett, s hogy mint későbbi élte folyamán ismételve hangoztatta — a pallérozottságnak és anyagi jólétnek egyformán emelését tartotta a magyar faj életfeladatának, hanem azt is, hogy már pályája kezdetén is teljesen meg voltak formálva céljai s azokat ritka megfontolással tűzte ki, és valóban úgy volt, amint maga mondja a Kelet Népében — «semmit sem teszek rögtönzéseként, vagy pillanatnyi felhevülés következtében, de minden lépteim, minden terveim egy előre kiszámított, messzeható tervnek szüleményei».

Ily előre kiszámított, messzeható terv szüleménye volt a budapesti lánchíd. «Szava akkor éppen nem hallatott,» — írja ő maga később Nagy Pálhoz ; de az ifjú huszárkapitány — ki már évekkel azelőtt 1815-ben gyári munkásokkal együtt naponta három órán át, mint maga mondja naplójában, folytonosan gyakorlatilag foglalkozott a műszaki részletekkel — kész tervezettel lépett a közpálya porondjára nemcsak a teendők, de a cselekvési módozat programjára nézve is. Budapest megteremtésére volt egyik nélkülözhetlen alap az állandó híd, Budapest egyesítése tette lehetővé és feltétlen szükségessé a közlekedési hálózat centralizációját, e nélkül viszont lehetetlennek látszott előtte a magyar modern élet kifejtése, és mindennek felett az, ami szíven végeél gyanánt feküdt — a magyarság végleg megerősítése, az emberiség számára egy kiváló faj megtartása, felvirágoztatása.

Igaz, hogy a közvetlen impulzust, mint maga megvallja naplójában s Wesselényi Miklóshoz írott levelében — 1828 szept. 3-án gr. Sándor Móricztól kapott levele adta a munkálatok közvetlen megindításához, de az első lépést mégis, egy egyesület megalakítását «mindazon nehézségek kinyomozására s meggyőzésére, melyek addig fővárosaink szorosb egybekapcsolását hátrálák», csak négy év múlva teszi meg, s Pest megye is, — annyi idő kellett neki is — más közbejött akadályok (aldunai út, cholera stb.) mellett, — a részletek teljes átgondolására — csak 1832 június 12-én pártolja a híd eszméjét, de ettől fogva, még a nagy árvíz idejét sem véve ki, lelke teljes melegével beleveti magát a küzdelembe, s utoljára is diadalt arat buzgalma, kitartása. Mert az, hogy erős segítő társakat kapott a küzdelem folytatására s hogy kitűnő munkatársakat választott maga köré: ismét az ő csodálatos emberismeretének érdeme, amely az angol «the right man in the right place» közmondás megvalósítását úgy Angliában, hova elsőízben gr. Andrássy Györggyel utazott ez ügyben, mint idehaza, fényes sikerrel oldotta meg.

A módozatokat is alaposan megfontolta. Nem hazafias szabad megajánlást kér jelentésében. Ez áldozatokat tartsa fenn a nemzet inkább oly tárgyakra, «melyek tisztán csak lelki dividendát nyújtanak, mint Játékszín, Ludoviceum, Múzeum, polytechnikai, festési, hangászi stb. Intézetek alkottására, amelyekre a bank-systéma közvetlen nem ér semmit, hanem ott már hazafiság, anyaföld-bálványozás kell». Ezért javasolja a részvénytársasági formát, s mivel a befektetendő tőke kamatozására a régi hajóhíd eddigi évi jövedelme, átlag 40,000 forint, merőben elégtelen, csak úgy lehet hídat építeni, «ha azon mindenki, — legkisebb kivétel nélkül is, vámot fog fizetni.»

Ez volt a nagy szó, mely a Hitel elvi reformját tette érlelte. Ismerjük a küzdelem részleteit, mely a vámmentesség vagy vámfizetés kérdésében folyt. Ismerjük Széchenyi elleneinek céltalan küzdelmét és Széchenyi ingerült harmonizát. Neki tényleg mindig volt valamely látszólag frivol vagy csak pénzügyi gyakorlati teremtményével magasabb eszmebeli célzata — mondja egyik életírója — például

a lánchíddal a nemesi nem-fizetés elvének megtörése ; amiért is Szepessy püspök mindig attól félt, hogy Széchenyi majd «mindenfelé az országban lánchidakat építend, hogy adófizetésre szoktassa a nemest», és az ő nagy diadalérzetét, melyet díszruhában való megjelenésével külsőleg is dokumentált, amikor végül megszavaztatott a lánchíd. De a diadal mégis az övé volt, s aligha volt erkölcsi diadal, melyet minden irányban oly becsületesen vívott volna ki vezérharcosa. Nem az anyagi gyűnúsítást értem, mely már e korban is fajunk átkaként kísérte nagyjainkat, s mellyel ép oly nemesen, mint könnyen leszámolt, hanem a küzdelem elvi nehézségeit, a bástya letörését s az elvi diadal salaktalan fényét.

A háttér itt is a tragikum. A majdnem kész óriás mű befejezésének majdnem áldozata, s az összerobbanó katasztrófa kétségbeeséseinek utolsó tanuja. Ott bukik el az az értelem, hol végig kormányozta egy csodás küzdelem változatait, lábainál azon monumentummal, amely ære perennius hirdeti alkotójának örök dicsőségét.

II.

A közutak terén Széchenyinek csak egyetlen gyakorlati munkája maradt ránk, de az igazán szintén méltó emléke nevének : a Széchenyi-út az Alduna mellett.

Erre is magasabb szempontok vezették. A Duna volt tulajdonképeni szerelmie tárgya. «A folyó vizek közlekedését használni ki.» Azok a szavak, amelyekben leírja és igazolja II. József császár lelki állapotát a Canal du Midi megtekintésekor, amely reá is oly mély benyomást gyakorolt, jövő irányát jellemzik. A Dunával kapcsolatos volt az aldunai zuhatagok szabályozási kísérleteivel együttesen a sziklarepesztésekkel kapcsolatos kisegítő út megalkotása. Ismereteseek a küzdelmek, amelyeket ezen munkája keretében le kellett győzni. A diplomáciai nehézségek, melyeket a török basával való ügyes bánással s később a bécsi cselszövények egyszerű ignorálásával került meg, a pénzakadályok, amelyeken mégis keresztül küzdötte nagy nehezen feladatát, a háta mögől felkerekedő bürokrata, majd tisztán magyarellenés célzatok,

melyeket majd Metternich, majd a nádor közvetlen segélyével hárított el vagy legalább enyhített, és végül itt is az eredmény : a gyönyörű munka, s végül is a kormány és a rendek egyértelmű elismerése.

Sokkal fontosabb és a hazai közlekedésügyi politikára nézve még mélyebb nyomokat hagyó gr. Széchenyi István közúti politikája. Ő nem volt az első nagyjaink között, aki különös figyelmét fordítja az útrendszerre. Nemcsak Berzeviczy Gergely irányította már a közérdeklődést utaink állapotára, hanem az 1790-iki örökemlékezetű országgyűlés is, mely a közgazdasági ügyek tárgyalására, különösen gyakorlati és gyorsan megvalósítható célokból, külön küldöttséget bízott meg. A napoleoni háborúk s az azután bekövetkezett pénzügyi és alkotmányügyi zavarok miatt a kész munkálat tárgyalás alá nem került. Az utak abban a szomorú állapotban maradtak, a hogy Gaál Jenő adatai festik le. Csopey László és Kuppis József említ egy adatot, hogy Erdélyben rossz időjárásban «a legkönnyebb szekérbe is 6—8 ökröt kellett befogni.» Hát még az alföldön! Maga Széchenyi írja Nagy Pálnak (idézve Bogyó János művében: «Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége»), hogy azért nem mehet el az 1830. febr. 8-iki soproni kerületi ülésre, «mivel egészségét nem akarja a rossz utak szélsőére bízni». Ha Bécs közelében is ilyen volt a helyzet, mennyivel inkább állott ez kelet felé, kivált a kőtől távol.

Ezzel magyarázható meg, hogy Széchenyi alapeszméje a közutak terén sokkal kevesebb ellenzést költött maga ellen, mint gondolni lehetett volna. Amikor pedig a hídvám elve diadalra jutott, valóságosan önkényt kezdett hódolni az ország értelmisége — elsősorban a nemesség — a Stádiumban részletesen kifejtett azon gondolatnak, hogy az utak építése és fenntartásának költségeihez járuljon hozzá a nemesség is, és azon azt kiegészítő elvnek, hogy az utak kérdése központosíttassék.

A megyék egymásután hoztak határozatokat, amelyek fokozatosan közelebb és közelebb jártak a Széchenyi felfogásához, s bár még az 1843—4-iki törvényhozás a korábbi rendszer alapján állott az utak kezelése tárgyában s az utak ad-

minisztrációja kivétel nélkül még mindig a megyék kezelése alatt maradt, a központosítás, sőt a közteherviselés eszméje fokozatosan haladt előre. Somogy, Szabolcs és Borsod megyék az elvre nézve kedvező határozatokat hoztak, sőt Borsod megye követi utasításába is belevette, hogy az utiköltségeket aránylagosan a nemes is viselje.

A közlekedési kérdések központi, állami kezelésének kérdése azonban tényleg csak akkor dőlt el, amikor — elsősorban politikai okokból — Metternich és Apponyi kormánya elhatározta, hogy külön szakosztályt létesít számára a közlekedésügy intézésére. Amily csapás volt a hivatalbalépés Széchenyi népszerűségére, époly nagy előny volt a hazai közlekedés-ügyre. Széchenyi közgazdasági és közlekedési politikájának legszebb gyümölcseit e pár évi hivatalos működése érlelte meg, s midőn annak eredményeül az aura popularis ismét hozzá kezdett fordulni, ismét a politikai szenvedélyek kitört vihara volt az, ami felkavarta nemcsak az ő zaklatott lelkének visszatérő nyugalját, hanem egyúttal az ország biztos haladását a megkezdett irányban.

Javaslatát már akkor tétetett közzé, mikor e tekintetben megérték az általa vetett magvak. «A fődolog előttem — így ír Eötvös 1848 jan. 16-án Széchenyihez — a közlekedési eszközök s azok igazgatásának törvényes megállapítása. Ez utóbbi valóban alkotmányos életünk első jelensége s mint olyan, minden lehető sérelmek és postulátumoknál fontosabb.»

Meg kell jegyeznem itt, hogy a közutak kérdése nem tartozott Széchenyi hivatalos működése körébe, s így azoknak felvétele javaslatába csupán egyéni iniciatívája volt, amire különben kifejezetten fel is volt hatalmazva.

Ezek a javaslatok valóban meg is feleltek a kor szellemének már akkor, és csak Széchenyi bámulatos előrelátását igazolta, ha ő az irányokat jó előre kitűzte s már jóval előbb gyakorlatba vette. Hiszen javaslata voltaképen közlekedésügyi felelős minisztert jelentett a közlekedések igazgatója szerepében; a közutak kezelése szempontjából az előtte ismeretes angol és francia rendszer közt teljes határozottsággal kezdettől fogva a francia rendszert választotta, ámbár az angol fejlődés többek közt az úthálózat fejlődésének tör-

ténetében is párhuzamos a magyarral. Nálunk a vámos utak, az angol turnpike-road, az országutak, az angol kings-wayk, csattanósan egyöntetű fejlődése ellenére Széchenyi sas-szeme rögtön felismerte a további fejlődés lehetetlen voltát a localpatriotismusba fuló helyi érdekeltségi szűk látkörben s mindezek felett a patópáli élheteretlenségben, amellyel csak centralis akció képes megbirkózni. Ezért ajánlotta oly határozottan a még ma is bevált rendszert, mely az állami és helyi érdekeltségi utak közt von teljes különbséget a francia minta szerint, az előbbieknél a közmunka némi hozzájárulásán kívül egész költségét és kezelését az államra bízva, az utóbbiaknál csak az ellenőrzés jogát tartva fenn. «Ezen rendezés lehetővé teszi, hogy minden hatóságban és pedig a közérő arányában minden évben haladjon az útépités, a házi adónak nevezetes rovata elenyésszék s az országutak rögtön szigorú felügyelet alá kerüljenek, jól fenntartassanak s igazítottassanak.» Az akkori viszonyok kezdetlegessége nyer csupán kifejezést a javaslat azon pénzügyi részében, mely a felvenni javasolt 100 millió forint kölcsönből tíz éven át évi 1.200,000 forintot, összesen 12 milliót elégnek vél e célra, melyből közel 4000 kilométer, 526 mérföld állami kőút volna építendő : de mind a vonalak megjelölése, mind a vezérelvek felállítása annyira világos és tiszta, hogy majdnem változatlanul szállott le napjainkig örökség gyanánt.

Az egyes vonalak kijelölése tekintetében is követi a javaslat Széchenyi korábbi vezérelveit a nemzetiség és központosítás tárgyában. Ez elvek :

1. Hogy az ország külön fajú népei mindinkább egymással, nem külön egymás között hozassanak kapcsolatba.

2. A legtöbb útvonal kiegészítője legyen a központhól ki-menő sugárnak, mely minden életet, tevékenységet és ipart feléje vonjon.

3. A természetlenebb hegyvidék kapcsolatba jöjjön a termékeny völgyvidékkel.

Egy tekintet a Tisza Lajos idejében 1873-ban összeállított közlekedési térképre, sőt Magyarország mai közlekedési térképére, feltétlenül igazolja a vezérelvek szükségszerű figyelembevételét. Eltérések csakis a megváltozott viszonyok foly-

tán jöttek létre, de az elvek változatlanok. Széchenyi genieje már pályája kezdetén inaugurálta azt a közlekedési politikát a közutak terén is, amelyet a magyar állam és a magyar faj imminens érdekében feltétlenül követnünk kellett és kell majd a jövőben is.

III.

A harmadik csoport a víziút. Széchenyi pályájának kezdetén a Duna, delelőjén a Tisza volt kedvenc eszméje. A csatornák csak átmenőleg, a Balaton csak mellékesen.

Már pályája kezdetén így jelöli meg programját. «Házafiait, a magyarokat regenerálni és a Dunát fölleleveníteni! Ez életembe fog kerülni. Hagyján, szebben nem veszthetném el azt.» De mások is észlelték, sőt ki is gúnyolták, ezt az előszeretettét. Metternich egyszer úgy nyilatkozott róla: Széchenyi azt hiszi, ő találta fel a Dunát.

Talán nem is volt ez a megjegyzés gúny egészen. Ma már bizonyára panegyris. 1830 jún. 24. indul első dunai útjára s attól fogva sok utat tesz le az addig csaknem teljesen elhagyott folyón. Mint már részleteztük, palliatív gyógyszerül megépíti a Széchenyi-utat, és arra, mint szintén a legsürgősebb szabályozási munkákra rendelkezésére bocsátott összesen félmillió forintból óriási eredményeket ér el, amelyek tekintetében a rendek is, a nádor is nagy köszönetekkel halmozták el. Ő előtte csak a cél lebeg. Magyarország közlekedésére kihasználni, az ő kedvenc kifejezése szerint «utilizálni» nemcsak az embereket, a kormányt, a nádort, Metternichet és a rendeket, de magát a Dunát is. Köztudomású, mint szerzi az összeköttetéseket, hogy tárgyal diplomatákkal, a török kormányval, a szerb fejedelemmel a dunai hajózás tárgyában; hogy járja sorra ismerőseit, barátait, a külföldi bankárokat sőt az udvarokat is aláírásokat szerezni a gőzhajózási társaság részvényeire, mint segít annak minden bajában, mint áll támogatására tanáccsal, segítséggel, sőt gyakran anyagilag is; mint forszírozza ki messzelátó szemmel az óbudai hajógyárat, mint válik a gőzhajózás fanatikus mentorává.

Igaz, hogy ő csak segített megalapítani a Dunagőz-

hajótársaságot, s nem vett tevőlegesen hivatalos részt a társaság megalakításában ; ezt a viszonyok így hozták magokkal, de viszont felismerte a vállalat nagy fontosságát a magyar közlekedési politikában, s nemcsak meleg támogatója volt annak gyakran kritikus viszonyai közt, de gyakran hatékonyan figyelmeztette beállott kötelezettségeire is az ország iránt. Egyoldalról épen ezen vállalat megerősödése érdekében útját állotta gr. Károlyi György és Andrews tervének az első magyar gőzhajózási társaság létesítésével 1840-ben, melyet azután ismételve, s végül sikeresen is segített létrehozni a bécsi vállalat azon makacssága, melyet a magyar érdekekkel szemben állandóan tanusított ; más oldalról ismételve sürgette az újpesti kikötő megépítésére, amelyek ugyanazon szűk látkörű pesti nagyságok ellenzésén szenvedtek hajótörést, akik a lánchíd körül is annyi késedelem okozóivá váltak.

Liptay Sándor írja le «Széchenyi műszaki alkotásairól» szóló tanulmányában, hogy Széchenyi már 1841-ben kifejtette az igazgatóságnak azt az anomáliát, hogy az ügyek tényleges súlypontja Budapesten, az igazgatóság ellenben Bécsben van, és figyelmezteti, hogy ebből oly «egyoldalúságok» fognak keletkezni, amelyek a társulatot tönkre tehetik. A társulat igazgatósága azonban nem vette szívesen az efféle figyelmeztetéseket és mindinkább szabadulni törekedett Széchenyi befolyásától.

1848-ban Széchenyi, már 'mint közlekedési miniszter, egyenesen kijelenti a társulat ügyvivő igazgatóságának, hogy a gőzhajóvállalatra kedvezőtlenül ható körülményeket csak azzal lehetne mellőzni, ha az igazgatóság központját Pestre áttennék, vagy ha ezt a közönségnek legalább közeli kilátásba helyeznék ; mert csak ezzel lehetne a közönség ellenszenvét eloszlatni és annak következményeit elhárítani. Köztudomású, hogy Széchenyi ezirányú intése sem talált a vállalat bécsi igazgatóságánál meghallgatásra ; sőt később még akkor is, mikor többek közt évtizedek múlva e sorok írója is sürgette a megegyezés lehetőségének legutolsó napjaiban ez áron az akkor még lehetséges megegyezést a magyar érdekekkel, a társaság makacsságán hajótörést szenvedett ezen méltányos és természetes óhaj, s Széchenyi alkotásával szemben a ma-

gyar állam még is kénytelen volt a különálló magyar gőzhajótársaság eszméjére térni vissza.

A késő jövő hozta meg részben s fogja meghozni a jövőben bizonyára teljes egészében a dunai hajóútnak végleges rendezését. A párisi, majd a berlini szerződés valósította meg s a magyar középdunai és Vaskapú szabályozás váltotta tényekké Széchenyi dunai terveit, amelyeknek első kitűzése, propagálása és az adott körülmények közt részben megvalósítása elválhatlanul az ő nevéhez van fűzve.

Egészen ahhoz csatlakozik a Tisza-szabályozás is. Itt Széchenyit még érzelmi motívumok is vezették. Az Eszmétöredékekben ezt írja: «A Tisza völgyének mindenek előtti tekintetbe vételét bennem más sürgette. S ugyanis: nyilvános életemnek s minden politikai működésemmnek alphája s legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, melynek körében világot látnom rendelt a végzés. Hogy lehetett volna tehát — új hatáskörömben bármily előbbi gondolatom, mint a Tiszavölgy, melyben legtöbb és legeredetibb magyar lakik, s mely napról-napra inkább közelít végpusztuláshoz.» Ez a nagy munka elsősorban és kimondottan nem közlekedési, hanem vízmentesítési célokat szolgált és szolgál még ma is. Széchenyi szemei előtt azonban a kérdés közlekedési oldala is világosan állt, sőt amikor 1846 aug. 3-án a debreceni nagy gyűlésen gr. Andrássy Gyula egy tiszai gőzhajó-társulat alakítását indítványozta, azt Széchenyi is melegen felkarolta, természetesen oly értelemben, hogy azzal a már fennálló társaság dunai érdekei csorbát ne szenvedjenek. Ez vezette őt gőzhajó útjában fel a felső Tiszán, ahol útja valóságos diadalmenetté vált, s a legmagyarabb vidék őszinte lelkesedéssel üdvözölte a segítségére siető legnagyobb magyart. A nagy mű első fele hosszú évtizedek lefolyása alatt, de azokon a nyomokon haladva ért különösen meglepő eredményeket, amelyeket Széchenyi tűzött ki két röpiratában, s az általa biztos kézzel kitűzött irányokban.

Javaslatai ma is útmutatók és irányadók. Az ármente-

sítési költségek ma már vízjogi törvényeink értelmében — úgymint korábban a nádori utasítás elvei szerint — haszonaránylag viselendők; az érdekeltség autonom és helyi társaságokra oszlik, a teherfelosztás az ártérfejlesztés értelmében kötelező, az államtól csak a kölcsönök megszerzésénél kéretik segítség; míg a hajózás érdekéből teendő minden kiadás állami feladat. A Javaslat szerint is «a Duna szabályozását teljes erővel kell folytatni; a Tisza folyó rövidítése s medrének sok helyeken kitakarítása szintén állami feladat, miután a folyót a tett gőzhajózási kísérletek után Európa egyik hajózásra legalkalmasabb folyójának tarthatjuk». Szóval itt is az egész vonalon kezdettől fogva kitűzött eszméi teljesedtek be.

A csatornák tárgyában korábbi nézeteit újabb csatornák kiépítése iránt megváltoztatta. A vasút építése olcsóbb és így azt célirányosabbnak tartja. A Béga- és Ferenc-csatornákra nézve azoknak tágitását és rendezését, valamint állami megszerzését javasolja, mire szintén javasolja a Sió csatorna rendezését és szállításra alkalmassá tételét. A Balatonon pedig a gőzhajó-társaságot megalakítja, sőt a járatokat még ő maga megindítja.

Mint ezekből látható, keze, esze és szelleme mindenütt ott van és tevékeny. Az egész mozgalomnak mindenütt lelke. Részletek gyakran történtek óhaja ellen is, de az egész irányítása, vezetése, politikája az ő legközvetlenebb működése, amelyért a gáncsokat készségesen eltúrte, s a dicsőség feltételül az ő nevéhez fűződik.

Sajnálatos, hogy a vízi utak terén, — épen azon vasúti láz következtében, melytől Széchenyi sem volt képes teljesen izolálni magát, — működése utolsó éveitől kezdve több mint félszázados megállás következett be. Az ármentesítések terén folytatott és részben sikerrel befejezett munkákat leszámítva, a vizek rendezésének nagy ügye, sőt ezzel kapcsolatosan a Széchenyi által is oly nyomatékosan hangsúlyozott Fiumei kikötő ügye is pihent. Részben megmagyarázható az épen Széchenyi közlekedési politikájának erősen, sőt elsősorban nemzeti iránya miatt, mely természetesen ellentétes volt az abszolutizmus politikai érdekével, de nem kevésbé a más

irányba fordult közvélemény változásával. Azt a körülményt azonban, hogy éppen napjainkban egyes élesszemű és kitartó buzgóságú szakembereink agitálására, főleg a nagy világesemények behatása alatt a hazai közvélemény is nagyobb súlyt kezd tulajdonítani vízi utainknak, s egész Középeurópa közvéleménye feszült szemmel néz Dunánkra, valóban úgy tekinthetjük, mint önkénytelen hódolatot Széchenyi halhatatlan szellemének.

IV.

Csak a vasuti politika van még hátra a közlekedési politika tágas mezejéről, hogy Széchenyi egész működéséről áttekinthető képet adjunk.

«A vasúthálózat megállapítása alkalmával — így mondja maga — én sohasem láttam várost, falut, megyét, legkisebb provinciális érdeket, hanem mindig csak a hazát.» Ez volt Széchenyi programja és kiindulási pontja a vasuti politikában is.

E tekintetben aztán az ő szempontjai szerint vezető a faji politika. Összekapcsol két nagy érdeket, a forgalom és a birtokpolitika érdekeit. Egyoldalról fél attól, hogy a nemzetiségek magok közt érintkezzenek kizárólag, s nem egymással s még inkább a magyar központtal; más oldalról mély borzalommal tölti el annak a lehetőségnek meggondolása is, amire ismételve kitér korábbi műveiben is, hogy a közlekedés nélküli vidékek birtokait olcsó pénzen megvásárolva a nem magyar elem, a közlekedést az létesítse, s ekkor a magyar már csak zsellér lesz hazájában.

Ennek meggondolása vezeti arra a meggyőződésre, hogy a vitelbérek szabályozását utolsó részletekig az ország folyvást kezében tartsa s az iparfejlődés igényei szerint eszközölje azt. A bekövetkező események igazolták ezen felfogás helyességét, mely őt, épúgy, mint nagy ellenfelét, Kossuthot, az államvasuti rendszer táborába vezette. Hogy még ily rendszer prædomináns volta mellett is különös figyelmet kell fordítanunk közlekedési vállalataink tarifapolitikájára: a későbbi fejlődés, sőt napjaink eseményei is fényesen igazolják.

Ezen felfogásának természetes következménye volt az,

hogy minden kereskedelmi mozgást az ország központjához kell vonnunk ; ez egészen magától érthető volt. Tényleg ez irányban már korábban, 1790 óta az ország központjából kiinduló közlekedési hálózat volt a magyar politika kiindulási pontja ; ugyanaz volt kimondottan vasuti programja az 1836 : XXV. törvénycikkben.. Ugy, hogy ezen elv tekintetében nem is volt a magyar vasuti politikában eltérés. Gyakorlatilag csupán Fiume esete tett kivételt, ahol az elvre nézve, hogy Fiume a másik iránypont Pesten kívül, szintén egyetértett mindenki, csak ezen irány megvalósításánál váltak el a vélemények a vasuti politika terén.

Széchenyi állásfoglalását az első vasútról ismeri a történelem. Az okok, amelyek őt Sina tervének pártolóihoz csatolák a dunajobbparti Ullmann-féle tervezettel szemben, bőven meg voltak vitatva s mindkét oldalon teljes részletességgel feltárva. Annál feltűnőbb, hogy 1848-iki javaslatában már ő is állást foglal a dunajobbparti vonal mellett, mert hiszen nyilvánvalóvá lett, hogy a balparti tervezet elsősorban nehezebben létesíthető, nem is abszolút biztos kezekben volt, és ezen felül a vele — legalább belső vonatkozásban — összefüggésbe került Lánchíd-kérdés minden eshetőség körén kívül már akkor biztosítva volt. Széchenyi azonban sohasem ejtette el ezen vonalat, csak a sürgősség és az anyagi eszközök korlátoltságának tudata vétette le vele már ekkor napirendről.

A második kérdés a pest—fiumei vagy a vukovár—fiumei vasút között levő választás volt. Széchenyi képviselte az elsőt, Kossuth az utóbbit. Ma már ezen kérdés aktái is le vannak zárva a történelem előtt. Az Ujhelyi Géza által összegyűjtött adatok «A vukovár—fiumei vasút történetében» nézetem szerint teljesen tisztázták ezt a kérdést s nincs részlet, amit Széchenyinek teljesen közkézen forgó gondolatai, naplói, levelei és beszédei a másik oldalról is teljesen világosságba ne helyeznének. Úgy gondolom, e kérdésnél nem lehet Széchenyit az elfogultság vádja alól felmenteni ; szenvedélye legalább is messzebb ragadta, mint Kossuthot, kit legfeljebb Wesselényihez e tárgyban intézett levele egyes kitételeiért lehet kárhozatni. Széchenyi és Kossuth közt a Kelet Népe óta dúló viszály, melynek politikai tendenciái egészen vilá-

gosak voltak, s hol Széchenyit egészen megdöbbentő részletekig igazolták az események, természetesen háttere a küzdelemnek a vasút terén is, s így lélektanilag Széchenyi igazoltabb, mint Kossuth, szenvedélyes hangja menthetőbb; de azért aligha lehetne igazoltnak találni akár Széchenyi kifakadásait, akár követői közül Kovács Lajosnak, sőt magának Kemény Zsigmondnak súlyosan hangoztatott azon vádját, hogy a vukovár—fiumei vasút elejtése, amely kérdésben feltétlenül Széchenyinek adott igazat még az akkori közvélemény is, Kossuth hatalma tetőpontján is, lett volna a mélyreható va banque játéknak igazi oka, melyre a magyar közélet rávetette magát. Az igazság az, hogy kereshetni az események vezetésének indító egyik forrását Kossuthnál a vukovár—fiumei vasúthoz kötött szellemi és anyagi reményeinek váratlan és hirtelen elvesztésében is, amely ösztökélhette őt nagyobb kérdések felvetésére. De *internis non iudicat prætor*. Az azonban egészen világos, hogy Kossuth az előzmények szerint minden valószínűség szerint épúgy cselekedett volna ezen kritikus napokban, sőt lélektanilag és politikailag úgy is kellett volna cselekednie, mint ahogy cselekedett akkor is, ha a vukovár—fiumei kérdés soha sem is vettetett volna fel. Széchenyi mély erkölcsi és politikai belátásának mindenesetre dicsőségére vall, hogy legintimebb környezete egybehangzó tanúsága szerint is sem a vukovár—fiumei kérdést sohasem érintette döblingi magánya 12 hosszú éve alatt, sem Kossuthról, akkor még szintén élő nagy ellenfeléről, soha elítélő szó nem hagyta el ajkát. Úgy tudjuk ezt Kossuthról is. A vihar elmúlt, a tél szomorú fagya erőgyűjtésre ösztönözte a hazafiakat, egyiket, hogy künt kutassa a küzdelem folytatásának lehetőségét a harctéren, a másikat, hogy bent, élő sírboltjában, megvívja a Blick nagy szellemi harcát a haza elnyomói ellen.

Az objektív vasuti politikai igazság azonban késztet bevallani, hogy Kossuth álláspontja nem volt annyira tartathatatlán, mint Széchenyi vitatta. A budapest—fiumei vasút nagyon hosszú történeten ment át, míg vasútpolitikai céljaira alkalmas lett a magyar közgazdaságnak. Szembeszökő volt az a veszedelem, amelybe belerohant, hogy t. i. elsősorban is nem Budapestnek és Fiuménak, hanem Bécsnek és Triest-

nek összeköttetésére szolgált. Addig, míg a Károlyváros—fiumei vonalrész ki nem épült, sőt mindaddig, míg a teljesen független irány a budapesti vasút kiépítésével, majd állami megváltásával nem volt biztosítva, csak nagyon is lágymentesen szolgálatot tett Fiumének az egyenlő díjszabás elve alapján a két kikötő közt levő óriási különbség mellett. Ezzel szemben a vukovári kiindulási pont teljesen összeesett az akkori magyar kivitel érdekeivel, a tervezett egész vonal hossza kizárólag Fiume érdekeivel lett volna azonos, s az összes magyar gabonakivitelt Fiumében központosította volna.

Hogy ezzel szemben mégis Széchenyi tervezete találta-tott a helyzetnek megfelelőbbnek : azt elsősorban is biztosította pénzügyileg a nagyobb forgalom lehetősége, mert Vukovár csak a folyón szállításokra s akkor is csak a hajózási idényre számolhatott, másnemű szállítása azonban Pesttel szemben figyelembe sem volt vehető ; mindenek felett pedig az, hogy számba kellett venni Széchenyi szerint «azon — tán soha nem mellőzhető — kötelességet, mit tőlünk nemzetiségünk követel», el nem feledését annak, «hogy ama vonal az első tervezetben hazánk legtávolabbi határainál, az utolsóban a kapcsolt részekén vonul egészben át, a nélkül, hogy egyetlen magyar falucskát érintene». Széchenyi teljesen igazolt vasuti politikájának alphája volt a nemzetiségi politika és a központosítás. E két vezérelvet e pontnál sem adhatta fel. Borzadva kell reagálnunk a következményekre, ha a 48-as események a vasutat a Kossuth terve szerint találják kiépítve ; míg más oldalról az elkészült hálózat teljes kiépített voltában is igazolta épen ezen vonalra nézve, hogy üzletileg éppannyira nem felelt meg feladatának, mint politikai zavaroknak igen is lehetett s volt is nem egyszer forrása.

Ezen két vonalat nem tekintve, Széchenyi tervezete változatlanul maradt és fogadtatott el a közvélemény által, sőt tényleg már az 1886-iki törvény által dekrétált hálózatnak csak részleges beváltásául szolgált.

Vasuti politikájának vezérelveit maga sorolja fel tartaléktalan nyíltsággal javaslatában. Vezérfonalul azt állítja fel, hogy : 1. hiba volna a közlekedési fővonalakon az összeköttetést hazánkban is oly módon kezdeni, mint másutt, és

kőutakról térni át vaspályákra, a tényleges viszonyok a megfordított sorrendet ajánlják ; 2. tekintettel kell lenni a hajózható folyókra ; 3. a vonalakat nyílegyenesen kell vezetni, és 4. lehetőleg gazdálkodni a pénzzel. Ezért javasol egy fővonalat Pozsonyon át nyugatra ; egy másikat Kanizsán át Fiuméra ; a harmadikat keletre Aradig ; és végre a negyediket északra Kassáig. Ezen összesen 173 mérföld elsőrendű vasút mellett javasolt még mellékvasutakat az erdélyi forgalom érdekében annak idején Szatmárról Kolozsváron át kiterjesztőleg Szolnoktól Szatmárig, Mohácstól a fiumei vasutig a Kossuth-féle tervezet duna—fiumei vonala compensatiójául, Soprontól Kanizsáig a túladunaiak érdekében, és Cegléd-től Szegedig ; továbbá szárnyvonalakat Aradtól Temesvárig, Debrecen-től Nagyváradig, Miskolc-tól Tokajig és Szegedtől Szolnokig. Így az összes vonalak hossza 250 mérföld, s ennek építési költsége 80 millió forint.

Hogy hol állunk ezen hálózattól ma és a ráfordított költségektől : azt elég odavetni. Kétségbe nem vonható tény azonban, hogy még a mellék- és szárnyvonalak tervezete is kétségkívül megfelelt az ország akkori szükségleteinek. Sőt még ma is az képezi vasuti politikának gerincét. Csak egyes pontokon tértünk el tőle, s azok közt is — például a keleti irányban, hol nem a Szamos és Maros természetes völgyein igyekeztünk Erdélybe, hanem erős vízválasztókon át, — nem egy van, ahol kénytelenek volnánk teljes őszinteséggel elismerni tévedésünket. A Széchenyi tervei úgy a vonalak kijelölésében, mint a vasuti politika egész mezején, a központosítás, nemzetiségi szempontok figyelembe vétele, az állami kezelés, a viteldíj-szabás joga s a többi közlekedési eszközök csoportosítása körül teljesen megfeleltek akkor és megfelelnek ma is a magyar politika követelményeinek.

Talán e téren volt legkevésbé eredeti Széchenyi, mert nyomokat hagyott elméjén Liszt Frigyes befolyása, s az előzmények más irányt szabtak magokban a törvényes intézkedésekben is, úgy hogy ez irányban az ő működése inkább csak a sorrend felállítására szorítkozott, de az világos, hogy az egész áttekintés államférfiúi belátását és a részleteken való mesteri uralkodását mutatja itt is.

Érdekes volna megvizsgálni az eredményeket, amint azok Széchenyi közlekedési politikája folytán ma állanak előttünk. Mert hiszen Széchenyi egész szelleme semmi téren sem szűnt meg a döblingi élő sírboltban, sem a cenki koporsóban. Itt él közöttünk, itt munkálkodik bennünk és általunk is. Akarva vagy öntudatlanul munkatársai vagyunk eszméinek, folytatjuk az ő irányítását. Kavaroghatnak felettünk a sors viszályai, viharok és napfény : az általa megkezdett munka folyik most már szakadatlan.

Közlekedési politikája úgy él, úgy működik, mint — merem állítani, — senki másé 70 esztendő multán széles e világon. Nincs ember, aki oly biztos kézzel és oly szabatos-sággal, a részletek oly ismeretével, s a jövő feladatainak oly intuitíószerű biztonságával jelölte volna meg a nemzeti teendők egész sorozatát, mint ő és nincs senki tudtommal a politikai vezető elmék között oly szerencsés kezű, akinek a részletek kitűzésével oly messze jövőre sikerült volna alkotásainak életképességet, eszméinek diadalt biztosítani.

Lánchídja ott áll ma is, és bár több híd épült az általa proponált egyesült főváros Dunáján, ma sem felesleges, ma is megvan hivatása is, életereje is azt teljesíteni. Nekünk a mellett élő emlékjele az általános teherviselés elvi diadalának s anyagi helyzetünk ettől függő megváltozásának.

Közüti politikája teljes diadalt aratott. Vezérelvei benne vannak törvénykönyvünkben és öntudatunkban. Közüti gyakorlatunk ma is az, amit ő javasolt. Közüti hálózatunk ma már óriási mértékben túlhaladja az ő legvérmesebb számítását. Az adózó két garas és a Javaslat szerény számításai helyett ma Fellner értékelése szerint 900 millió arany koronát meghaladó érték feküdt közutainkban és hídjainkban, a primitív állapotok fokozatosan engednek tért a modernebb viszonyok keretének ; az ázsiai pusztaság fokozatosan változik át kultúrországgá ; a kereskedelem mindenütt megjelent, az értékesítés lehetséges, az ország minden zuga gyors összeköttetésben volt a fővárossal, s ez a központi ideg csodálatos erővel működik, úgy, hogy gyakran inkább túlságosan erősnek is, semmint erőtlennek tartjuk kihatását.

Hajózási politikája is megülte volt diadalát. Hajóink nem voltak ismeretlenek az Óceánokon, s Kvassay Jenő pontos jelentése szerint hajózható folyóink hossza, békében 4022 sőt 4222 kilométer, melyből normális vízállás mellett 2 méter mélyen járó hajózás 2646 km hosszúságban volt, üzhető. A Vaskapú egész vonalán megnyílt, külforgalmi viszonyainkban nagy szerepet játszott. Nyugat felé nagy csatornaösszeköttetések voltak tervben a Visztula, Odera és Rajnával, ami szabad utat jelentett volna nemcsak kelet, hanem nyugat felé is, azon a nagy folyamon, amelyből közel 1000 km esett hazánkra, s melynek csak Magyarországon voltak hajózható mellékfolyói, több mint 3000 km hosszban. Közel 350 millió koronás s az 1908 : XLIX. t.-c. által megszavazott további 192 m. kívül kiadásaink megtérülése s egyúttal Széchenyi reményeinek megvalósítása lett volna ez. A Duna és Tisza mentén az ármentesítés nagy munkája 6½ m. hold mentesítésével, 400 millió költséggel nagyjában befejeztetett.

Vasuti politikája is teljes diadalt aratott. Két ízben vétetett az revízió alá : egyízben újonnan tárgyalatott az Országos Magyar Gazdasági Egyesület útján, 1862-ben, de főleg az alföldi vasút építése céljából, majd az újonnan alakult magyar minisztérium által 1867-ben, de ez utóbbi is kizárólag a pótlásokra terjeszkedett ki. Az általános elveket politikai inventarium gyanánt vette át nemcsak gr. Mikó Imre, hanem későbbi utódai és a törvényhozás is. Pedig a magyar vasuti hálózatba fektetett tőke egész összege a Széchenyi által tervezett 80 millió forint helyett idővel közel 4 ½ milliárd koronát képviselt!

Sőt egész közlekedési rendszerének revíziója is teljes diadalát hirdette Széchenyi eszméinek. A magyar országos közlekedési eszközök hálózata tárgyában 1873-ban gr. Tisza Lajos által bemutatott jelentés csak kiegészítője az 1848-iki javaslat közuti, vízi és vasuti hálózatának, és nem korrektúrája.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1880-iki nagy tanácskozmányának közlekedési jelentése pedig épen gr. Dessewffy Aurél és e sorok írójától a kezelési és tarifakérdésekben világosan kifejezetten járul vissza Széchenyi Javaslatá-

hoz, nemzetiségi és közgazdasági szempontokból sürgetvén a tiszavidéki vonal államosítását, a dunai gőzhajózás erélyes ellenőrzését s a tarifakérdéseknek azon elvi megoldását, amelyre mindre már Széchenyi utalt. Így vált lehetővé, hogy a közlekedésügy, melyet még 1867-ben lehetetlennek tartottak, illetékes szakemberek is, magyarul csak kezelni is, később valóban csontjából való csontjává és véreből való vérévé vált a magyar közgazdaságnak, s egyik legerősebb bástyájává a magyar nemzetiségnek.

Mindenütt, minden viszonylatban Széchenyi szellemének hagyatéka és visszasugárzása!

Tegyük azért le a hazai közlekedési politika hálaadóját emlékének.

Hadd lássuk az embert, aki szenvedett, mint senki más, honáért igaz szerelmében. Sokszor volt igaztalan is kortársai iránt. «A vágy, hogy Magyarországot felemeljem s a gyűlölet a fennálló régi rossz iránt, sokszor igazságtalanná tett, s hazámat szerfölött becsmérlem, keveset dicsérem» — írja a Hitelben. Nem az emberi anyag, vér és szív volt különböző kortársaitól, hanem a kultúrfok. «Eszé, — ő maga mondja — nem jár oly egyenlőn, mint kicsiny genevai zsebóránk; politikája nem oly tiszta és hibátlan, mint egy csinos madrigál.» De szíve együtt dobog, agya együtt lüktet a magyarral. Mikor együtt örül, s mikor együtt sír vele, époly megható, mint mikor magára marad, az önvád fulánkjaival tépi, átkozza szívét, agyát, életét. Valami rettenetesen megható van e képben. «Eszéből — mondja ragyogó essayjében róla Kemény Zsigmond — cyliciumot vont szíve körül s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket.» Egy teremtmény elme, aki magára veszi egy nemzet megteremtését és célt érve magára veszi a nemzet bukásának egész terhét is. Összeroskad alatta s bekövetkezik a rettenetes katasztrófa . . . Ecce homo!

De nekünk adatott nézni távolabb időkbe is. A cenki sírbolt nem vége Széchenyi életének. Műve kikél a koporsóból és eget kér. Itt van közöttünk. Nemcsak az ő közlekedési műveiben, nemcsak ez óriás tevékenységben, hol az angol költő szerint is «unaided and single» oldotta meg a kor legnagyobb anyagi feladatait, hanem azon nagy erkölcsi és szel-

lemi kérdések küzdelmeiben is, ahonnan, hogy csak egy párat említsek, a selyemtenyésztés, lóverseny, gazdasági egyesület, kaszinó, Akadémia, a magyar faj tisztán körülírt nemzeti politikája mind vezért kapott ő benne. Biztos, céltudatos és sikeres vezért. Ha van ember, aki megérdemelte az utókor háláját, s a kegyeletes elismerésnek azt a glóriás koronáját, amelyet egy dicstelen halálból megmentett nemzet, emléke előtt leborulva mond, áldva a sorsot, mely őt nekünk adta, az Széchenyi István bizonyára. Az egyéni tragikum Ecce homojával szemben a fájdalomtól szaggatott hazafiúi szív kálváriáján túl ez az Ecce homo glóriája.

GYÖRGY ENDRE.

GÁRDONYI GÉZA TANÍTÓI CIKKEIRŐL.

Ismeretes, hogy Gárdonyi mint tanító kezdte meg pályáját. Ezt a pályát azonban négy évi működés után, 22 éves korában elhagyta, 1885-ben hírlapíró lett Győrben, de a hírlapírás mellett pedagógiai dolgozatokat is írt, nagyrészt még Ziegler családi nevén. Ezen cikkei legtöbbször pedagógiai kérdéseket vet fel és tart felszínen, majd a tanítói pályán észlelt hiányokra hívja fel az országos figyelmet.

Ezek a cikkek nem nagy jelentőségűek, de érdekesek, mert egyfelől bevilágítanak az akkori idők tanügyi állapotaiba, másfelől azt mutatják, hogy már akkor is jelét adta írói készségének és képességének.

Még Győrbe költözése előtt írta első tanügyi cikkét 1885-ben, a *Néptanítók Lapjába*, ily címen: «Hogyan tehetünk szert egy kis mellékjövedelemre? Felszólítás a selyemtenyésztés érdekében.» Ebben azt írja: «Még kértem egy kurta levélben azt a jó Bezerédy urat, küldene nekem egy pár hatos árát annak a selyemcsináló bogárnak a magvából, hadd tegyek én is próbát vele, hátha hoz egy kis pipára való azokra a meleg napokra, mikor a tanítóknak alig van hivatalos dolguk. Visszaír nekem Szegszádról az igen becsülendő uri ember, hogy küld ingyen is petéket amennyi szükséges. Mikor a szederfa levelei kibújtak, hozzáfogtam a tenyésztéshez. Az iskolás gyermekek annyi szederfalavelet hordtak össze, hogy a tehenem is csepp hízta, hogy be nem gubózta magát. Nekem pedig más dolgom nem volt, mint hogy napjában négyszer vagy ötször megettettem a hernyókat. Alig öt hét múlva két nagy kosár gubót tettem a postára, melyből szép pénzt kaptam. (Hogy mennyit, azt a kíváncsiak megkérdezhetik, de ki nem írom, mert vagy kevesellenék s inkább

elhasalnának a hús alatt, vagy sokallanák s rám fognák, hogy elvetettem a súlykot.)» Később így folytatja : «Ázt mondja egyik tisztelt társam, hogy ő most kísérletet tesz tíz gramm petével, de iskolájában olyan átkozott szagot csinálnak a «kukaczkok», hogy mikor kijön a szabad levegőre, hát kitátja a száját, mint a harcsa és úgy kapkod tíz percig a levegő után. Nem resteltem elmenni hozzá még aznap, csak azért, hogy megmutassam neki, hogy a hascsikarásba (kolerába) esett hernyók mily iszonyú számban henteregnek jobbra-balra étvágytalanul. Belátta, hogy gondatlansága volt a bűz oka, de a beteg hernyókat még sem volt hajlandó eldobálni. «Sz' akkor nem marad belőlük fele sem meg» mondá kedvetlenül. «Hja, barátom — felelém — ezeknek nem csinált Seidlitz étvágygerjesztő porokat s ha el nem dobálod őket, kóros lesz valamennyi.» Majd így végzi : «Melegen ajánlom kedves tanítótársaimnak a selyemtenyésztés megkísérlését, mely lehet, hogy első esztendőben részint gyakorlathiány, részint a szükséges eszközök hiánya miatt valami sokat nem fog jövedelmezni, de annyit bizonyosan, hogy a rá fordított fáradság meg lesz hálálva. Később pedig, ha a hely és alkalom nem képeznek akadályt, 150—200 forintot, sőt többet is kereshetünk rövid öt hét alatt.»

Ugyancsak 1885-ben s ugyancsak a *Néptanítók Lapjában* Tanítási mutatványok cím alatt arra a nagyon elterjedt szokásra hívta fel a figyelmet, hogy tanítói pályázatok alkalmával a tanítói tekintélyt lealázó próbaelőadások tartatnak a konkurrenssekkel. «Leírom annak a fellépését, aki a tekintetes (gatyás) iskolaszék és a hitközség egyéb jelenlevő tagjai előtt utolsó volt a próbaelőadás tartásában : Öreg ember volt már. Egykedvűen simította félre a bajuszát, midőn az elnök a nyelvtanból kérte, hogy tanítson valamit. Szent Isten, micsoda nyelvtani előadás volt az! Kimondta kereken, hogy csak a magyar nyelv a nyelv, a többi zagyvalék, egymást sem értik rajt' a beszélők. Szidta a németet és törököt, hogy micsoda «ronda» nyelvök van. Ő már hallott ezeken a nyelveken beszélni, mikor 48-ban a rációkat kergette, de oly csúnyán «vartyogtak, mint a békák.» Franciául is hallott beszélni, «ti is hallhattok francia szavakat, kedves gyermekeim —

folytatá, — kérdezzétek csak a kis malacokat : kell-e kukorica? minden gondolkozás nélkül ráfelelik : oui! oui! oui! ez pedig franciául van, annyit tesz, hogy : igenis, kérem átosan.» A bölcs iskolaszék nagyokat röhögött, a többiek pedig összehőlogattak, hogy «e mán oszténg tanéttás.» Meg is választották.»

Majd rá tér arra, hogy sohasem tetszés szerint választott tárgy tanítására kéri fel a pályázót, hanem elég helytelenül, kitűzik ők maguk, ott helyben. De még azt sem tartja egészen helyesnek, mikor a tanító maga választhatja az előadandó tárgyat s ezt az esetet így világítja meg : «Egy jó barátom nemrégiben egy fehérmegyei falusi tanítói állásra pályázott. A nép és iskolaszék előtt a szarvasmarháról tartott előadást. (Gondolta : ahhoz ért a nép legtöbbit, talán érdekl.) Elmondta szépen, milyen hasznos, hány foga van, mikor tejel, mikor borjazik s lerajzolta nekik a marhagyomor működését a táblára. Nem annyira az előadásért, mint inkább a kilátásba helyezett hat akó bor reményében megválasztották. Volt néhány ellensége, akik vagy egyik, vagy másik sógorral haragban lévén, egy párton nem lehettek. Ezek már másnap este így köszöntgettek az új tanító híveinek : (persze visszahosszon kívül.) No Petyko, hány rittyje van a pacónak! (Hány rétege van a pacalnak.) Parasztnak nagyon tetszik az ilyen. Három nap múlva több betörött fej volt a faluban, mint egészséges : egy hét múlva pedig nótát is csináltak rá. Szegény barátom nem merte elfoglalni állását».

Kiegészítésül itt érdemesnek tartom felemlíteni, hogy Gárdonyi a selyemtenyésztésről szóló cikkét így végzi : «A selyemtenyésztésen kívül még sok oly foglalkozásra tehet szert a tanító, melyek hivatalos idejét nem rabolják s jövedelmét kövérítik, de ezekről a tekintetes szerkesztő úr szíves engedelmével majd máskor fogok valamit írni.» Tanítási mutatóványokat tárgyaló közleményét pedig így fejezi be : «Ajánlom, hogy ezen lap t. olvasói közül azok, kik ilyen eseteknél szereplő vezérférfiakkal közelebbi összeköttetésben állanak, fejtsék ki előttük ezen próbák jogtalan, célszerűtlen és lealázó voltát s igyekezzenek lebeszélni őket szándékukról.»

Azt hiszem, nem tévedek, ha ezen idézett végsorokból

megállapítom azt, hogy tulajdonkép ezen két cikk lehetett kiindulási pontja annak, hogy Gárdonyi aztán három éven át egy pedagógiai havi közlöny és naptár szerkesztésére és kiadására vállalkozott. Ismerve az érzékenyséig menő önérzetét, azt vélem, hogy a közlöny és naptár szerkesztésre azért adta rá a fejét, mert a *Néptanítók Lapjában*, az ország akkor legnagyobb tanügyi lapjában, Ziegler tanítói nevével nem tudta elérni azt, hogy szavának olyan súlya legyen, minőt ő ilyen irányú cikkeitől remélt.

Ezen két cikk volt előfutára annak a szélesebbkörű pedagógiai munkásságnak, melyet a következő 1886. évben megkezdett Győrben, hol is Ziegler Géza néven a *Tanítóbarát* pedagógiai havi közlönyt, és ennek mintegy kiegészítőjeként a *Néptanítók Naptárát* is 1886—1888-ig terjedő három éven át szerkesztette és kiadta.

A *Tanítóbarát* első számának kibocsátásakor a szerkesztő így jellemezte a lap célját és irányát. «Künn voltam a falun. Mint tanító, a kerületbeli, később a vidéki tanítósággal ismerkedtem meg. Hát bizony én igen szomorúnak találtam a néptanítók és a tanügy állapotát. Sokat töprenkedtem, miként lehetne csak némileg is orvosolni a bajokat. Szükségünk volt tehát egy lapra, mely a tanítósággal, a néptanítók érdekeivel szorosabban foglalkozzék. A *Tanítóbarát* egyenest célul tűzte ki a tanítók társadalmi helyzetének javításán munkálkodni, szellemi emelkedésükben segédkezet nyújtani, anyagi gyarapodásukat jó tanácsokkal, vagy ha szükséges, a lapban való felszólalásokkal előmozdítani. Aki ezen lapot pártolja, önmagát pártolja.»

A *Tanítóbarát* és a *Néptanítók Naptára* mindhárom évfolyamának több számában Ziegler vagy Gárdonyi név alatt írt tanügyi cikkeket. Ezenkívül közölt a tanítói életből adomákat, majd a lapnak csaknem valamennyi számában egy rovatot ily címmel: «A lapban előforduló idegen szavak jelentése.» Néha egy-egy nevesebb pedagógus arcképét is közölte, végül zenemelléleteket is, melyekből Gárdonyitól egy «Karácsonyi ének orgonára» címen jelent meg. Mindezekon felül ugyancsak a tanítói világból néhány kisebb elbeszélés vagy humoreszk is volt olvasható.

A tanítói világból közölt adomák közül itt hármat említek fel :

«— Mikor jöttek be először a törökök hazánkba? — Kérem tanító úr, én akkor beteg voltam.»

«— Ugy-e kedves tanító úr, nehéz feje van a fiamnak? — Neki könnyű, hanem nekem nehéz.»

«— Mondj egy egyszerű mondatot! — A csizma fényes. — Bővítsd ki! — A csizmában sámfa van.»

Arra nézve pedig, hogy az idegen szavak magyar jelentését miképen közölte olvasóival, ime néhány példa :

Intelligens, lat. = értelmes, *Missio*, lat. = küldetés, kötelesség, *Pavillon* (pavilon) fr. = sátoralakú épület, melléképület, így nevezik a kiállítási épületeket. *Praxis*, gör. = gyakorlat, tapasztalás. *Dekorálva*, lat. = földíszítve. *Reputatio*, lat. = tekintély, becsület. *Niveau*, (nivo) fr. = színvonal. *Ex professo* lat. = tanulmány alapján. *Laikus*, lat. = hozzá nem értő. *Monopolium*, gör. = egyedárúság, valami haszon egyedüli élvezése.

Gárdonyinak ezen pedagógiai munkássága értékesebb, mint első pillanatra látszik, mert köztudomású, hogy egész haláláig azon fáradozott, hogy egy, a magyar nyelvet idegen szavaktól megtisztító szótárt készítsen, melyhez az anyagot több évtizeden keresztül gyűjtötte. Ezt a munkáját Anti-barbarizmus címen szándékozott kiadni.

Pedagógiai szempontból a közlemények, közlönyének programjához képest, két csoportba oszthatók. Az első csoportba azok a cikkei sorozhatók, melyeket mint iránycikkeket írt s amelyek a tanítók szellemi emelkedésének irányítását, mélyítését célozták. A második csoportba pedig azok, amelyekben ugyancsak a programhoz képest a tanítók társadalmi helyzetének javítása szempontjából a tanítói állás tekintélyének tiszteletben tartására, a falusi tanítók nyomorúságos fizetési helyzetének tarthatatlanságára mutatott rá, különösen sürgetve a községi tanítói fizetéseknél is nem a nép, hanem az adóhivatalok útján való kiszolgáltatását.

Első iránycikkének címe : Hogyan műveljük magunkat? Ebben így elmélkedik : «Senki sem kételkedik azon, hogy a néptanítónak, mint a művelődés első tényezőjének már mint

ilyennek is szüksége van arra, hogy önmagát művelje. De nemcsak mint hivatalnoknak, hanem mint magánembernek is elkerülhetetlen dolga az, mert igaz Trefortnak az a mondanása, hogy : «A jó tanító maga emeli társadalmi állását.» Első sorban tehát önmagunkat kell képeznünk, művelődnünk, haladnunk kell a folyton haladó korrall. Az önképzés egyik főakadálya az, hogy némelyik ember nem szoktatta magát a komoly dolgok elolvasásához s így értelme nehezen emészt. Ennek okai legtöbb esetben a különféle rémregények, melyek izgató voltuknál fogva gyors olvasásra, a kevésbbé érdekes részek átugrálására ragadták az illetőt. A lélek el lett kényeztetve, csak a rendkívüli érdekelte, a többire nem terjeszté ki figyelmét. Sokan abban a téves véleményben leledzenek, hogy ki mennél több regényt átolvasott, annál műveltebb. Pedig hát ez óriási csalódás. A sok regényolvasásnak csak egy eredménye lehet : a beteges képzelődés. És ez iszonyú nyavalya, kérem.» Majd így folytatja : «Hogyan szoktassuk magunkat a komoly, a lelket művelő olvasmányokhoz? Lassankint, türelemmel. Olvassunk keveset, csak annyit, amennyit értelmünk elbír. A mit olvastunk, azt igyekezzünk teljesen megérteni. Amit megértettünk azt igyekezzünk emlékeztünkben megtartani. Igen ám! — sóhajt föl egyik olvasóm, de nekem átkozott rossz az emlékező tehetségem. Kedves barátom, hiszen azon nagyon könnyű segíteni. Fogjon egy tollat és jegyezze fel, amit nem akar elfelejteni. Lassankint egész egy szellemi gránáriumra tesz szert és szellőztesse meg egy kissé, mindig talál gyönyörűséget benne. Egy ilyen könyv valóságos bölcsesség köve, valóságos szellemi kincstár. Olvassunk tehát. Megnevezek néhány szép könyvet. Ott van Lubrich Neveléstudománya. Gyönyörű eszmék vannak benne. Egy óriási füzér, pedagógiai gyöngyszemekből. De nemcsak a pedagógiával, hanem ezzel kapcsolatban az életfilozófiával is foglalkozik.» «Fájdalom, mi anyagi körülményeink által csak azon művekre vagyunk szorítva, melyeket kölcsönkép megkaphatunk. Olvassunk tehát, de csak komoly munkákat és, ha lehet, oly szerzőktől, kiknek lélekneumesítő, jócélú munkáik vannak. Ilyenek a klasszikus írók, ilyenek az újabb irodalom jelesei. Ilyen munka a könyvek könyve : a biblia, melynek

olvasása tökéletesíti a lelket, nemesíti a szívet, elűzi a gondokat, lecsillapítja a kedélyt és az embert önmaga fölé emeli.» Cikkét azzal végzi : «Műveljük hát magunkat, hiszen mi vagyunk a művelődés első bajnokai. Szerezzünk ismereteket, hogy adhassunk s hogy önképzésünk által magunkat és a tanítói kar tekintélyét emeljük.» A legnagyobb tövis című íránycikkét Hugó Viktor ezen mondatával kezdi : «Az állam két első hivatalnoka a bába és az iskolamester.» És ez igen természetes. Mert az első a jövő nemzedéket segíti a világra, a második pedig azon munkálkodik, hogy ez a világra segített nemzedék emberileg tudjon élni a világon. A civilizáció első szolgája nem sokat érintkezik az állam és egyház főbb hivatalnokaiival, de annál többet a szülőkkel. És innen várja fáradozásainak méltánylását. S mégis a szülők nagy része ahelyett, hogy hálával viseltetnék a fáradozásaitok iránt, elégedetlenségét nyilvánítja. Ha gyermeke tompaértelmű, azt mondja : «Nem tehetek róla, hogy olyan számár a tanítója.» Ha jóeszű, azt mondja : «Ajnye beh okos gyermek az én fiam!» és eszébe sem jut, hogy a tanítóról megemlékezzék, pedig okosságának nyilvánulása csak halovány tüköre a tanító fáradozásainak. Érheti a népnevelés apostolatát sok baj és csapás, de ezen tövisek közül egy karcolja legvéresebbre szívet s ez az egy : a hálátlanság. Ez a legnagyobb tövis a tanítói pályán. Ennek a tövisnek sokszor és sokan éreztük már a szúrását. De ki tehet róla! Tűrjünk.» Így végzi : «Ez adjon nekünk erőt a munkálkodásra s ha fáj is a legnagyobb tövis, a hálátlanság érzete, gondoljunk a legnagyobb tanítóra, az isteni Mesterre, kinek egész koszorú jutott a tövisékből.»

A tanítók legnagyobb ellensége című cikkét Izaiás ezen szavaival vezeti be : «Ez a nép ajkával tisztel engem, szíve pedig távol vagyontőlem.» S így kezdi : «Már az igaz, hogy nekünk sok ellenségünk van — mondja egynémely tanítótársam. Ellenségünk a társadalom, a törvény, az iskolaszék és leginkább azok, akikkel legtöbb jót teszünk. Minden tanítónak meg vannak a maga legnagyobb ellenségei, mi lehet az a legnagyobb ellenség, melyről e cikk szólni fog. Ez a legnagyobb ellenség a szívekben van : oda fészkelte magát s innen rontja élteteket és művelődéstek eredményét. Ez a

nagy ellenség : a vallástalanság. Nem vagyok pap : nem írok prédikációt. De vajjon csak a papnak kell-e vallásosnak lennie s minden másnak megvetni kell-e a vallást? Sajnos, sokan igennel felelnek e kérdésre, még sajnosabb, hogy a néptanítók között van sok ilyen vallástalan ember.» Aztán Proudhon,- Jean Paul-, Pascalból és a bibliából vett idézetekkel rámutat arra, hogy a «vallásos embert nem bántják úgy a csapások, nem izgatja az elégedetlenség. Van benne szeretet és a szeretet : áldás. A vallástalan ember ennek ellenkezője. Szívében nincs hit és tetteiben mégis vallásosnak kell lennie. Ez a folytonos képmutatás iszonyú teher lehet az ilyen tanító lelkén.»

A második csoportba tartozó cikkei közül a néptanítói állás tekintélyének tiszteletben tartása szempontjából első sorban maga is azt kívánja a «Néptanító és úri osztály» közleményében, mikor a tanítók magaviseletére nézve ad tanácsokat, hogy mindenki tanulja meg, hogy az ember sokszor megbánja, ha beszél, de azt ritkán, ha hallgat. A hallgatás a bölcsesség ábcéjének első betűje. Aki hallgat, figyel, aki figyel, okul s aki okulni tud, annak lábai alatt mindig biztos a talaj. De azt is tanácsolja, hogy a tanítók legyenek önérvényesek, mert aki ma alázatos, azt lenézik s szolgává teszik. Elmúltak már azok az idők — úgymond — midőn kiszolgált obszitosok, kiérdemelt harangozók, kicsapott diákok s más efféle proletárok szolgáltak a népnevelés ügyének. Ma már csaknem annyi tudományt visz a tanító az iskolába, mint egy pap vagy egy ügyvéd. Nem lehet tehát a mostani tanítókat a régiekkel egy kategóriába sorozni. Az a fő, hogy ne engedjük magunkat lealacsonyítani. Egy másik közleményében az elaggott néptanítók számára országos nyugalomház alapítását indítványozta ; majd azt sürgette A tanképesítő vizsgálatok című cikkében, hogy a tanképesítő vizsgálatokban a néptanítóknak is helyet kell adni.

Számos közleménye csaknem mindenikében a tanítók javadalmazásának kérdését tárgyalta. Így Helyzetünk a társadalomban című közleményét ekként kezdi : «Ráutalva a köznép által nyújtott kenyérre, szenvedve a tömérdek hatalmas felebbvaló pressiója alatt, lenézve az úgynevezett bonne

société által, ez a mi helyzetünk a társadalomban.» Aztán rámutatott arra, hogy a községi tanítók helyzete annyi befolyás alá van szorítva, hogy azáltal meg van nehezítve az önállóságukból való emelkedés. A tanítót a nép «fogadja», a nép fizeti és az 1876: XXVIII. t.-c. alapján ellenőrzi hivatalában. Ennélfogva, mint a vas megyei iskolaszéki elnök is kifejezé: «A tanító a nép szolgája.» S bár ez időben — úgy mond — visszautasítottam e kifejezést, szomorúan kellett tapasztalnom, hogy a köznép szintén így gondolkozik s a «tanító kisebb-nagyobb mértékben függővé van téve a néptől.» Több idevonatkozó példa felsorolása után azt hirdette, hogy mivel a tanítóknak a nép által való fizetése annyi visszaélésre adott már alkalmat: fizesse a nép az adóba a tanítót illető részt s nyerve a tanító az adóhivatalból a fizetését. Így megszűnik a népben az a balhit, hogy «ő ad kenyeret a tanítóknak.» Ha az állam fizetné a tanítókat, nem fordulnának elő jövedelemcsonkítások, nem vesződnének a tanítói csip-csup fizetések beszédésével, nem kellene a tanítónak «kolledálni» (mennyire hasonlít ehhez: koldulni), mint ez több helyen szokás. Majd egy másik közleményében «Miért nem tudunk emelkedni?» azt fejtegette, azért, mert a fizetések csekély kivétellel azok, melyek ezelőtt egy félszázaddal voltak, de mások a követelések a tanító iránt. Pedig a tanítótól megkívánják, hogy intelligens ember legyen, tisztességes ruhában járjon, legyen jól bebutorozott szobája, zongorája, ha gyermekei vannak, járassa azokat csinos ruhában, felesége meg viseljen kalapot. És igazuk van. A tanító csak nem járhat gatyában? Szobájában csak nem lehet tulipános láda és tyúkültető, zongora helyett nem játszhatik nyolckrajcáros bodzafa-furulyán, gyermekeit nem járathatja egy ingben, mezitláb. Pedig 300—400 forintból mi tellenék egyébre, kivált mikor a társadalom fentartja tovább is igényeit a tanító iránt.

Ez az elégedetlensége a községi tanítói fizetések ügyében annyira fokozódik, hogy később már jóformán mindent csak e kérdés szempontjából lát el, még az iskolai takarékpénztárak felállításának kérdését is, kijelentvén, hogy ezek falun egyáltalán fel nem állíthatók, mert míg egyfelől vannak olyan községek, hol oly szegény nép lakik, hogy az egész faluban nem

találkozik egyetlen felesleges krajcár, addig másfelől a parasztság nem viseltetik mindig bizalommal az oly intézmény iránt, melybe a pénzét kell fektetni.

És hogy a községi tanítói fizetések ügyében álláspontja még szélesebb körökben elterjedhessen, a *Néptanítók Naptára* 1887. évfolyamában versben is ilykép szólalt meg:

Népnevelő vagy. Szent ez a pálya, drága barátom,
S tán vele jár, hogy oly nyomorult rossz a fizetésed.
Mert te apostolutód vagy, s vissza a multba ha nézesz,
Láthatod akkor: szörnyű szegény volt minden apostol.

De még itt sem állott meg. Hogy szavának nagyobb súlya legyen, «Ébredjünk» és «Forduljunk a honatyákhoz» címen is írt e tárgyban cikkeket s ezek kapcsán, majd «Munkára fel» címen közli a felhívást, melyet 1886. augusztus 19-én a fővárosi lapok útján a hazai néptanítósághoz kibocsátottak egy országos tanítói gyűlés összehívása iránt. Ezt a felhívást annak kijelentése mellett pártolta, hogy a gyűlés 1. a községi tanítók anyagi helyzetének megjavításán kívül foglalkozzék azzal is, hogy az iskolaszéknek a tanítóra való felügyeleti és a tanító felett való bíraskodási jogai megszűnjenek. Az iskolaszék csupán az iskola anyagi viszonyainak rendezésével törődjék, főbb kötelességei legyenek a) az iskolai tanszerek beszerzése, esetleg újítása; b) az iskolai épület és tanítói lakás gondozása; c) a tanulók iskolalátogatásának előmozdítása. 2. tekintetbe véve, hogy a tanítóképzőintézetek most már négy évfolyamra vannak felosztva, mondassék ki, hogy a tanítói oklevél annyi értékű, mint az érettségi bizonyítvány.

Mindezekből látnivaló, hogy Gárdonyi a pedagógiai irodalom terén is működött. S míg egyfelől a tanítók szellemi művelődésének előmozdítását célzó közleményei nem érték nélküliek, addig másfelől a tanítói tekintély és tanítói javadalmazás tekintetében programjában felszínre hozott eszmék megvalósításán is fáradozott. Nem von le e fáradozásának értékéből semmit, hogy e programjának megvalósítására sem az akkori idők, sem az ő, akkor is inkább csendes, magába zárkózó egyénisége nem voltak alkalmasak. Hiszen például, hogy mást ne említsek, ő, aki annyira kardoskodott a tanítói

illetmények pontos beszolgáltatásán — édes anyja elbeszélése szerint — maga tiltakozott az ellen, hogy a zsákot, a vele lakó édes anyja olyan, a tanítói illetményt búzában beszolgáltatók részére is nyitva tartsa, kik még nálánál is szegényebbek (levélhordó, favágó) voltak. Aztán meg abban is tévedett, mintha azok az eszmék egy-két nap alatt mind megvalósíthatók lehettek volna, bár abból, amit ő akart vagy remélt, egyet-mást az idő megérlelt. Így pl. a tanítói oklevélnek az érettségi bizonyítvánnyal egyenértékűnek kijelentése csak nemrégiben vált lehetővé.

Ha már most mindezek után Ziegler (Gárdonyi) Gézának pedagógiai írásait vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy míg egyfelől az első csoportban ismertetett cikkeit a szemlélő megfigyelés, addig a második csoportban tárgyalta az önérzet jellemzi. Oly jellegzetes két vonása ez fiatalkori pedagógiai iratainak, mely későbbi munkáiban is tükröződik.

Pedagógiai irodalmi munkásságát azonban nem kísérte olyan siker, minőt ez irányban három évi működése után remélt. Ezért elhagyva Győrt, a hírlapírói pályán tovább folytatta útját Szegeden, Aradon, Budapesten. Aztán 1897-ben végleg Egerbe, abba a városba költözött, hol éppen tanítóképző intézeti tanulmányait végezte.

GOPCSA LÁSZLÓ.

KÉGL SÁNDOR.

1862—1920.

Midőn Kégl Sándor a keleti filológiának szentelt közel félszázados buzgó munkásság után az 1920. év végén váratlanul elhunyt, a magyar tudományos életnek egy nagy-érdemű s a külföldön is figyelemre méltatott alakja költözött el az élők sorából. Orientálista volt a szó legigazabb értelmében, ha orientálista alatt oly tudóst értünk, ki a keleti emberiség szellemi hagyományát tűzi ki kutatása tárgyául, hogy filológiai alapon induló tanulmányok segítségével megismerje és megismertesse azt a befolyást, melyet a keleti világ az emberiség szellemi művelődésére gyakorolt.¹ Nem tartozott az úttörők közé, akik hatalmas területeket átfogó szellemmel új ösvényeket nyitnak, de törhetetlen szorgalommal munkálkodott, hogy a keleti filológia nagy épületéhez anyagot hordjon össze és az építés munkájához segédeszközöket szolgáltatson. Mindjárt tudományos munkássága kezdetén oly területre hatolt be, amely az európai tudományosság előtt addig csaknem járatlan volt, s későbbi működése folyamán több olyan szöveget tett közzé, melyek azelőtt európai kutatók számára nehezen voltak megközelíthetők.

Élete nem bővelkedik érdekes mozzanatokban. Olyan az elejétől végéig, amilyen egy, csak a tudományért s a tudományban élő ember élete lehet : feltűnést keltő epizódoktól mentes és a közélet mozgalmaitól, a politika hullámverésétől egészen távolálló. 1862 december 1-én született Szunyog községben, gazdag földbirtokos családból. Ez a körülmény kezdettől fogva lehetővé tette számára a gondtalan életet és oly irányú teljes kiképeztetését, amely tehetségének és haj-

¹ V. ö. Goldziher: *Renan, mint orientalista*. (Budapest, 1894) 20.

lamainak leginkább megfelelt. Elemi és középiskolai tanulmányait magánúton végezte, felsőbb tanulmányok céljából a budapesti egyetemre ment, hol filozófiát hallgatott és nyelvészettel foglalkozott. Idegen nyelvek elsajátítására rendkívüli tehetsége volt, ami egész pályáján nagy segítségére volt s tudományos munkásságának is főerőssége. Már ismerte és beszélte a legtöbb európai kulturnyelvet, midőn Rückert remek műfordításai és Vámbéry vonzó útleírásai felébresztették érdeklődését a keleti világ iránt. Ettől kezdve teljes erővel nekilát az arab, perzsa és török nyelvek elsajátításának s ezekhez kapcsolja később a szanszkrit és egyéb keleti nyelvek tanulmányát is. Szellemi irányítói az arab filológiában Hatala Péter és Goldziher Ignác, a törökben és a perzsában Vámbéry Ármin volt.

E keleti tanulmányok első eredménye egy bölcsészeti doktori értekezés, melyben Kemál ed-Dín Demîrî-nek *Az állatok élete* című művével foglalkozik.¹ Ez az értekezés Demîrî terjedelmes könyvének tartalmi ismertetése.

De, mint első dolgozatából következtetni lehetne, korántsem az arab filológia tette Kégl kutatásainak színterét. E részben elhatározó volt ránézve az a tanulmányút, melyet 1889/90-ben Perzsiában tett s melyről 1890-től 1893-ig számos útirajz jelent meg tőle budapesti lapokban és folyóiratokban.² Ez alkalommal lépett kiválóan az iráni, nevezetesen az új-perzsa filológia terére, melynek azután Magyarország legjelentékenyebb művelője lett.

A perzsa nyelv tökéletes ismerete lehetővé tette számára roppant terjedelmű anyag alapos átvizsgálását és ismertetését, ezért idevonatkozó dolgozatai egész munkásságának is legbecsesebb emlékei. Különösen áll ez a modern perzsa irodalomra vonatkozólag, amely terület ő előtt csaknem terra incognita volt. Azonban a klasszikus irodalomról is értékes tanulmányokat tett közzé, melyek a művelt nagyközönséget a perzsa irodalom jelentékenyebb képviselőivel megismertették.

¹ *Kamál al-Dîn Demîrî, Hajât al-hajwân.* Budapest, 1889.

² *Vasárnapi Ujság* 1890, 1891; *Magyar Szalon* 1890, 1893; *Budapesti Szemle* 1891, 1892; *Egyetértés* 1891, 1892, 1893.

A modern irodalommal foglalkozó számos dolgozata közül különös figyelmet érdemel azon terjedelmes értekezés, mely részletesen tárgyalja a perzsa irodalom utolsó századát,¹ tehát ugyanazt a kort, amellyel sok kisebb, német nyelven írt monografiája is foglalkozik.² Itt hozza szerves összefüggésbe egymással az egyes jelenségeket és ismerteti az általa átvizsgált anyagot sokszorosán nagyobb terjedelemben, mint hasonló tárgyú, németnyelvű tanulmánya, melyet Ethé «interessante Abhandlung»-nak nevez s melyre, mint elsőrendű tájékoztatóra utalja az új-perzsa irodalommal foglalkozókat.³

Kégl a modern perzsa irodalomra vonatkozólag rengeteg adatot halmozott össze és oly becses adalékokat szolgáltatott a modern perzsa irodalom ismeretéhez, mint előtte senki más. Az irodalom e részében ő a legkevésebbé nélkülözhető vezető, akire sokszor támaszkodik a legújabb kort illetőleg maga Ethé is.⁴ Igaz, hogy munkája csak leíró és kelleténél kisebb mértékben kritikai; az is igaz, hogy a kidolgozásban nem sokat ügyel a formára s előadása olykor száraz és fárasztó: de el kell ismerni, hogy a perzsa irodalomtörténet anyaga kutatásai által jelentékenyen gyarapodott, midőn egy jóformán ismeretlen és pedig elég sivár, éppen nem vonzó területet tárt fel.

Foglalkozott Kégl a perzsa népköltéssel is.

A keleti népköltészet tanulmányozásának sok akadálya van s némi eredmény csak a legújabb időben mutatkozik. Az orientálistákat elsősorban a nyelv és irodalom érdekelte, másodsorban a történelem és a szaktudományok, amellet

¹ *Tanulmányok az újabbkori perzsa irodalom történetéből.* Bpest, 1892.

² *Šeibānī, ein moderner persischer Dichter des Pessimismus* (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 1892). — *Šājek, ein Satiriker des Vagabundenlebens in Iran* (u. o. 1893). — *Zur Geschichte der persischen Litteratur des XIX. Jahrhunderts* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 1893). — *Mohammed Hibelrūdī's Gam'ul tamtil* (u. o. 1894). — *Visāl und seine Söhne, eine Dichterfamilie des modernen Persien* (WZKM. 1896). — *Riza Quli Xān als Dichter* (u. o. 1898).

³ Geiger—Kuhn: *Grundriss der iranischen Philologie.* II. k. 316. l.

⁴ Hermann Ethé: *Neupersische Litteratur* (Geiger—Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie II.).

gyakorlatilag kevesen bírták a nyelvet annyira, hogy a köznéppel érintkezhetek volna. A művelt keleti lenézi a dialektusokat és ha népies költemények felől kérdezik, szívesen letagadja azt is, amit tud. A nép maga is azt hiszi, hogy a tájszólás megromlott nyelv, s a kutató előtt nem nyilatkozik őszintén. Ebben rejlik a népdal-kutatás főnehézsége.

Kégl perzsiai tanulmányútját nagy sikerrel használta fel népdalok gyűjtésére, úgy hogy mintegy 90—100 népdalt tehetett közzé,¹ melyek alig egy párt leszámítva, nyilvánosság elé itt kerültek először. Vannak közöttük egészen póriasak, de vannak csaknem irodalmiak is. Szádi és Háfíz költeményei sok változatban élnek a nép ajkán, de énekelnek nem egy darabot más klasszikusok dívánjából is.

Kéglnek a népdalokról szóló tanulmánya is főleg a benne megismertetett anyag miatt fontos, mert Zsukovszki mellett ő tette meg az első figyelemreméltó lépést az iráni népdalok tanulmányozásában. Ez is egyik elhanyagolt és nehéz területe a perzsa filológiának, amelyre igen kevesedmagával először Kégl vetett világosságot s nyújtott némi tájékoztatást.

De miután a modern perzsa irodalomtörténeti kutatás terén két irányban is úgyszólván úttörő munkát végzett, e kietlen és hálátlan területről egész szeretettel fordul a perzsa irodalom klasszikusaihoz s egymásután jelennek meg tanulmányai Anszáriról, Szenájí-ról, Dzsélál ed-Dín Rúmi-ról és más, kevésbbé jelentékeny költőkről.²

Ha megemlítjük még Kégl perzsa irodalomtörténetét,³ mely, bár szorosan csatlakozik Ethéhez,⁴ nálunk érezhető hiányt töltött be ; továbbá a Pallas Nagy Lexikonában

¹ *A perzsa népdal* (Budapest, 1899).

² *Anszári a heráti öreg* (Egyetemes Philologiai Közlöny 1900). — *Szenájí és a perzsa vallásos költészet* (Budapest, 1904). — *Dzsélál ed-Dín Rúmi négy soros versei* (Budapest, 1907). — *Szelim szultán mint perzsa költő* (Goldziher-Emlékkönyv 1910). — *A poem from the Divān of Shams-i Tabriz* (Journal of the Royal Asiatic Society 1900). — *Háli, ein Dichter des indischen Islam* (Vossische Zeitung 1911. Jung Ungarn 1911).

³ Heinrich : *Egyetemes Irodalomtörténet*. I. 329—362. I. Perzsia.

⁴ Geiger—Kuhn : *Grundriss der iranischen Philologie*. II. kötet 212—368. I. Neupersische Litteratur.

szétszórtan levő, különösen perzsa tárgyú cikkei: képet alkottunk a perzsa filológia terén kifejtett munkásságáról. Ez a buzgó és értékes munkásság meghozta számára a nyilvános elismerést is: igen korán lett a budapesti egyetemen a perzsa nyelv és irodalom magántanára, majd az Akadémia levelező tagja s végül az egyetem címzetes nyilvános rendkívüli tanára.

De korántsem ez az egyetlen terület kötötte le teljes tudományos érdeklődését. Rendkívüli nyelvkészsége mindig újabb és újabb nyelvek elsajátítására, újabb és újabb kultúrák megismerésére és megismertetésére ösztönözte. Korán kezdett érdeklődni a hinduk nyelve és műveltsége iránt s itt is elsősorban a modern hindusztáni és hindu foglalkoztatja, csak később fordul a szanszkrit műremekek felé. A hindusztáni drámával foglalkozva kimutatja, hogy a mohamedán szerzők mily hiányosan ismerik az ind mythológiát és a szanszkrit dráma hagyományait s ha ma még át vannak is hatva arab és perzsa elemekkel, lehetetlen fel nem ismernünk, hogy mindinkább angol hatás alá kerülnek.¹ Hindusztáni tanulmányaiban áttekintést nyújt az indiai klasszikus és modern nyelvek kialakulásáról, jellemzi a hindusztáni és hindu nyelvek egymáshoz való viszonyát s rövid vázlatát adja egy hindusztáni irodalomtörténetnek.² Nagy szeretettel foglalkozott a *Mahábhárata* gyönyörű bölcséleti epizódjával, a *Bhagavadgítával* s erről írt tanulmánya jó bevezetés a *Mahábhárata* eszmevilágába.³

Török philológiával való foglalkozásának kevesebb emléke maradt. Néhány marosvásárhelyi török okmányról s egy régi török költőről, Ahmed pasáról írt kisebb tanulmányai s más dolgozatai a fentebb említettekhez viszonyítva csekélyebb jelentőségűek.⁴

Természetesnek látszik, hogy Kégl buzgó irodalmi mun-

¹ *Amánat és a hindusztáni dráma* (Egyet. Phil. Közl. 1894).

² *Hindusztáni tanulmányok* (Akad. Értesítő 1909).

³ *Bhagavadgíta* (Budapest, 1910).

⁴ *Marosvásárhelyi török okmányok* (Akad. Értesítő 1910). — *A régi török költők és Ahmed pasa* (u. o. 1914). — *Válabíjeh* (Kéleti Szemle 1905).

kássága mellett a külföldi filológiai irodalmat is élénk figyelemmel kísérte és szorgalmasan ismertette. Ismertetései kiterjednek a vallástörténet, összehasonlító nyelvészet, egyetemes, perzsa, török, arab, ind, germán és román filológia s az assyriológia terére. Nagy segítségére volt e tevékenységében nyelvismerete, mely anyanyelvén kívül kiterjedt a latin, ó-görög, német, francia, angol, olasz, spanyol, portugál, holland, dán, svéd, orosz, török, perzsa, arab, hindusztáni, hindú, szanszkrit, oláh, szerb, csuvas és mordvin nyelvekre.¹

Itt kell megemlítenünk, hogy írt egy kisebb történeti tanulmányt Mirzá Ahmed szektájáról² és hogy az Akadémián ő mondott Jules Oppert felett emlékbeszédet.³

Az európai szépirodalom s különösen az angol, érdeklődésének állandó tárgya volt. Ennek köszönhetjük érdekes tanulmányait a legújabb angol irodalomról. E tanulmányok előadás és külső forma tekintetében felülmúlják tisztán tudományos érdekű dolgozatait s a művelt közönségnek megfelelő modorban nemcsak hasznos tájékoztatást és kellemes olvasmányt nyújtanak, hanem a sokat olvasott és szokatlanul nagy kultúr-kört áttekintő, kiművelt izlésű és iskolázott ítéletű író számos finom észrevételét és megállapítását is tartalmazza⁴. Különösen szeret az angol írók lelki fejlődésével és írói módszerével foglalkozni. Mintaszerűnek kell mondanunk Shelleyről írott tanulmányát, melyben a költő tragikus végű pályafutását költészetével szoros kapcsolatban vizsgálja s a kölcsönhatásokat szerencsésen ismeri fel és mutatja ki.⁵

Modern filológiával való foglalkozása visszavezet bennün-

¹ Csuvasul és mordvinul hadifoglyoktól tanult s e nyelveken több népies elbeszélést is feljegyzett, melyek kéziratban könyvtárában megtalálhatók. Kégl János úr közlése szerint csuvasul szinte folyékonyan társalgott.

² *Történeti Szemle* I. 1912.

³ *Jules Oppert külső tag emlékezete* (Akad. Értesítő 1907).

⁴ *Az újabb angol irodalom története* (Budapesti Szemle 1898), E. Gosse: *A Short History of Moderne English Literature* (London 1898). — *Austen Johanna* (Bp. Sz. 1900). — *Eliot György* (Bp. Sz. 1903). — *A két Browning* (Bp. Sz. 1907).

⁵ *Shelley* (Bp. Sz. 1913).

ket magánéletéhez. Kégl Sándor sohasem nősült meg. Napjai a pusztán, Szentkirályon, Kiskúnlacháza mellett folytak le, régi nemesi udvarházban, nyugalmasan, tudományos foglalkozás közt, anyagi gondoktól távol. Itt óriási könyvtárt halmozott össze magának s megvolt megfelelő társasága is nagy műveltségű s mintegy tíz európai nyelvet beszélő nővére személyében, akivel — úgy látszik — tudományos témáit megbeszélte, a nyelveket praktikusán gyakorolta s valószínűleg az ő ösztönzésére írta angol tárgyú dolgozatait. Szoros lelki rokonság fűzte össze őket, mely még a halálban is folytatódott. 1920 telén, december 29-én hajnalban az addig teljesen egészséges Kégl Sándort, ki élet és halál közt lebegő testvéröccsének, Kégl Jánosnak betegágyánál virrasztott, szívszélhűdés öli meg s nővére pár óra múlva önként követi a halálba. Tragikus körülmények között így ért véget az az élet, mely kezdettől fogva a tudományok önzetlen művelésének volt szentelve.¹

Foglaljuk össze röviden e munkásság jellemzését.

Kégl Sándor rendkívüli képessége mellett is inkább receptív és reprodukáló, mint kritikai tehetség volt ; munkái is inkább analizáló természetűek, mint tudományos synthesis eredményei. Értékük nem új szempontok felismerésében s az adatok összehasonlító értékelésében, kritikai megrostálásában s elbírálásában rejlik, hanem új területek átkutatásában, rengeteg anyag megvizsgálásában és új adatok szolgáltatásában. Ha nem is alkotó művésze, de tagadhatatlanul értékes munkása volt a filológiának. Külföldi orientálistákkal, — különösen Horn Pállal folytatott baráti levelezését kell kiemelnünk, — s keleti előkelőségekkel fentartott állandó érintkezése magános életmódja mellett is mindig a tudomány európai színvonalán tartotta őt s nagyobb munkái mellett számos recenziója mutatja, hogy a tudományos élet minden mozzanatát mily élénk figyelemmel kísérte.

Önkéntelenül is Renan szavai jutnak eszünkbe, kit az újabb mohamedán világ rettenetes, erkölcsi és értelmi sülyedése mindig undorral töltött el, s aki csodálja azon filoló-

¹ Az életrajzi adatok főleg Kégl János úr szíves közlései nyomán.

gusok lelkiismeretességét, kik ezen sülyedőfélben levő világ-
nak ugyanazon gondot szentelik, mint a görög szellem, vagy
az ókori India és Judæa nagyszerű hagyományainak. «De —
úgymond — a történelem legszomorúbb lapjai is magyará-
zókra szorúlnak és a tudományos munkában hálával kell
viseltetnünk azok iránt, kik a legrosszabb részt választják
a maguk számára.»¹ Mintha csak Kégl Sándor munkásságá-
ról mondotta volna! És mert meg vagyunk győződve e fel-
fogás helyes voltáról, nem tehetjük magunkévá Kégl pesszi-
mista megállapítását, hogy «a tudós sorsa az elfeledtetés. El-
feledjük a tudomány tört úton járó munkásait, bármily derék,
hasznos munkát végeznek is, egyedül a felfedezők, az úttörők
emléke él örökké.»² Aki, mint Kégl Sándor, hasznos adato-
kat szolgáltatott a tudománynak és ismeretlen területeket
tett hozzáférhetőkké a további munkásság számára, annak em-
léke mindenkor fel lesz jegyezve a tudományos kutatás tör-
ténetének lapjain.

GAÁL LÁSZLÓ.

¹ Renan: *Questions contemporaines*, 117. l.

² Kégl: *Jules Oppert külső tag emlékezete*.

ÚJABB LELETEK AZ ÓKORI KELET FÖLDJÉN.

(Különös tekintettel a *Tutankhámonra* vonatkozó ásatásokra).¹

Az utolsó évtizedeknek az archeológusok ásója által az ókori Kelet földjén napfényre került korszakalkotó leletei nem kis mértékben járultak a Kelet történetének földérítéséhez. Így a *tell-el-amarnai* lelet ismertette meg velünk elő-ázsiai királyok és III. s IV. Amenophis egyiptomi fáraók közötti levelezést, amely által nemcsak eddig ismeretlen ázsiai fejedelmek egész sorának a történetébe hatoltunk be, hanem — s ebben rejlik tulajdonképpen történelmi jelentősége — oly nagy tudományos anyagot szereztünk, mely az akkor ismert ókori világ népei közti benső viszonyoknak és eleven közlekedésnek megvilágítására, valamint társadalmi életüknek felkutatására vezetett.

Ezen korszakalkotó felfedezésekhez, amelyeket a múlt század végén az ókori Egyiptom földjén eszközöltek, tartozik a *Flinders Petrie* által felfedezett emlékoszlop is, mely Merneptah királynak győzedelmi énekét tartalmazza és e királynak uralkodása 5-ik évében a libyiaiakon aratott diadalát énekli meg. Azonban nem ezen ihlettől áthatott győzelmi hír, melyet a különben gyenge és nem éppen szerencsés Merneptah király ad tudtul, adja meg a Flinders Petrie-féle leletnek a fontosságát. A libyiaiaknak és szövetségeseiknek az ötödik év *epiphi* havában Egyiptomból történt kiűzetése, mely az egész himnusznak egyedüli tárgyát teszi, már előbb is ismert tény volt előttünk, mivel Merneptah azt a thébai nagy Ámon-templom egyik déli előcsarnokának belső oldal-falára is rá vésette. Új, meglepő és egyúttal korszakalkotó volt azonban azon körülmény, hogy ezen emlékoszlopon

¹ Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1924 január 11-én tartott ülésén.

felsorolt ázsiai népek között az «*Izrael*» név is előfordul. A Biblia (Móz. II. könyvének 12. fejezete) beszél az izraelitáknak 430 éves tartózkodásáról Egyiptom földjén. A híres egyiptológusnak, Ed. Navillenek ásatásai és kutatásai *Gósen*-nek egész vidékét, azon területet tehát, melyen az izraeliták egyiptomi tartózkodásuk alatt laktak, földrajzilag megállapították. Ma már biztosan tudjuk, hogy hol feküdtek: *Pitum*, *Ramses*, *Szuccoth*, *Migdol* és *On* bibliai helységek és tudjuk azt is, hogy kik voltak építőik. Azonban még sehol sem akadtak emlékoszlopra, melyen az «*Izrael*» vagy «*Juda*» név fel lett volna jegyezve. Joggal remélték tehát, hogy oly népnek a neve, mely annyi ideig élt egyiptomi földön, valahol egy felirat szövegében elő fog fordulni. Eleinte az «*Apuiruiak*»-at — kik a 13-diktól a 20-ik dinasztiaáig nem éppen ritkán fordulnak elő és a pithomi és ramsesi templomok építésénél is résztvettek — tartották «*Ibrim*»-nek = «*Héber*ek»-nek. Azonban Brugsch¹ kimutatta ezen feltevés tarthatatlanságát és az egyiptomi «*apru*» szóban az erythraiaknak az «*Aian*» hegyláncolatán — a Memphissel szemközt fekvő Mokattam-hegységben — lakó törzsét fedezte fel. És ily körülmények között fedezi fel Flinders Petrie Merneptah király emlékoszlopát, amelyen az egyiptomi emlékeken még addig sehol sem olvasható «*Izrael*» név volt feljegyezve; ez természetesen a legélénkebb érdeklődést keltette a tudományos világban és nemcsak filológusok, hanem történettudósok és bibliakutatók is magyarázni iparkodtak és tudományosan értékesíteni a Merneptah-féle emlékiratot, mivel a legkiválóbb kutatók nézete szerint most már biztos támpontunk volt arra nézve, hogy a Bibliában említett exodus időpontját kronológiailag meghatározhassuk.

E század eleje ismertetett meg bennünket *Hammurabi* babyloni király törvénykodexével, egy törvénygyűjteménnyel, amelyet az ókori Kelet e hatalmas királya kodifikáltatott, hogy — amint prologusában ő maga mondja — az erős ne ártson a gyöngének, hogy az árvákat és özvegyeket megvédje és hogy mindenki, akinek pörös ügye van, megtalálja

¹ V. ö. «*Diction géogr.*» 113 és «*Geschichte Ägyptens unter den Pharaonen*» c. mű. 541. és 593. l.

jogát, és megkönnyebbült szívvel fohászkodjék azután :
«Hammurabi olyan úr, aki atyja alattvalóinak».

Már ez egy mondat miatt is megérdemli ez az emlékkő, hogy azoknak a tárgyaknak első sorába helyezzük, amelyeket kultúrtörténeti szempontból a legnagyobb méltatás illet meg. Az ókori Kelet egyik királya, a Kr. e. 20-ik század egyik fejedelme, akinek uralkodási ideje tehát majdnem négy évezred távolában áll a mi korunktól, dicsőségét abban akarja találni, hogy azt mondják róla : *«ő atyja alattvalóinak».* De ha nem tekintjük is ezt a mindenesetre figyelemreméltó mondatot és csak az egyes pontokat olvasuk és ezeket a kritika bonckése alá vesszük, már arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ez az emlék a legfontosabbak és legjelentősebbek egyike, mert nemcsak a babyloni kultúréletről és ennek fejlődéséről nyújt felvilágosítást, hanem az emberiség történetéről is. Vannak benne olyan törvények, amelyek a bérszerződéseket, valamint a szántóföldek, gátak és töltések, kertek és legelők védelmére vonatkozó kötelességeket, továbbá a kereskedelmi jogviszonyokat és pénzkölcsönöket szabályozzák. Megtaláljuk benne a hadkötelesekre vonatkozó törvényeket, továbbá a lopásra, csalásra és rablásra, a hamis tanúzásra és igazságtalan bírói ítéletre kiszabott büntetéseket. Szóval megtaláljuk mindazt, ami egy rendezett jogállam alapjául szolgálhat. Teljes joggal mondhatta tehát Koschaker, lipcsei jogtudós, ezekkel a törvényekkel igen behatóan foglalkozván és két nagy úttörő dolgozatában¹ a jogászok figyelmét e törvények jelentőségére irányítván, hogy a jogemlékek élén, jelentőségében mindent felülmulva, áll a Hammurabi-féle törvénykodex, az a legrégibb terjedelmes törvénygyűjtemény, amelyről a történeti hagyomány eddig bizonyosságot adhatott és amely által e nagy uralkodó az általa alapított és kiépített birodalomnak birodalmi egységét megteremtette.²

Nagy jelentőségűek az 1904-ben Assuan területén

¹ Babylonisch-assyr. Bürgschaftsrecht. Leipzig 1911 és Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Leipzig 1917.

² V. ö. Ein altassyrisches Rechtsbuch, übersetzt von H. Ehelolf, mit einer rechtsgeschichtl. Einleitung von P. Koschaker. Berlin 1922.

napfényre került *aramaeus papyrusok* is. Nemcsak első kiadói: A. H. Sayce és A. E. Cowley¹ foglalkoztak velük behatóbban, hanem más kiváló szaktudósok is mélyebb kutatás tárgyává tették azokat, így Nöldeke, aki a «Zeitschrift für Assyriologie» c. folyóiratban² igen értékes cikkben foglalkozott e tárggyal; E. Schürer méltatta azokat a «Theolog. Literaturzeitung»-ban,³ Lidzbarski pedig a «Deutsche Literatur-Zeitung»-ban;⁴ Schulthess⁵ és Freund⁶ tudományos tárgyalás alá vették ezeket az okmányokat. De nemcsak nyelvtudományi és kultúrtörténeti szempontból méltatták e papyrusokat, hanem figyelemmel kísérték az ott fellépő naptári adatokat is, amennyiben régen óhajtott felvilágosítást nyújtanak a zsidók részéről a Kr. e. V. században használt naptárról. De az összes erre vonatkozó kísérletek hamis föltevésekből indultak ki és innen van az, hogy ezen adatok rekonstruálásánál nagy apparátussal kellett dolgozni és a végén a különféle oldalról nyert eredmények többé-kevésbé eltértek egymástól s egyik sem volt teljesen kifogástalan, amennyiben nem vették tekintetbe, hogy a Kr. e. V. században, azaz Ezra és Nehémia idejében, a babyloni naptár szolgált a zsidók naptáradatainak alapjául, úgy hogy az assuani papyrusokban fellépő egyiptomi naptáradatoknak megfelelő zsidó dátumokat mint babyloni naptárdátumokat kell vennünk. És ha ezt meg tesszük, akkor tényleg eltűnik minden nehézség és az ott említett Passa-ünnepet is kronológiailag meghatározhatjuk.

Nagyjelentőségűek voltak az *Assur*-ban talált ékirásos szövegek is, amennyiben új szempontokat nyújtottak Assyria vallásának és történetének felderítéséhez, úgy hogy ezek most egész más megvilágításban állnak előttünk, mint ezelőtt. Különösen áll ez az assyrok gazdasági és jogi életét tárgyaló

¹ Aramaic Papyri discovered at Assuan. London. 1906.

² XX. köt. 130—150.

³ 32. Jahrg. 1907. 1—7.

⁴ 1906. 3205—3315.

⁵ Göttingener gelehrte Anzeigen 1907. Nr. 3.

⁶ Wiener Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes XXXI.

agyagtáblácskákról, amelyek a «Deutsche Orientgesellschaft» által az ókori Assur város területén rendezett tudományos ásatások alkalmával kerültek napfényre.¹ Míg a babyloni jogot illetőleg már igen nagy anyag állott rendelkezésünkre, addig az assyrokra nézve hiányzott minden, a régibb időkre vonatkozó magánjogi anyag. Ez most az újabb, Assur város területén napfényre került leletek által lényegesen megváltozott, amennyiben oly okmányok birtokába jutottunk, amelyek Assyria jogi viszonyairól teljes felvilágosítást nyújtanak. Igaz ugyan, hogy ez az assyr törvénygyűjtemény «politikai és kulturális jelentőségben messze elmarad a Hammurabi-féle kódex mögött, de a tudomány szempontjából mint amaz ősrégi idők igazságszolgáltatásának egyik tanuja, alig áll mögötte».²

Annyi szép és a tudomány szempontjából igen értékes lelet után, amelyek által nemcsak a Kelet, hanem az összemberiség kultúrtörténetének a felderítéséhez szolgáló fontos anyag birtokába kerültünk és soha nem sejtett módon felvilágosítást nyertünk az emberiség legrégibb történetéről, a múlt évi ősz végén újabb hírek érkeztek az ókori Egyiptom földjén történt ásatások alkalmával napfényre került leletekről, amelyek nemcsak a szaktudósok körében keltettek feltűnést, hanem az egész művelt világ figyelmét is nagy mértékben igénybe vették. Egy angol lord, Earl of Carnarvon, aki már előbb is bőségesen támogatott Egyiptomban folytatott archæológiai ásatásokat, a hír szerint fölfedezte Howard Carter tudományos vezetése alatt a felső egyiptomi «*Biban el moluq*»-ban (azaz : a királysiúk völgyében) *Tutankhámon* király sírkamráját és ezen alkalommal óriási mennyiségű és nagy értékű kincsekre bukkant. Az összes angol hírlapok hírt adtak e nagy eseményről és minden nap mesésen hangzó jelentéseket hozott ezen ásatás nagy sikereiről. Hiszen egy fáraónak a sírjára bukkantak rá, aki előttünk 3300 évvel irányította országának a történetét!

¹ V. ö. Schröder, Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts. 35. wissenschaftl. Veröffentlichung d. Deutsch. Orientges. 1920.

² V. ö. Mitteilungen aus der vorderasiat. Abt. d. staatl. Museen zu Berlin. Heft I. 4. old.

Anélkül azonban, hogy ezt az archeológia szempontjából kétségkívül igen értékes eredményt kicsinyelni akarnók, még sem nyomhatjuk el bámulatunkat az ujságírói ügyesség művészete fölött, amellyel éppen ezt a leletet világgá kürtölték. A thébai királysírok völgyében már előbb is feltárták a történelem által is elismert leghíresebb fáraók sírjait, és az egyiptomi régiségek minden barátja, éppúgy minden utazó, akinek alkalmá volt, hogy saját szemével láthatta az ókori egyiptomi csodás épületmaradványokat, meggyőződhetett arról a pompáról, amellyel ezek a sírok fel vannak szerelve. Itt találni azokat a sírokat, amelyek III. és IV. Thutmosisnak, II. és III. Amenophisnak, I. Szétinak, a leghíresebb és legdicőbb uralkodóknak utolsó nyugvóhelyéül szolgáltak; múmiáik ma a kairói múzeum látványosságai közé tartoznak. És emellett muzeális és tudományos szempontból igen értékes tárgyak kerültek felszínre. Itt csak a szép *Ahmesz-Nofertári* sírjában talált nagy aranyleletre, vagy Dahsur mellett egy sírban előkerült, 12. dinasztiai hercegnőnek, aranyból és drágakövekből készült diadémjára utalok, amelyek még ma is mind anyagi értékük, mind művészeti és műtörténeti vonatkozásuk miatt felülmúlhatlanul állanak. Csodálatraméltók *Ahmesz* királynak, a XVIII. dinasztia megalapítójának aranybetétes és féldrágakövekkel díszített bronzfegyverei, és bámulatraméltó IV. *Thutmosis* pompás hadikocsija, melynek stukkóval befödött felületén domborműves csatajelenetek láthatók; éppúgy figyelemreméltó a firenzei archeológiai múzeumban őrzött harciszekér az új birodalom idejéből. És így az egyiptomi kézművességnek számtalan termékével rendelkezünk, melyek mind az óegyiptomi fáraók mérhetetlen gazdagságáról tanuskodnak. Így látunk pompás arany- és ezüstedényeket, melyeknek felületét emberi és állati alakok, növények és virágok ékesítik, továbbá kristálycsészéket, üveg- és fayence-edényeket, amelyek egykor az egyiptomi királyok asztalát díszítették. És milyen nyugalommal és méltósággal adattak át e leletek a tudománynak és milyen szerény formában közölték ezt a nagy világgal! Pedig ez értékelni és kellőképpen méltatni is tudta a végrehajtott tudományos munka komolyságát. Egész

másképp történt ez most. Sajátságos Tutankhámon-kultusz fejlődött ki: a kirakatokban különféle Tutankhámonnal vonatkozásba hozott cikkeket láthattunk. Ehhez hozzájárult még egy tragikus eset, amely az egész dolgot a miszticizmus fátyolával fedte be. Carnarvont megcsípte egy légy, minek következtében vérmérgezésben meghalt és az a fanatikus babonától táplált mese terjedt el, hogy Carnarvon a fáraók átkának esett áldozatul, mert — így hirdették ezt mindenütt — az óegyiptomi tan szerint mindenkit utólér ez az átok, aki fáraó örök álmait megzavarni merészeli. Az ókori *Babyloniában* valóban szokás volt ilyenfajta átokformulákat rávésni az uralkodók emlékeire. Ott gyakran még ilyen mondatokkal is találkozunk:

«Bárki merészelné az utódok közül, legyen az király, fejedelem, praefectus, helytartó vagy bíró, ezt a táblát megsemmisíteni vagy feliratát kivakarni, sujsák őt Anu, Bél és Ea nagy istenek feloldozhatatlan átokkal, vaksággal, süketséggel és tagjainak bénulásával; pusztuljon el nyomorultul! Mar-duk és Érua, az urak, akik az emberek sorsát meghatározzák, súlyos büntetésekkel terheljék meg; a nagy istenek, akiknek a neve ezen a táblán előfordul, semmisítsék meg a vétkes nevét, magzatát és ivadékait, és akasszák meg további életét».¹

Egyiptomi emlékeken ehhez hasonlóval nem találkozunk. Igaz ugyan, hogy egy, III. Amenophis (1439—1403) uralkodásának idejéből származó emlékkő a fenti formulához csaknem hasonló átkot tartalmaz. A III. Amenophis alatt működő építőmester és a Dél nagyja, névleg Amenhotep, Hapu fia, aki bölcseségénél fogva nagy tekintélynek örvendett és példabeszédei által még a Ptolemæusok korában is ismeretes volt, Kák területén királyának temploma mögött memnóniumot építtetett magának, amiről egy emlékkő következőképpen tudósít bennünket: ²

«III. Amenophis uralkodása XI. évében, Choïak hó 6-ik napján, tartózkodott a király Amenhotep-nek, királyi irnoknak káki

¹ V. ö. «Keilinschriftl. Bibliothek» III. 193. old. Inschrift Merodach-Baladon's II., Col. V. 18—47.

² Lásd: Zeitschr. für ägypt. Sprache 1875. 133 kk. és Brugsch, Geschichte Ägyptens unter den Pharaonen. Leipzig 1877. 413 kk.

szentélyében, Amenhotep, valamint Meriptah kir. kincstartó és a kir. irtókok jelenlétében, és így szóltak hozzájuk :
 «Ti hallottátok azokat a parancsokat, amelyeket erényei miatt kiváló jó hírben álló Amenhotep, Hap fia ügyében kiadtak. hogy fenntartsák káki szentélyét örök időre : fiuról fiura, örökösről örökösre, mert ez alapítottátok Ámontól, az istenek istenétől, a mindenkori királytól, aki mindenkor oltalmazza a halottakat. Az őrsereg ama parancsnokai és irtókai, akik utánam fognak jönni és azt fogják találni, hogy a káki szentély pusztulás felé halad, kötelesek ezt azonnal a fáraónak bejelenteni, és akkor jólétnek fognak örülni. Aki pedig ezt elmulasztaná, ki legyen szolgáltatva Ámonnak, a thébai isten büntető törvényszékének, amely nem fogja megengedni, hogy ilyen még tovább élvezze a királyi irtók méltóságát ; ki lesz szolgáltatva a Sátán tüzeinek haragjának a napján, kigyódiadémja izzó tüzet fog hányni fejére, megsemmisítve tagjait és elfogyasztva testét ; úgy jár majd mint Apophis, a pokoli kigyó, újév reggelén, el fog merülni a nagy vízárban, hullája el fog tűnni és nem fog részesülni az igazság jutalmában, nem fog enni az üdvözültek ételeiből s nem fogja őt felfrissíteni a folyam forrásából eredő víz, és utódai sem foglalhatják el helyét. Gyaláztassanak meg feleségei saját szemei láttára ; ne jöjjön házába, ameddig él a földön, de a fáraó házába sem fog belépni és nem lesz ott bemutatva ; nem fogja hallani a király szavát a vidámság órájában. A csata napján el fog esni ; teste sinlődni fog és éhen hal. Ezek a szavak első sorban az őrsparancsnokra, a kincstárnokra, a templomi őrre, a gabonafelügyelőre, vmint a főpapokra és Ámonisten szent atyáira vonatkoznak, amennyiben ezek Amenhotep-nek, Hap fiának, a kir. kincstárnoknak és nagy fejedelemnek káki memnőniumát kellőképpen nem védnék. Ha azonban a káki szentély igazi védőiként lépnek majd fel, akkor minden cselekedetüket a legszebb siker fogja kísérni és Ámon-Rá, az istenek királya majd megjutalmazza őket hosszú, boldog élettel s megkészszerzi méltóságokra való igényeiket, melyek átszállnak fiuról fiura, örökösről örökösre, holttesteik pedig nyugodni fognak az Amenti nevű alvilágban 110 éves élettartam után és sokszorosak lesznek az áldozati adományok is mindig és mindenkorra.»

Evvel akarta a bölcs Amenhotep szentélyét esetleges elromlás ellen védelmezni ; de sehol sem találunk az egyiptomiaknál oly átkot kifejezve, amely utólné azt, aki fáraónak vagy valamely más halandónak a sírját megboly-

gatni merészelné, s tényleg nem ritkán fordult elő, az az eset, hogy egy fáraó valamelyik elődjének az emlékeit — ha az illető saját atyja volt is — megrongálta vagy elrútította, elődjének a nevét kivakartatta és a magáét vésette helyébe. Hogy Carnarvonnak, a Carter vezetése alatt történt ásatás anyagi elősegítőjének, tragikus halálát némely tudósító részéről a babonás néptől könnyen felvett balga mesékkel feldíszíteni iparkodtak, talán hirlapi tudósítás szempontjából némileg megmagyarázható és tárcaíróilag talán szépen is hangzik, de az ókori egyiptomiak néphitével és vallásos gondolkodásával semmiképpen sem tartozik össze.

De nem gáncsolás vagy becsmélés e soroknak a célja. Teljes objektivitással akarjuk mindazt összefoglalni, ami tudományos szakkörökben ezen mindenestre figyelemre-méltó ásatásról eddig ismeretessé vált.

Mindebből azt látjuk, hogy itt igen tekintélyes és becsülésre méltó eredmények kerültek napvilágra; de bármennyire értékesek is ezek muzeális szempontból, *a történeti kutatásra* nézve ezen ásatás *eddig*i eredménye semmiképpen sem tekinthető korszakalkotónak, mert ama korszak *történetének* tudományos felkutatására és közelebbi megvilágítására az eddigi anyag vajmi csekély támpontokat nyújthat. A történet tekintetében ma is ott állunk, ahol eddig voltunk. Már az eddigi hozzáférhető emlékek alapján tudtuk, hogy IV. Amenophis után — aki «*Chunáten*» név alatt az egyiptomiak vallását egész új utakra irányította, amennyiben Amonnak, a mélyen tisztelt birodalmi istennek és társisteneinek tisztelete helyében az *egy* élő istenről szóló tant hirdette — oly korszak állott be, amely trónzavargások és politikai, valamint vallási forradalmak korszaka volt. Alig halt meg IV. Amenophis, már feltámadt a régi papi nemesség, hogy gyökeresen kiirtson mindent, amit a tőlük eretnek gyanánt gyűlölt király teremtett. Fiai nem lévén, halála után ősrégi egyiptomi szokás szerint legidősebbik leányának a férje, *Szakara*, lépett a trónra, de alig négy évi uralkodása után megfosztották a tróntól és utódja *Tutankháten* lett, IV. Amenophis harmadik leányának a férje, aki külső jeléül annak, hogy ő teljesen szakítani akar az apósa által elter-

jesztett tannal, székhelyét megint Thébába, a régi Ámon-városba helyezte át és világos bizonyítékaul annak, hogy ő valóban tisztelője a régi Amonkultusnak, átváltoztatta Tutankháten nevét *Tutankhámon*-ra. Uralkodásának története, amely mindenesetre csak néhány (legfőbb 4—5) évre terjedt, ismeretes előttünk egy tarka falfestmény által, mely általános felfogás szerint e király egyik nemes kortársának thébai sírkamráját díszítette és amelyről a Lepsius vezetése alatt végbement porosz expedíció közelebbi felvilágosítást nyújtott.¹ Itt a király pompás trónon ülve van ábrázolva, amidőn átveszi két délvidéki kormányzója, Hui és Amenhotep, vezetése alatt neki átnyújtott adományokat, amelyeket egyrészt a syr fejedelmek, másrészt a néger népek adóköteles módon Thébába hoztak, hogy így hódolatukat és tiszteletüket kifejezzék őfelsége előtt. A képes ábrázolásokat kísérő szövegek egyike így szól :

«Érkezése azoknak az adományoknak, amelyeket a nyomorúlt Rúthenok átnyujtanak az ország Urának, Amenhotep, kir. követ., Kus királyfia és a déli ország kormányzója vezetése alatt.»

A négerektől átnyújtott adományokat e felirat kíséri :

Ez az æthiopiai pompás adományoknak a megérkezése : a déli országok készítményeinek legjobb kiválasztása és partraszállítása Thébában Hui, Kusország királyfia vezetése alatt.»

A Rúthen-beli fejedelmek ábrái felett ez olvasható :

«Ezek a Felső-rúthen-beli fejedelmek nem tudtak semmit Egyiptomról az istenek ideje óta ; békét kérnek a királytól, így szólva : nyujts nekünk szabadságot, leírhatatlanok a te győzelmeid és nincs korodban ellenség sehol sem. Az összes országok békében élnek.»

Az adományokat átnyújtó szolgák ábrázolásainál :

«Ez a legjobb választéka államainkbeli mindenféle arany-, ezüst-, lapislazuli- és malachit edényeknek, vmint mindenféle ékszereknek.»

Mindenesetre, ha ezt a tudósítást kritikus szemmel vizsgáljuk, bizonyos ellenvetéseket alig hallgathatunk el. Mindenekelőtt az a mondat : «Ezek a Felső-rúthen-beli feje-

¹ Lepsius R., Denkmäler III. 115. Qurnat-Murray-beli sír.

delmek nem tudtak semmit Egyiptomról az istenek ideje óta», teljes ellentétben áll a történeti tényekkel; hiszen éppen Felsőrúthen már III. Thutmosis ideje óta adóköteles volt Egyiptom királyának és mindaz, amit itt képből és szóban mutatnak be nekünk, már III. Thutmosis ismeretes győzelmi tábláján ismételt ki van emelve, de III. Amenophis is szemeink elé varázsolja ezt képből és szóban. Mint egyszerű frázist pedig nem vehetjük azt a mondatot, hiszen a rákövetkező mondatban ezt olvassuk: «békét kérnek a királytól, így szólva: nyújts nekünk szabadságot; leírhatatlanok a te győzelmeid és nincs korodban ellenség sehol sem». Ez valóban azt tételezi fel, hogy Tutankhámon az, aki Felsőrúthen ellen vonult és győzedelmesen előre nyomult volna, ami azonban a birodalom belső viszonyai és külső helyzete miatt alig volt lehetséges. Hiszen a IV. Amenophis halála után kitört vallásforradalom következtében Tutankhámonnak elég baja volt saját országában, különféle ellenfél ellen kellett folyton küzdenie, míg végre egy palotaforradalom következtében, amelynek élén *Ai* nevű trónkövetelő állott, az uralkodói gyepűt ennek kellett átadni. Ha még az akkori előázsiái zavarokat (v. ö. a Tell-el-Amarnai leveleket) és a mindig nagyobb hatalomra vágyódó hettiták sikereit tekintetbe vesszük, akkor Tutankhámonnak alig lehetett kedve az ázsiai viszonyokba való beavatkozáshoz és Ázsia ellen indítandó újabb háború vezetéséhez. És ez a megjegyzés: «nincs korodban ellenség sehol sem; az összes országok békében élnek», éppenséggel nem illenek e belső trónviszályoktól kúszált időre. Sőt mi több, a III. Amenophis alatt működő Chamhat nevű nagyvezér sírkamrájában előforduló képes ábrázolások oly jelenetet tárnak elénk, amely némely vonatkozásban hű analógiát mutat az előbb említett sír, amelyet az ott előforduló királynév szerint Tutankhámon egyik kortársának tulajdonítanak. A fáraó itt is pompás trónusán ülve jelenik meg, «hogy átvegye a Dél és Észak adományait». A király előtt áll minisztere és az adományokról szóló kimutatást olvassa fel előtte. A magyarázó szöveg így hangzik: ¹ «Az adományokról szóló kimutatás felolva-

¹ Brugsch, *Gesch. Ägyptens unter den Pharaonen*, 416. old.

sása a király előtt uralkodásának 30 éves jubileuma alkalmával. A király átveszi az adományokat a királyi ház előjárójától a Dél és Észak ellenséges népeinek adójával együtt. kezdve a nyomorult Kustól egészen Naharina tartományig». És vegyük tekintetbe még azt is, hogy azon az ábrázoláson, amelyen a királynév szerint Tutankhámón van ábrázolva, a Dél ugyanazon előjárói, t. i. Hui és Amenhotep jelenek meg, akik éppen III. Amenophis uralkodásának XI. évében, tehát éppen 45 esztendővel előbb viselték ezt a hivatalt, akkor valóban indokoltaknak látszanak ellenvetéseink, vajjon a Qurnat Murray-i sírban (Lepsius, Denkmäler III, 115) ábrázolt fáraó az odafestett királynév ellenére, valóban Tutankhámón-e. Ha azok a fáraók, akik birodalmuk történetében jelentős szerepet játszottak, nem riadtak vissza attól, hogy elődjek nevét az emlékeken sajátjukkal felcseréljék, hogy ily módon maguknak tulajdonítsák elődeiknek dicső tetteit, miért nem kísérelhetett meg hasonlólt a csak palotaforradalom útján trónra került Tutankhámón is? miért nem cserélhetne volna fel ő is egy elődjének a nevét a sajátjával? És ebben az esetben sok olyan dolgot megmagyarázhatnánk, amelyeket a Carnarvon-féle ásatások még ma is homályba burkolnak és rejtélyessé tesznek. Feltárták Tutankhámón sírját, rábukkantak benne számos archeológiai szempontból igen értékes kincsre, de a tulajdonképpeni sírkamrára és szarkofágjára még ma sem találtak rá. De ha ez a további kutatások során sikerülne is, még mindig rejtély marad, honnan szerezte ezt a sok kincset olyan fáraó, aki csak egy palotaforradalomnak köszönhette trónját és akkor is csak — mint akaratnélküli báb az ismét hatalomra került Ámon-papság kezében — efemer életet tengethetett.

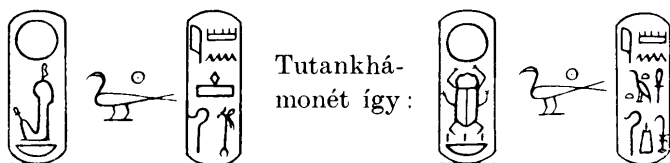
Egy rövid visszapillantás az uralkodását megelőző események történetére, némi világosságot gyűjthetna itt és elősegíthetné egyik vagy másik rejtvény megoldását. Tudjuk, hogy IV. Amenophis mint az *egy* istenről szóló új tannak hirdetője, annyira elfordult Ámon-istennek és papságának tiszteletétől, hogy mindenütt, hol az emlékeken az Ámon-név előfordult, ezt kivakartatta és midőn emiatt az ellene érezhető elkeseredés a tetőpontra hágott, elszánta magát egy

új székváros alapítására és Théba, az eddigi birodalmi főváros, elhagyására. De már előbb, talán még mint atyjának, III. Amenophisnak társuralkodója, régi szokás szerint sírhelyének alapításáról a Théba melletti királysírok völgyében gondoskodhatott és ezt mindenestre a szokásos sírkamrákkal és falfestményekkel is ellátta. Midőn aztán Thébát elhagyta és székhelyét a mai El-Amarna területén alapított Chut-Áten városába helyezte át, arról kellett gondoskodnia, hogy elődei-től örökölt és nemcsak a királyi palotában, hanem a thébai Ámon-templomban is felhalmozott kincseket biztonságba helyeztesse. Valószínű, sőt bizonyos, hogy nem is vihetett mindent magával új székhelyére és így királyi javainak jó részét vissza kellett hagynia. Hol helyezhette volna ezt el biztosabban, mint az utolsó nyugvóhelyéül elkészített földalatti sírkamrákban? Itt helyezte el tehát királyi kincseinek jó részét és nem lehetetlen, hogy ebben hű embereinek egyike, aki úgysis az ő veje volt, azaz a későbbi király, Tutankhámon, segítségére volt. Amikor ez aztán mint király Thébát választotta székhelyéül és IV. Amenophis nem a thébai Biban-el-moluq-ban elkészített sírkamrában, hanem a Tell-el-Amarna-nak, új székesfővárosának közelében épített sírhelyében temettetett el, akkor ő az apósának, IV. Amenophisnak szánt thébai sírkamrát a maga számára birtokba vehette s így a mult évi ásatás alkalmával felfedezett kincseknek és művészeti tárgyaknak az eredete ebben lelné természetes magyarázatát.

Ha azonban ezen föltevés, amely az itt ecsetelt és történelmileg teljesen hitelesített tények által nagyon is valószínű, helyes, akkor a Qurnat-Murray-i sír falfestményein található királynevek is megmagyarázhatók. Már említettük, nem éppen ritka eset, hogy egy egyiptomi király valamely elődjének az emlékeit sajátjaivá tette, amennyiben az illető emlékeken említett királynevet sajátjával cserélte fel. Ha uralmának az utókor számára különös fényt akart adni, akkor valamely emléken, amely királyi elődjei egyikének nagy tetteről szól, annak nevét kicserélte a sajátjával. Tutankhámonnak nem volt alkalma különösen kimagasló tettekre ; a birodalom belső viszonyai nem voltak olyanok,

hogy ő, aki úgyszólván csak játéklabda volt a papok kezében, nagy tettek végrehajtására szánhatta volna el magát. A király pedig ősrégi idő óta isten képviselője a földön, ő istennek örököse, istennek a fia (*Szi-Rá*) és a XVIII. dinasztia idejében csapatait messzire, országának a határain túl fekvő vidékekre vezette, mert e határok kitágítása egyzsersmind kitágítása az isteni birodalomnak. Ha a király gazdag adományokat kapott, akkor ezeknek jó részét, szabály szerint legnagyobb részét, a templom kincseinek gazdagítására használták fel, mert minden adót vagy adományt, amit a király elfogad, csak isten képviselőjében fogad el, akinek ezeket kiszolgáltatja. Tutankhámon ebben a tekintetben nem volt képes misszióját a nemzeti istennel szemben teljesíteni. Mit tett tehát? Birtokba vette egyik szerencsésebb elődjének az emlékét és az illető nevének a helyére a sajátját tette, hogy azon mágikus erő által, amely az egyiptomiak felfogása szerint a betűben rejlik, mindaz, amiről az tudósít, mint saját műve szerepeljen. És III. Amenophis király neve nagyon alkalmas volt erre a célra. Ezt így írták:

Nem volt tehát szükséges sokat változtatni, hogy III. Amenophis neveit a sajátjai által helyettesítse.

Evvel kapcsolatban még egy más kérdéssel kell foglalkoznunk, amely azon ékírási okmány felfedeztetése óta tudományos megfejtésre szorul, mely *Šubbiluliumaš* hettita király és *Biphururiaš* egyiptomi királynak özvegye közti levelezést tartalmazza.¹ Ebben az egyiptomi király özvegye azzal a kéréssel fordul a hettita királyhoz, hogy miután neki nincsen fia, aki a megüresedett trónra kerülhetne, a hettita

¹ V. ö. Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft Nr. 56, 15. old. és 35—37. old., továbbá: Hrozný, Keilschrifttexte aus Boghazköi V, 6 és Zeitschr. f. Assyriologie XXXV, 1923, 37 kk.

király küldje fiainak egyikét Egyiptomba, aki az ő férje és aztán Egyiptom királya legyen.

Egyes egyiptológusok, mint Schäfer¹ és újabb időben (a f. é. berlini Orientalistánap alkalmával) Ranke annak a véleménynek adtak kifejezést, hogy *Biphururiasz* az egyiptomi *Neb-heperu-Ra*-nak, azaz Tutankhámon király személyes nevének hettita kiejtése. Mások megint, mint Steindorff és az assyriologus Zimmern,² azonosítják e nevet IV. Amenophisével, aki az egyiptomiaknál a *Nefr-hepru-Ra* nevet viselte és az El-Amarna-i táblácskákon *Naphururia* név alatt szerepel és ezt a nézetet még avval is indokolják, hogy ennek a királynak tényleg csak leányai voltak és fiai nem. De mellőzve ezt — nézetem szerint — még más érvek is szólnak, amellet, hogy nevezett levél írója IV. Amenophisnak és nem Tutankhámonnak az özvegye volt.

Mindenekelőtt tudjuk, hogy IV. Amenophist, a nagy gyűlöletnek ellenére, amelyet tana miatt nemcsak a papok, hanem a nép részéről is el kellett tűrnie, nem taszították le a trónról, ő mint király fejezte be életét, felesége tehát mint király özvegye maradt vissza s így ő teljes joggal használhatta a Šubbiluliumasz-hoz intézett levélben olvasható szavakat: «férjem meghalt, de fiam nincsen»; Tutankhámon pedig — ámbár Ámon mély tisztelője lett — már 4—5 évi uralkodása után elvesztette trónját és az utána jömlomra került trónkövetelő is csak rövid ideig tarthatta kezében a kormánygyeplőt, úgy hogy Tutankhámon özvegye semmiképpen sem írhatta a Šubbiluliumasz hettita királyhoz intézett levelet. Tutankhámon özvegyének tudnia kellett, hogy ha már férje sem tarthatta magát a trónon, öneki még kevésbé lehetett kilátása arra, hogy második férjének adhassa hozományul Egyiptom koronáját. Másképpen volt a helyzet IV. Amenophis halála után. Az ő tanát gyűlölte bár a thébai papság és hite soha nem lett a nép hite, de életében még nem merték ebből a gyűlöletből az utolsó következtetéseket levonni, annál kevésbé, minthogy

¹ Mitteil. d. Deutsch. Orientges. LVI. 15 old.

² Zeitschr. f. Assyriologie XXXV, 37 kk.

a hatalmas ázsiai fejedelmek, mint : a mitanni-i *Tušratta* és a hettita *Šubbiluliumaš*, övele szoros barátságban voltak. Hiszen a felesége, *Taduchipa*, Tušratta Mitanni királyának egyik leánya volt és mikor apja, III. Amenophis, meghalt, Tušratta és Burnaburiaš babyloni király részvétüket fejezték ki a gyász esetén, sőt Šubbiluliumaš, a hettiták királya, trónralépése alkalmával szerencsekívánatait küldte neki s a babyloni király fia nőül vette egyik leányát. Csak halála után és akkor is csak fokozatosan tört ki a belső forradalom. És így királyi özvegye, aki ázsiai származású volt, remélhette, hogy ha ilyen kéréssel fordul Šubbiluliumašhoz, mint amilyet a boghazkői okmány elénk tár, meghallgatásra talál. És amint ebből az okmányból értesülünk, a hettita király valóban megszívlelte szavait, de amint egy másik tudósításban olvassuk, Šubbiluliumaš Egyiptomba küldött fiát útközben az egyiptomiak megölték.

Mindezekből arra kell következtetnünk, hogy a boghazkői ékiratos okmányban említett *Biphururiaš* nem azonos *Tutankhámonnal*, de igenis IV. *Amenophissal*, ki különben is egyéb ékiratos táblácskákon *Naphururia* néven szerepel.

Ez azon történetileg hiteles emlékfeliratok kritikai vizsgálatának az eredménye, amelyek hírt adnak azon idők eseményeiről, amelyekben Tutankhámon élt. Amint látjuk, a sajnos, tragikus módon és korán elhunyt Carnarvon támogatásával vezetett ásatás eredményei — bármennyire nagyszerűek és értékesek is archeológiai és muzeális szempontból — *történeti szempontból* (legalább eddig) nem sorolhatók a korszakalkotók közé. Semmiesetre sem szabad kicsinyelnünk ezen ásatásnak tudományos értékét és azoknak az érdemeit, akik ezt vezették ; de éppen az exakt kutatás érdekében, melynek feladata a lehetőség szerint az igazat napvilágra hozni, merészkedtem azon argumentumokra rámutatni, amelyeket a Tutankhámonnak tulajdonított sírkamra eddigi vizsgálatánál figyelmen kívül hagytak. Az igazság keresése minden tudományos kutatásnak a zsinórmértéke ; ebben nyilvánul meg minden tudományos élet.

MAHLER EDE.

RITMUS ÉS VERSTECHNIKA.

Második és utolsó közlemény.¹

IV.

Mindjárt a következő fejezet ezt a pregnáns címet viseli: *Magyar ritmus rámintázása a jövevény-idomra*, s a ritmus-elegyülés, ritmus-magyarosítás érdekes jelenségeivel foglalkozik.

Lélektani magyarázatból indul ki. Természetes törekvése minden naiv ritmusérzéknek, a magyarnak is, hogy mindennemű versben a maga törvényeire keressen visszhangot, képére hasonlatosságot; kihasznál minden rést, minden véletlen körülményt, hogy az idegen elvű vers-sorba is magyar verset nézhessen, énekelhessen bele... Igyekszik a jövevény-vers hanganyagát a maga szótaggyűjtő modora szerint tagolni: legalább szótagszám szerint magyar ütem- és sormintákra reáhúzni. S ezt, kivált trochæusi formákban s rövidebb sorfajokban könnyűszerrel megteheti, sőt néha a szók véletlenül kedvező csoportosulása folytán még zenei iktusra is sikerül szert tennie. Példákat idéz erre a már többször tett, de tőle leghelyesebben fogalmazott megfigyelésre, jelezvén, hogyan iparkodik a jövevény-idomú verssorokat magyarrá ütemezni «a verstanilag ki nem oktatott, naiv-magyar ritmusérzék». (Számozott példáit szemelvényesen idézem.)

Trochæusi sorok:

1. Álom, álom, | édes álom!
Altass engem, légy halálom. (Vörösmarty.)
4. Szállj le, szállj le, | szép arany pil- | langó,
Kebelemre | szállj le kis csapongó! (Vör.)
6. Búsan, elfe- | lejtve || Sasként egye- | dül,
Pusztá sáto- | rában || A vén Toldi | ül. (U. az.)
7. Tiltsa bár az | ész szava, || Tiltsa végze- | tem,
Érted lángol | érted ég || Minden érze- | tem. (Bajza.)
8. Itt van az ősz, | itt van újra || S szép mint mindig | énnékem,
Tudja Isten, | hogy mi okból || Szeretem?de szeretem. (Petőfi.)

Így lesz a négyes trochæusból a naiv-magyar felfogásban ősi nyolcas (1. sz.), az ötös trochæusból magyar tizes (4. sz.), a csonka trochæusi

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1924. évi 563. számában.

tetrameterből (a versus politicusból) Himfy-periodus (8. sz.) stb. Az eset akkor áll elő, ha a szömegosztás kedvez a metszetnek, az pedig elég gyakran kedvez.

Fölfelé megy | borban a gyöngy, || Jól teszi; v. ö.:
Szépen legel | a kisasszony | gulyája. (Népdal.)

Ritkábban enged — folytatja H. — e magyarra való átjatszásnak a *jambusi* sor, de abban sincs kizárva. A magam példáját idézem az övé helyett:

9. Itt a pohár, | igyál, kocints,
Huntól ne félj, | hajója nincs. (Arany.)

11. Süvölt a zivatar || A felhős ég alatt;
A tél iker fia || Eső és hó szakad. (Petőfi.)

A 9. sz. ősi nyolcasként, a 11. sz. összefogva alexandrinként tűnik fel.
Anapaestusra:

12. Én hittem-e | egykor || Átoknak az | éltet?
Én bolygtam | a földön || Mint éji ki- | sértet? (Pet.)

13. Búsán csörög | a hab, || A fülmile zeng,
Fenn a szere- | lemnek || Szép csillaga leng. (Kölcsy.)

Az előbbi olyan, mint Arany János későbbi alexandrinjai, melyekben a félsor közepére choriambusokat tett:

Ébredj deli hajnal, te rózsazönlő!
Már lengeti leblét hűs hajnali szellő!

Végül klasszikus sor magyarázására is idéz példát, *asklepiadesit*, Verseglyből. Én Berzsenyiből helyettesítem:

14. Már-már félre teszem lesbosi lantomat,
Érzésim felesét s néhai biztosát...

«Nehézkes, rímtelen tizenkettőssökké gyötörheti át az, aki csak magyar ritmust ismer» — veti a maga idézete után Horváth. Egyébként a nyugati alexandrint csakugyan származtatják is az asklepiadesi versből (Kawczynski: *Essai comparatif sur l'origine et l'histoire des rythmes*, és mások). Hozzátehetem ehhez a sapphói vers magyaros olvasását:

Partra szál- | lottam, || levonom vi- | torlám,
A szelek | mérgét || nemesen ki- | álltam. — V. ö.

Búsul a | lengyel || hona álla- | potján.

Egyszóval: «a naiv-magyar ritmusérzék, ahol csak a szótagszám és szömegosztás (caesura!) alkalmat ad rá, magyar ütemrendszerre játssza át a jövevényt».

Ennek magában nem volna más következménye, mint az, hogy a naiv olvasó a magyaros ütemezéssel is olvasható nyugati verseket magyarosan olvassa és mondja el, vagyis a jövevény-lejtést magyar-

ral helyettesíti bennök. Horváth azonban egy fontos megállapítást tesz itten, a ritmuselegyülés egy esetét konstatálja. Észreveszi, hogy az a hangkép, amelyet a magyar ritmusérzék a jövevény-verssorból kihozhat, nem egy tekintetben újszerű jelenség az eredeti magyar versek ütem- és ritmusképével szemben. Ő két okban találja az eltérés nyitját, egyrészt a beszéd hangsúlyát nem mindig leli meg a ritmusérzék lüktetőül, aztán a szótagok hossz-váltakozásának merev megkötöttsége is érezteti jelenlétét. Én ez utóbbit tartom döntőnek. T. i. az előbbi eset, ha kevésszer fordul elő egy versben, nem volna nagy különbség, már pedig úgyis olyan verseket vettünk itt, ahol a hangszakaszok határai meglehetősen összeesnek a magyar ütemek határaival; ahhoz meg hagyományos ritmusú verseinkben is hozzá van szokva a ritmusérzék, hogy döccenéseket kell szenvednie (Jó földben te- | rem a búza stb.). Fontosabb a másik ok, mert a magyarban szokatlan a mozgás dinamikájának az az egyformán ismétlődő váltakozása, mely pl. trochæusról vagy jambusról szólva, szótagpáronként érezteti magát.

Horváthnak ehhez fűzött magyarázatát nem tartom kielégítőnek, bármily szellemes is. Szerinte a megkötöttség «akadályozza a felmondót az időtaglalásnak abban a rögtönző szabadságában, ami a magyar vers felmondását oly kedves egyensúlyozó játékká avatja a felmondó számára», mert — mint előbb kifejtette — a magyarban az ütem időtartama van adva, a szótagok csak abból kapják meg az alkalmilag rájuk eső hányadot (Horváth szerint a felmondótól, szerintem bizony már a versszerzőtől is); a jövevény-versidomban pedig eleve adva lévén a szótagok időértéke, ez a körülmény elüti a felmondót a szabad mérlegeléstől s vele az ütem belső egyensúlyozásától». Épen Horváth szerint nem ütheti el, hiszen ha öntudatlanul magyar ritmusúnak olvassa az ilyen verset valaki, akkor ránézve épen Horváth szerint nincs a szótagoknak eleve megadott időértéke; mikor pl. az első példában az olvasó vagy felmondó négy-négy szótagos csoportot kap: Álom, álom | édes álom — a 'szótaggyűjtést' feszélyezetlenül elvégezheti, s a szótagok közt feloszthatja az ütem időhuzamát, mint bármely más magyar sorban; az ütem belső egyensúlyozása pedig (legalább ebben a példában) olyan, hogy magyar ritmusú versben is keresni kell tökéletesebbet. A hosszú és rövid szótagok szabályszerű váltakozása, hacsak erre a két sorra terjedne, még szintén nem billentené ki a ritmizálást az ő magyaros szabadságából, hiszen eredeti magyar ősi nyolcas versekben is vannak a többi közt ilyen ditrochaikus szótagrendű sorok, néha kettő is egymásután, pl. Gyulai Gonosz mostohájában:

... És zokogva elbeszéli,
 Hogy meghaltak a fiúcskák ;
 Három éjjel virasztotta,
 Eltemette kinn a kertben,
 Magsíratta százezerszer
 És siratja haláláig.

A dőlt-betűs sorok szótagmértéke trochæusi, míg az utolsó sor második üteme fel nem oldja az egyformaságot. Megjegyzem még, hogy a felmondó nem mérleget «szabadon»; gyors mérlegelése csak arra irányulhat, hogy az ütem szabott időtartamát kioassa az igénylő szótagok közt, amelyek hol négyen, hol hárman, hol ketten... vannak; neki csak gyorsan fel kell ismerni, hogy csoportonként hány szótagnak utalt ki a szerző egy ütemnyi időhuzamot; szabadsága irányulhat a tempó változtatására, azt lassíthatja vagy gyorsíthatja, de az ütemhányadra nézve a magyar versben meg van kötve a keze.

Én a jelenséget másképp magyarázom. Már hivatkoztam rá, hogy a szótagok rövidsége és hosszúsága a magyar fülre nem egészen közömbös. Hogy is volna az épen a magyar fülre, mely oly tisztán elválasztja a hosszú és rövid hangzókat, elválasztatja még a helyesírásban is, s amelynek nem mindegy pl. *örök* és *őrk*! De a pozíciós hosszúságot is észreveszi a magyar fül, mely a hosszú és rövid mássalhangzók közt is oly határozott különbséget tesz, s nagyon megérzi, ha a felvidéki tótos ejtés nem tesz ily különbséget, s a *ketten*-t *keten*-formán mondja. Már most a hosszú és rövid szótagok huzamosabban folyó egyforma váltakozása észrevételi magát nem is csak a füllel, hanem a beszélő szervezettel is. Nem kell felednünk, hogy a költői beszéd ritmusa nemcsak akusztikus, hanem motorikus érzékekkel is jár s tetszés-hatását a hallás-érzetek nem mérlik ki, tetszik benne a beszélőszervek mozgásának könnyű szabályossága is. Ezt alanyilag érzi a felmondó, de élvezi vele a hallgató vagy olvasó is, aki a motorikus erőfeszítéseket magában mintegy reprodukálja s rendezettségüket felfogja. Ha néhány soron át foly az, hogy a beszéd-szervek minden tartósabb beállítása után egy röpkébb következik, arra megint tartósabb, megint röpkébb, a hosszú és rövid szótagok sora szerint, a mozdulat-energiának e szabályszerű váltakozása megfelelő mozgás-érzettel hat vissza a központra, s azt a következő mozzanatokra nézve mechanikus innervációra készíti, a tudat alatt is. A naiv olvasó vagy felmondó is belekerülhet ennek a váltakozásnak a sodrába, úgy hogy az idegen versidom szabott időváltakozását kieri és érezteti is, egyszóval belekeveri a magyaros ütemezésbe. A felmondásba trochaizáló (illetőleg jambizáló) mozgás kerül. A trochæusi jellegét erősíti az, ha az ütem harmadik szótagja is hangsúlyt

kap valami okból; a ditrochæus és a magyar négytagú ütem egyik főkülönbsége úgyis mindössze annyi, hogy a magyar ütem melléki-iktusa (a harmadik szótagon) alig észrevehető; ha erősödik, már trochaikus a jelleg. Erősödik pedig az ilyen ütemekben, mint: Álom, álom.

Egyszóval így a ritmuselegyülés jelenségével állunk szemben. A magyarosan ütemezett idegen versidomba az eredeti idegen ütem ritmusából is átjön valami. Horváth az idegen versidom magyaros ütemezését a magyar ritmus rámintázásának nevezi a maga sokatmondó műszavával. De a trochaikus jelleg ez éreztetése a már magyar-nak érzett versben viszont az idegen ritmus rámintázása a magyarra. Egyszóval ritmuselegyülés történik.

Horváth szerint ilyenkor *álütemek* keletkeznek. Anni itt a magyar felmondásban létrejön, az — úgymond — megalkuvás eredménye: megtartjuk az ütemeknek nálunk szokásos szótagszámát s időbeli egyenlőségét, ellenben kiadjuk kezünkől a szabatos lüktetőt s az időtagolás rögtönző szabadságát, szóval elejtjük az ütem zenei nyomatékát következményeivel együtt. Nekem tetszik az *álütem* műszava, ha a magyar versidomra nézve is használjuk, mikor mintegy vak-ütemmel van dolgunk, amikor nincs az ütemnek a nyelvtől kapott lüktetője. De viszont a jövevényformák magyaros ritmizálásában is csak akkor van álütem, ha a magyar ütemül felléptetett szótagcsoportnak nincs a beszéd-től kapott iktusa. Az, hogy a szótagok merev váltakozása a belső mozgást megköti, nem álütemmé teszi a szótagcsoportot — hiszen attól megmaradhat az ütemjellege —, hanem keverék-ütemmé, idegenül színezett ütemmé.

Horváth eddig mind csak a verstanilag műveletlen felmondók gyakorlatáról beszélt. De jól jegyzi meg végül, hogy az iskolázottak sem teljesen mentek a magyaros ritmus-reminiscenciák kísértésétől. Valóban nem, sőt hozzáteszem: maguk a költők sem mentek. És irodalmi jelentőségüvé ezen a ponton válik a dolog. Horváth is említi, hogy a nyugati versidom meghonosítói abban a hiszemben voltak, hogy tulajdonkép a mi magyar ősi rimes verseinket nemesítik meg a mértékreszedéssel, s csakugyan nemesak német soralakokat utánóztak, hanem magyar népdalformákat is megnévték. A Főti dal versalakja is trochaizált tizenegyes. Még a fellépő Petőfi is trochaizált tizesekben (ötös trochæusokban) írta a *Távolból* c. «népdal»-át. És akárhányszor bajos eldönteni: magyar formával van-e dolgunk vagy jövevényrel.

Én azonban nem ezt a Petőfi-előtti, programmszerű trochaizálását a magyar formának akarom említeni, hanem azt, hogy költők

maguk idegen formát akarnak írni, illetőleg írnak is, még pedig nem is csak trochæust, hanem jambust is, és mégis bizonyos analog magyar verssorok ritmusától befolyásoltatják magukat. Ott a Keveháza, Aranyánál. Világosan jambus, négyes jambus (helyenként ötödfelés) párrímmel; szótagszámban egyezik a mi ősi nyolcasunkkal. Az ilyen jambusi dimeter a harmadik láb közepén szokott kétfelé oszlani, ott a cæsurája tehát az ötödik szótag után. Vannak is a Keveházában ilyen sorok, pl.

Óh, bár | fedez- | né || még | sötét
A haj- | nal csil- | lag- || üs- | tőkét!
Óh a nap is bár még soká
Emel- | né fé- | nyes || homlokát!

E négy sor közül három olyan cæsurájú. De az egész költeményben, 304 sorban ilyen tagolású sor csak 50 körül van. A legtöbb sor közepén válik ketté, mint a magyar ősi nyolcas:

Széles a víz, | mély a folyó:
Nincs rajta hid, | nincsen hajó.
S hid volna bár: | ledülne az,
Hajó volna, | elülne az,
Ennyi sok nép | amerre lép,
Hajlik a part, | miként a jég.

E sorok úgy pattoghatnak, mint akár a született ősi nyolcasok. A ket-tősséget erősíti bennök a tartalmi parallelizmus és olykor még a sor-közép és sorvég rímeltetése is. A 288 nyolcstagú sor közül vagy 216 így válik ketté. A három évvel előbb írt Katalinban sokkal kisebb a közepén ketté váló sorok aránya. A trochæusos költemények közt ott van Aranyának *Szibinyáni Jánkja*. Abba annyi magyar ritmuselemet ömlesztett a költő, hogy értekezésében egy strófát maga is a magyar versidom illusztrálására idéz belőle. Petőfi trochæusai, kivált ha a hosszú helyekre egy-egy rövid szótag kerül, ami nem ritkaság nála, sokszor összetéveszthetők a magyar formákkal.

De van ellenkező irányú átömlés (részben átömlesztés) is: a magyar ritmusú versbe vegyít a költő tudatosan, féltudatosan vagy talán tudattalanul több-kevesebb idegen lejtést. A *Gonosz mostohá-*ban helyenként úgy tetszik, mintha a magyar ritmus trochæusi vágányokra siklott volna át, inkább akaratlanul, mint eszméletesen. Talán egy-egy felsorban, vagy egy sorban véletlenül adódott a trochæusi menet (van ilyen eset népversenben is, pl. a Molnár Annában: Hívta, nem jött: elrabolta), de az így megindult váltakozás önkéntelenül is folytatást vont maga után, a költő lelkében erről maradt mozgásminta, amelyet trochæusi lejtés emlékei támogatnak, a következő sorok számára is a maga idomaiba illő nyelvanyagnak, illetőleg

szövegnek adott előnyt, ha könnyűszerrel tehetette, míg aztán a felbukkanó nehézségek visszazökkentették a beszédformáló érzéket a trochæus útjáról a magyar ritmus pályájára. (... Mérföldekre szól az éljen. A királyné udvarával, Gyászruhában, kisírt szemmel Várja férjét, úgy fogadja, És zokogva elbeszéli stb., 1. fent.) Hasonló esetek más költők verseiben is vannak.

Van azonban egy nagyon érdekes és eddig meg nem fejtett, szóba sem igen hozott eset. Engem kezdettől fogva izgat. Örülök, hogy most Horváth szóba hozta; látom, hogy neki is feltűnt.

Aranynak azokat a choriambusait értem, melyeket ő a félalexandrinnak nem az elejére tesz, ahol egy négytagú ütemet reprezentálna, hanem a félalexandrin (a hat szótag) közepére, ahol nem képviselhet ütemet, hiszen hova tartoznék az előtte és utána levő 1—1 szótag?

Ismeretes, hogy Fogarasi és Erdélyi után ő is úgy találja, hogy népzeneink négy hangjegyű ütemei szeretnek úgy alakulni, hogy hosszú hang nyitja meg az ütemet, azután megperdül a mozgás, két rövid hang következik, s végül megint hosszú hangban pihen meg az ütem hangmozgása: ♩. ♩ ♩ ♩.. Ebből a szöveg számára a négytagú ütemek uralkodó szótagmértékéül ezt vonták el: — ∪ ∪ —: Káka tövén. Ezt a mértékképletet a hasonló külsejű metrikai 'láb' nevével choriambusnak nevezték. Arany azonban még hét más formát vont el a négytagú ütemek számára a zenéből s azok egyrésze a choriambussal «egyenlő nyomatú», azaz a közepük gyors, más része «ellenkező nyomatú», mert a közepe lassú, a két szélén vannak a rövid mozzanatok. Szabályul a versszerző számára azt tűzi ki: choriambus vagy vele egyenlő nyomatú ütem, ha van; ha pedig nincs, ellenkező nyomatú. De a főváltozatnak ő is a choriambust tartja. Amíg csak Fogarasi és Erdélyi buzdították a költőket, a choriambust nem karolták fel. De Arany a saját gyakorlatában annál inkább felkarolta. És igazán jól is fest a 'choriambus', ahol négytagú ütemmel vág össze:

— ∪ ∪ —   — ∪ ∪ —
Tiszta az al- | lég is || mintha üveg | lenne,
Messzire a | látás || föl nem akad | benne,
Reggeli szel- | löcske || mosdatja hüs árral,
Csillan imitt | amott || repeső bogárral. (Buda Halála.)

A dölt-betűs ütemek 'choriambusok'. Épp úgy:

Illdikó azonban || *feljöve mint* | hajnal,
Rózsá telyes | képpel || *szőke arany* | hajjal.

Kitűnő hangzású sorok. A 2-ik és 4-ik lassú ütemeket szépen betöltik a hosszú szótagok. A choriambusok az első négytagú ütemekben pompás dalszerűséggel nyitják meg a sort vagy félsort. A többi négyes

ütem is a zenéből elvontak közül való, egyenlő vagy ellenkező «nyomatú» a choriambussal, kivéve a ,mosdatja hűs' ütemet.

Arany azonban itt nem állt meg. Ezt a mértékképletet betette a félsor középebe is. Egyik sorban van a choriambus rendes helyén, másik sorban tovább mozdítva :

*Mit kötögetsz, mit fonsz selyem aranyszállal,
Én szép feleségem, Johanna királyné ?*

A második sorbeli choriambusok csak irracionális choriambusok lehetnek, mert a tőlük megszálott négy szótag semmikép sem alkot ütemet. Sőt ez a szótagrend azon a helyen az első félsorban akkor is irracionális, ha nem akar choriambus lenni, mert az a félsor csak kétféle tagolást tűr meg: Én szép fele- | ségem, és talán-talán: Én szép | feleségem. Akár ez, akár amaz, se ilyen mérték — — ∪ ∪ se ilyen ∪ ∪ — — nem vonható el a magyar zene $\frac{4}{8}$ -os üteméből, nem is szerepel magának Aranynak az elvonásai közt sem. Pedig ezt ő igen gyakran írja. Mennyi az ilyen sor a Buda Halálában!

*Ébredj deli hajnal, te rózsza-özönlő!
Már lengeti leblét hűs reggeli szellő
Ébredj puha fészked melegén pacsirta!
Már tetszik az égen hajnal elő-pirja.
Támadj koronás nap ...*

Nem hasonlít-e ez a «Felhőbe hanyatlott»-hoz? Horváth is méltán emlékeztet bennünket Petőfinek ez anapæstusaira :

*Én hittem-e egykor || Átoknak az éltet?
Én bolygtam a földön || Mint éji kísértet?*

Arany öregkori alexandrinjai közt is A jóságos özvegy 72 félsora közt 29-ben középen van a choriambus :

*Ne hagyjon el engem a múzsa kegyelme,
Ne fogyjon el addig ez e vékony elme,
Mig rólad is egy dalt könyvembe nem írok,
Szűk hála, de minden, a mit adni bírok.*

Az iskolázott olvasót nem csábítják-e az ilyen sorok arra, hogy első hallásában anapæstusi emlékeket vegyítsen bele a magyar ritmusba? Kivált, ha a félsorok első szótagja jelentéktelenebb és a második kap az elmondásban hangsúlyt: Már lengeti leblét hűs reggeli szellő? Nem hat-e ez úgy, mint az anapesztus ,rámintázása' a magyar ritmusra? Nem meri az ember könnyen azt mondani, oly tudatos költőről, mint Arany, hogy a ritmuselegyülés öntudatlanul nála is végbement; de valami sajátos újszerűséget alighanem érzett az ilyen sorokban. Úgy tetszik, mintha egy kissé kedvezett volna is ennek a hangalakzatnak, mintha szinte több volna alexandrinjaiban az ilyen,

mint a felsor élén levő, legitim choriambus. Mintha kedvét lelte volna az egykor régen unalmassá lett alexandrinnak ilyen új színnel való megfuttatásában is, talán egy kis xenologizálással is. Hogy elveinek osztályosa, Gyulai Pál csak általánosságban követelt az alexandrinba choriambusokat, s mindegy volt ránézve, hogy azok összeesnek-e az ütemekkel vagy nem, azon nem csudálkozom, mert Gyulai előtt ezek a kérdések egy kissé homályban maradtak, de Arany tisztában lehetett vele, hogy a hat szótag közepén két egymás mellett levő rövid szótag éppen az ő mértékeivel nem igazolható, ha a hat szótag egy 4 és egy 2 tagú ütemre oszlik, csak akkor, ha a felosztás 3—3 szótag, ha pl. így tagolunk:

... mosdatja | hűs árral.

mert itt a két rövid szótag két ütemhez tartozik. Ha e két egymás-melletti szótag rövidsége nem közömbös a szerzőre nézve, aminthogy szándékos volt Aranynál, akkor ez a két szótag ott veszedelmes ponton van, mert ha négy szótagú ütem van a felsorban (4—2, vagy 2—4 tagolással), akkor ez a két szótag akár az ütem második, akár első felébe esik, okvetetlen félrebillenti az ütem egyensúlyát; ilyen ütem ritmikailag lehetetlen. Ha pedig az egész felsort, a hat szótagot egy nagy összefoglalt ütemnek tekintjük, s abba tesz a költő tetszésszerinti helyre egy choriambust, tehát pl. középre, akkor az anapæstusi lejtés kísért.

Horváth jól mondja, hogy mindenesetre a legnagyobb és legtermészetesebb módja a magyar ütem megmértékelésének az, melyet Arany követett, hogy t. i. a zeneütemekből elvont mértékeket alkalmazza a szövegben. Azt is jól teszi hozzá, hogy ez azért nem magyarosabb, csak finomabb a szabályozatlan méretűnél. De azt hiszem, abban már téved, mikor azt mondja, hogy «Ez is, mint minden szótagosztályozó időmérés, a magyar felmondásban vagy lappangó marad, akárcsak a jövevénysoroké; vagy pedig, ha lejtését éreztetni akarjuk, éppoly, a természetes hangsúllyal gyakran ellenkező nyomatékozásra kényszerít, akár a hexameteres, vagy az anapæstusi sorok tüntető ritmizálása». És idézi Aranyt a felsor közepére tett choriambusait, azoknak anapæstusi allűrjeit. Nos, ez a baj csak akkor áll elő, ha a zeneütemekből elvont mértékeket nem a helyükre, nem a szövegütemekre tesszük. Ha a vers ütemei veszik fel a magyar zene időbeli képét, akkor nincs semmi veszedelem, mint pl. soha idegenszerűnek nem fogja érezni, hanem ugyancsak magyarosan népdalszerűnek mindenki a *Török Bálint* sorainak két utolsó, 3—3 szótagú ütemét, melyek közül az egyik — ◡ —, a másik a ◡ — ◡ fő-típus szerint szól. Ebben 'mérték' van, de mégis ritmusvegyülés.

V.

A jövevénsorok nagyrésze azonban nem ütemezhető egy-szersmind magyarosan is. Hogy bánik el *azokkal* a magyar ritmus-érzék? Erre egy tanulságokban gazdag fejezettel válaszol könyvünk. Azt mondja, hogy a magyar ritmusérzékre nézve a jövevény-vers-idomok elterjedése előtt sem voltak ismeretlenek szótagszámban meghatározott, de fogyatékos ütemezésű versek. «Néhány szabályos, éles ütemezésű sor megüti a hangot s ez időnként újra ébredő benyomás elegendő ahhoz, hogy ugyanezen ritmus szerényebb, halkabb hordozójának érezzük a többi sort is, melyekben pedig az ütemhatárok elmosódtak. Petőfinék e versében is :

Pusztán születtem, a pusztán lakom,
Nincs födeles, kéményes hajlokom ;
De van cserényem, van jó paripám,
Csikós vagyok az alföldi rónán —

csak az utolsó sor veri ki a többiekben még lappangó 4, 4, 2 ritmust.» Ily versekben nem érvényesítjük a zenei nyomatékokat, hanem szabadjára eresztjük a logikai hangsúlyt.

Aztán évszázadok óta közhasználatban vannak Szenczi Molnár Albert zsoltár-fordításai, melyek francia énekmintához adtak magyar szöveget, az idegen mintát szótagszámban követik soronként, de a soron belül semmiféle ütemezés nincs, legfőlebb elvétve találják el a magyar ütemmintát. A gyermek, ahol lehet, magyar ütem szerint tagolja az ütem nélkül írt sort, ahol nem lehet, egy végtében kihúzza, pl. a VIII. zsoltár első sorát még ütemekbe kényszeríti, de már a másodikat sillabizáló egyhangúsággal mondja el.

Ó felséges | Űrmikegyes | Istenünk,
Mely csodálatos a te neved nekünk.

A magyarság protestáns része már e zsoltár-fordításokon is megtanulta mérsékelni igényeit az ütem lüktetésének állandóságával szemben. «Nem ütemezheti a sort? Jól van ; *kihúzza egy végtében*, s ütemet nem kapván, a sort fogadja el időmérése alapegységéül». Tökéletlen kiképzésű magyar sorként bánik el vele, s vár, míg egy kedvezőbb alkatú sorban érvényesítheti ritmusigényét.

E velős és finom megállapításokat veszi alapul a szerző a jövevény sorokkal való elbánásra is. Ahol lehet, azokat magyarra törekszik átjátszani a ritmusérzék, de ahol ez az átjátszás akadályokba ütközik, a naiv magyar ritmusérzék a 'sorkihúzás' modus vivendi-jét fogadja el. Lemond arról, hogy egyenlő tartamú darabokra tagolja a vers

hanganyagát, megtúr egyenlőtlen hangsúlyközöket. A zenei nyomatékozás elesik, tehát a logikai egészen felszabadul. A tagolás ilyen lesz :

Szétszaggatott népeknek átkai (10)
Sohajtanak fel (5) *csonthalmok közül* (5).

A *Szét* hangsúlyának vonzóköre 10 szótagra terjed, s ezzel együtt hangereje is nagy mértékben fokozódik. Az így keletkező hangszakaszok időhuzamban is, erőben is egyenlőtlenek — ezek nem is ütemek, belső tagolódásuk nincs, egy végtében „húzzuk ki” őket. «Innen van, hogy a jövevény-versek szavalása a hangerő és hanghuzam szabad, szeszélyes, sőt merész szabálytalansága folytán kevésbé egyhangú, s ingerlőbb, izgalmasabb, mint a nemzeti ritmusoké.» Ami pedig az időt illeti, ütemnyi egységek nem lévén, a sort veszi a ritmusérzék időegységnek, azt fogja fel mintegy kitágult, szótagszámban megnövekedett, bár még akkor is osztatlan ütemnek. Az egységül való felfogást a sokszor meglevő rím és elősegíti. A magyar ritmusérzék «sorkihúzó képessége», «szótagösszegező ereje» 12—13 szótagra is kiterjed; többre már nem igen.

Azonban, hogy a naiv ritmusérzék ezeket így fogja fel, s a tanult ember is ilyen felmondással mondja az ily formában írt, tehát kész költeményeket, annak magában véve nem igen volna jelentősége. Jelentőssé ez a körülmény akkor válik, ha visszahat a verselő gyakorlatra. S Horváth János rá is mutat arra, hogy a versírók figyelme mindinkább a sorok nagyobb egységére irányult, nem képezték ki pontosan az egyes lábakat. Az elpongyolódott jambus arról tanuskodik, hogy írója már csupán a sorkihúzásban érzi a jambus versjellegét, ezt az érzést pedig csak a naiv ritmusérzéknek a jambusi sorokkal való megalkuvó elbánása fejleszthette ki benne. Hogy még egyéb visszahatás is lehetett a költői gyakorlatra, azt még nem ártana vizsgálni.

A kis könyv még egy állítólagos hatásról tud, de azt igen homályosan fejti ki. Nem tudom, más olvasója jobban megérti-e, de amit én megértek belőle, azt tévedésnek látom. Utal arra, mily nehezen ment «a rímes vers mértékre szedése» a kezdeményezőknél. Gondol bizonyly Rádayra és megnevezi Kazinczyt, nem említi azonban Földit és Verseghyt, akiknek, Kazinczyval egyidőben, könnyen ment. «Ők eleinte mérték, szinte szótagonként rakták össze a sort; nem csoda, ha ily mesterkéltn eljárás csak döcögős, darabos verselmenyeket hozott létre. Az ő lelkökben nem zengett még magyarul *egész* sorok, szakok ritmikai előképe.» Teljesen igaz, hogy ha az író lelkében nem zeng a sor ritmikai előképe, hanem szótagonként rakja össze a versszöveget, az nem fog jó ritmusú

verset írni, de nemcsak nyugati formájút, hanem magyart sem, ha „hangszakaszokat” sorol is össze sorkép előreérzése nélkül. De erre a sorhangkép nélküli versszerzésre nincs több példánk, mint baróti Szabó Dávid legelső kísérletei, melyeket önkényesen adott metrikai schémákra rótt össze. Máskép igaza van Horváthnak: «Bármelyikök csak attól kezdve tudhatott igazán tetszetős verset írni a jövevény-idomban, mikor egy szerencsésebb pillanatban egyszerre egész sort sikerült, sillabizáló mérsikelés nélkül, kiömlészténie.» De úgy folytatja: «Akkor érezte meg, hogy a magyar ritmus-érzék számára a jövevény-versidom csak mint «sorkihúzás» jelent valamit». Ezt nem értem, illetőleg azt, hogy miért segítette volna ez akár Verseglyt, akár Fazekast, Csokonait, Kölcseyt abban, hogy könnyebb trochæusokat és jambusokat írjanak, mint Kazinczy? Miért éppen a «sorkihúzás», ez a szükséges rossz lett a tökéletesedés eszköze? Mert az egész sor ritmusának felfogása nem ellenkezik a részletek kiképezésével, sőt az teszi lehetővé igazán a részletek sima elhelyezkedését, egyensúlyozódását. «Meg is vagyok győződve róla, hogy legkiválóbbjaink nem is mérték soha a szótagot, legfeljebb utólag igazítottak rajta, mikor már az *egész* sor, e nagyobb időegység, mintegy öntudatlan mértékkel, az ily követelményekhez már hozzánevelődött ritmusösztön *érzése* által kikerekítve, készen előömlött. Csokonai már ez irányban teljesen kifejlett új ritmusérzékkel írt, Kölcsey már teljesen otthonos benne s valóban finom egyensúly- és viszonyérzékkel, a természetes beszédtagozás kára nélkül tudja a nyelvet szépen zengő nagyobb ritmikai egységekbe hullámoztatni». Ez egészben véve igaz, de mi köze ehhez a sorkihúzásnak? Nem rossz ritmusú, sorkihúzásra szoruló versek mintája, hanem le a taktusokig jól alkotott idegen egész sorok és versszakok ritmikai képe termékenyítette meg a fogékony költők ritmusalkotó ihletét, fülükbe vették, lelkükben megzendülni éreztek *egész* ritmikai alakulatokat, s az *egészet* ömlésztették a nyelvbe, nem hanyagolva el a részleteket sem, melyek annál jobban sikerülnek, minél inkább az egész ritmusra figyeltek, mint a táncoló nem az egyes lépéseket számítgatja, hanem az egész táncképletet igyekszik megvalósítani, a keskeny pallón átkelő előre néz, nem a lába alá. Hogy a ritmisi tagozatok a nyelvi tagozatokkal összevágjanak, azt az idegen mintán is látták, a nemzeti versidomban is; hogy a magyarban ütemenként összevágjanak vagy közeledjenek egymáshoz, annak ezekben a formákban a latinból átvett, mesterséges prozódika miatt volt akadálya. De egészben véve a magyar *nyelv*-érzék és a nyugateurópai versidom közt nálunk is közeledés jött létre.

A fejezet összefoglalását H. azzal kezdi, hogy «a jövevény-versidomok ritmusa, prozodiájuktól jórészt függetlenül, a magyar

nemzeti versritmus hatása alatt alakul ki». Kialakulva ki volt az, mikor átvettük. A nibelungi vers, Garaynál, Aranynál, Szász Károlynál, a német költészetben kialakult ritmust követ. Alakult némely versforma tovább, esetleg módosult, s magam is rámutattam a ritmuselegyülés eseteire. De H. itt megint mást ért ritmuson, mint amit szoktunk. A felmondásban előálló hangmozgást. — Ez összefoglaló fejezet azonban találóan mondja, hogy a nyugateurópai vers a «beszélt vers» fajtájához közeledik. De megjegyzem, hogy a nyugateurópai versben épúgy vannak nagyon is zenei hatású formák, mint a nemzeti versidomban. Elég Csokonainak «Földiekkel játszó»-jára, Arany V. Lászlójára hivatkoznom. Ezek bizony zenei jellegű versek. A nemzeti formáknak is vannak dalszerűbb és inkább beszédszerű változatai. Pl. az alexandrin recitativ-szerű, de Arany teremtett belőle zeneibb hatású és dalszerűbb változatokat (Endre balladája, Mátyás anyja). Leginkább beszédszerű a hosszabb, rímtelen sorú jambus (pl. a színpadi), s a sok szavalni való vers, mint Horváth is tanítja. A jövevény-versidom azért tűnik fel inkább beszédszerűnek, mert az a ritmus, amelyben a költő írta őket, az előadásban nem érvényesülhet, vagy csak igen csekély mértékben, sokkal csekélyebb mértékben, mint a magyar verseké, ahol a természetes hangsúly legtöbbször egyúttal zenei nyomaték is lesz. Ha az idegen verseket zenei jellegük szerint mondjuk, elnémul a hangsúly, ha pedig a beszédhangsúlyokat érvényesítjük, akkor elhomályosul a zenei jelleg.

Kérdés lehet azonban, mi marad meg a jövevény-versek eredeti ritmusából a felmondásban? s mennyire tudjuk hangsúlyaikat úgy elhelyezni, hogy a nyugati versek eredeti ritmusát szolgálják? Ezekre új fejezet ad választ.

VI.

Horváth megállapítása szerint ritmusérzékünk magyar látszatú ütemekre igyekszik bontani a jövevény-sort, vagy ha ezt nem teheti, ütemezetlen húzza ki. Mindamellet H. sem tagadja, hogy a jövevény-vers összhatásában a szótagok időbeli váltakozásának is van többkevesebb része, s a szokásos négy ritmusfaj (troch., jamb., dakt., anap.) a magyar felmondásban is megannyi lejtés-válfajként érvényesül. Azaz más szóval, e versek eredeti ritmusából is megmarad valami.

A daktilusra és anapæstusra nézve azt mondja Horváth, hogy ezek eredeti lejtését hamarabb követi a magyar ritmusérzék. Előfordul, hogy jó zenei érzésű magyar gyerek magától rájön a hexameter ritmusára és jó lüktetéssel olvassa fel a Zalán Futását. Ezek párosrészü ütemek, s ilyen formák a magyarban is vannak: Kis

kacsa fürdik. Érik a szőlő. A trochæusi kettős láb is közel áll a magyar négy szótagú ütemhez. Tulajdonképeni probléma tehát a jambusi lejtéssel van.

A jambusi lejtés is érezhetővé válik, ha a hosszú szótagok nagy része hangsúlyos is, a versbeli lüktető találkozik ilyenkor a beszédbeli nyomatékkal. Ebből a szempontból a jambusi sorok több csoportba oszthatók.

1. Vannak olyanok, melyekben a hangsúly és a versiktus egyszer sem esik össze: Évek, ti még jöendő évek; Letésem a lantot, nyugodjék (*Arany*); Földindulás jött, mely lerombolá; Magam vagyok, mint a szőlő karója (*Petőfi*). Ha ezeket természetes hangsúlyozással mondjuk el, semminemű jambusi lejtést nem érzünk ki belőlük; viszont ha jambusi lüktetésüket éreztetni akarjuk, akkor hangsúlyozásuk torzul el.

2. Vannak olyan sorok, melyeknek az elején vág össze hangsúly és iktus, vagyis érzik a jambusi szökés; ezeket nevezi H. lejtve induló soroknak. Ha a következő iktusok közül egy-kettő még hangsúllyal párosul, elegendő a sorkezdet lejtésének ébrentartására: Mely ápol s eltakar; A látni vágyó napba nem tekint (*Vörösmarty*); Óh lassan szállj és hosszan énekelj (*Petőfi*); S lőn új idő — a régi visszaesökkent. Néhány ilyen vezérszótag bizonyos időközökben elosztva, elegendő a jambusi lejtés szuggerálására. Sőt jobb, ha nem minden láb lüktetője hangsúly is egyszerismind, mert az igen apró ízekre tördelné a sor folyását: És napról napra nőttön nőtt ez úr; A völgyi csendes, tiszta tó. Nemzeti ritmusunk nem ismer kétszótagos alapütemet; az ilyen sorok pedig ránk erőltetik a kétszótagos ütemsorozat ritmikai benyomását. Egész költemény ilyen sorokból tűrhetetlen volna; de más diszkrétebb lejtésű sorok közt nagy hatással érvényesülhetnek. — Megjegyzem, hogy kétszótagos ütem mai verselésünkben csakugyan nem alkot ritmusi rendet; de a jambus és trochæus is párjával összefogva alkot verset a görögben és a németben is. A magyar négyszótagú ütem pedig összetett jellegűnek látszik. két elemi ütemből (ezért neveztem verstanom második kiadásában a kétütemű sorokat már dimetereknek, nem pedig dipodiáknak, mint az első kiadásban); a második elemi ütem iktusa azonban csökevényesre tompult; gyermekversekben még van mozzanat-páronként hintázó ritmus.

3. A sorvégen esik össze iktus és hangsúly, tehát a kezdet közömbös, a sor vége pedig jambus-módra szökik. Megfogyva hár, de törve nem; Szerelmi eskü lenge, könnyű nád (*Vör.*); Fejemben éj van, éjek-éjjele; S beszéltem üdvről, angyalokról, égről. A sorvég jelentősége igen nagy, a magyar hangsúlyra való vonatkozás nélkül is.

Az utolsó lüktetőnek nagyon tisztán ki kell emelkednie, az előtt a verstechnika nem tűr hosszú szótagot; az utolsó teljes jambusnak prózodiailag tisztán képzettnek kell lennie. Horváth itt kitér a prózai ritmusra, a mondatvég képzésére. Ez a kitérés egyik fénypontja a kis könyvnek. Kitérő elemzéseket ad Gyulai és Kölcsey prózájáról, melyeknek numerusára nagyon érdekes és fontos észlelései vannak, s itt feltűnteti a ritmusos mondatvégek jelentőségét, amelyek visszafelé ható szuggesztív erővel az egész beszédszakasz ritmusos voltának illúzióját keltik. Az ú. n. numerózus beszéd sokszor csak a ritmusos mondatvégektől nyeri numerusos látszatát. És finoman teszi hozzá, hogy e ritmusillúzió sokkal művészből és diszkrétebb hatás, mint a következetesen kiképzett ritmus, egész mondat sorok végigütetése, a prózának rintelen alexandrinokban mozgása, amiből némelyek olykor kultuszt csináltak.

A jellemző sorvégnek ugyanaz a szerepe a versben, mint a ritmusos mondatvégé a prózában: abba a hiszembe ringat, mintha az egész sor hasonló módon lejtett volna. E visszaható szuggesztív lélektani okát is találóan megadja szerzőnk. A sorvég ritmusa — úgymond — abban a pillanatban hatol be felfogásunkba, mikor a sor gondolati és ritmikai képe és időértéke még *egészében* tudatunkban van, illetőleg mikor éppen teljessé egészül ki; e tudatbeli együttlét folytán a sorvégnek még lüktető benyomása rámintázódik visszamenőleg a közömbös kezdet emlékképére is. Hogy a hangsúly nem vág össze kezdettől fogva a lüktetővel, nem baj; az esztétikai összbenyomás még nyer élénkségből és változatosságban, sőt ez a körülmény «erélyt és fesztelenebb szabadságot biztosít a gondolat kifejezésének». Mily jól tudja itt — és másutt is — Horváth a hangritmus és a gondolati tartalom összehatását fejtegetni!

A valóságban ez a három főtípus vegyülten fordul elő. E változatosságot színes képekkel jellemzi szerzőnk. «Kimeríthetetlen sokfélesége, megbecsülhetetlen gazdagsága ez a magyar ritmuskészletnek, s műköltészetünk a megmondhatója, hány finom árnyalatot nem köszönhet e változatosságnak a magyar költői gondolat.» Bemutatja Petőfi Salgójának első hét sorát, melyek világos képet adnak a változatokról s egymás hatását emelő vegyülésükről.

1. Nógrád s Gömör közt *hosszan nyúlik el*
2. *A Mátra egyik erdőseges ága,*
3. Miként sörényes, *elfáradt oroslán,*
4. Nézvén sötéten *messze tájakig.*
5. *E hegytetői kősziklára ül*
6. Borús napokban a pihenni vágyó
7. Terhes felhőknek *vándorserege.*

«Van benne egy teljes lejtésű sor (2.) ; egy kezdő lejtésű (5.), mely azonban minden szókezdetnek is juttat némi gyöngébb nyomatékot ; van négy jellemző, többé-kevésbbé lejtő sorvég (1., 3., 4., 7.) ; s egy közömbös sor is van (6.). Az elején élénkebb lejtésre kapó költeményrészlet a végén akadémikus lesz, ellassúhodik, mintegy hozzáfárad a képes tartalomhoz.»

Horváthnak az a nézete, hogy a hangsúly és iktus ily találkozásának a jambusi lejtést erősítő hatása visszahatással volt a versezőkre s azok ösztönszerűleg előnyt adtak az ily eseteknek, a jambus technikáját ily irányban fejlesztették. Vagy amint ő mondja : «Versíróinknak meg kellett érezniök, hogy ily esetekben legott érezhetőbben lejt a vers ; és hogy ezt megérezték, mutatja a hangsúly segítségével lejtő jambusi soraink jelentékeny arányszáma». Ezt «a magyar gyakorlat a conventionális prozódiaira mintegy ráadásul kifejelesztette».

Ez a nézet tetszetős, de még tüzetesebb vizsgálatra szorul. A latin hexameterről megállapították a filológusok, hogy második felükben a hangsúly szeret összeesni az iktussal. Ritschl szerint míg a hexameter első felében a szó- és a vershangsúly viszályban állnak egymással, a sor második felében az ellentét feloldódik és harmonia létesül köztük. Voltakép csak a sorzáró két ütem (az 5-ik és 6-ik) lüktetője szokott egybeesni a szóhangsúllyal ; de ez a 'jellemző sorvég' ott is azt az illúziót kelthette, hogy a sor egész második fele úgy lejt. Ezt a congruentiát kétségtelenül észrevette a római fül s bizonyos mértékig a költői gyakorlatra visszahatással is volt ez a körülmény. De a congruentia majdnem kikerülhetetlen volt a latin nyelv hangsúlyozási törvényeinél fogva, mint Corssen kimutatta. Ehhez hozzátehetjük, hogy ha a magyar nyelvben a szokat latin módra hangsúlyoznók (az utolsóelőtti szótagot, ha az hosszú, ha pedig az rövid, akkor az előtte valót), akkor a magyar hexameterek utolsó két ütemében épúgy találkoznék hangsúly és lüktető, mint a latinban, pedig a magyar hexameterek írásakor nem törekedtek olyan congruentiára. (Pl. a *Cserhalom* elején : Néma borongással || megy az őskor lelke fölötted ; ... oszlopot ércből ; ... halma meződdel ; ... szülte magából stb.) És ugyanígy volna a görög hexameter is. Annyi hatása azonban volt ennek az egyezésnek a költőkre, hogy egytagú szót ritkán tettek a vers végére, hanem két- és háromtagút, ami múlhatatlanul magával hozta az említett congruentiát. Ennyiben elősegítették a congruentia létrejöttét. De a 4-ik lábra (hátról számítva harmadikra) már nem terjesztették ki az egyezést, náluk sincs több esetben, mint volna nálunk, ha latinos hangsúlya volna a magyar szóknak.

Aztán adatszerű összevetés sem árt a régibb és újabb gyakorlat közt. A magyar 'blank-verse', amiben a Petőfi Salgójából vett idézet

szól, már az első betelepítőknél is mutat elég sűrű találkozást hang-súly és lüktető közt. Kazinczy episztolája Berzsenyire így indul :

Hogy jambusimra *gáncs* fog szállani,
Előre láttam ; ők az iskola
Törvényt *bátran általszökdösik*.
Becsülik a törvényt, de csak ha *jó* ;
Becsülik a példát, de csak ha *szép*.
De *kell-e törvény, kell-e szépre példa?*

A Vida Lászlóhoz írt «sánta vers»-ben is :

Oh Törtelen élt *három szép* napom,
Ha fogsz te nekem *újra föl*jelenni? stb., stb.

Berzsenyinél is (Dukai Takács Judithoz) :

A *míve*letlen föld csak *gazt* terem,
A *lélek* is csak *úgy* emelkedik
A *virtusok*hoz égi szárnyakon . . .

Igaz, hogy Kazinczynál a Gibárt és Irma ötös trochæusaiban sokkal kevesebb az egyezés, mint a későbbi költők ilyen verseiben. Viszont újabban is írtak virtuóz verselők is ilyen jambusokat :

Fordulj be és alugy
Uram László király . . .

ahol egymásután két sorban sincs találkozás.

Végül azt jegyzem meg, hogy nemcsak a hangsúly és lüktető hosszú tag egybeesését kell megfigyelni, hanem a beszédszakaszok- és a versszakaszokét is, az interpunkció viszonyát a cæsúrához meg a versvéghez. E tekintetben is kell nyomonozni a haladást.

Horváth azzal fejezi be ezt a vizsgálatot, hogy itt nincs szó ütemekről, csak a lejtés illuziójáról. Ezt persze úgy kell érteni, hogy magyar ütem nem áll elő, de jambusi (összetett) ütem igen ; azok a jambusi ütemek helyenként fel-felcsillannak ott. Ütemet és lejtést nem lehet olyan élesen szembeállítani. Ha lejtés van, ütem is van.

A fejezet függelékében nyomós észrevételei vannak a szerzőnek azokra az okoskodásokra, melyek újabban a pongyolán írt jambusi sorokban fejlődést látnak azért, mert hangsúlyaik szabadabbak, mint a szabatos jambusokéi. Horváth megmondja, hogy egy szikrával sem szabadabbak, s a hangsúly felszabadulásához semmi fokozatos fejlődésre nem volt szükség, hiszen soha sem volt a hangsúly ezekben megkötve. Ha pongyola jambusi sor tetszik, oka csak az lehet, hogy hangsúly-elosztása *enlékeztet* vagy magyar ritmusra, vagy *ép jambusi sorok lejtésére*.

A legújabb verselésről, Adyéről megállapítja, hogy az sem független a magyar előzményektől. «Ady azon versei, melyeket sem a jövevény-, sem a magyar nemzeti versidom prozódijával nem lehet

pontosan felmérni, többnyire ily «alaksejtelmek»: a hangsúlyvázra szorítókozó reminiscentiái valamely ép jámbusi lejtésnek. Jámbus-voltuk csak sejtelemszerűleg jeleztetik... lejtés és ellenszegülés ingadozó sejtelmei tartják folyvást függésben s nyugtalan hullámzásban a ritmusvágyakat. S ha aztán egy-egy ép ritmusú sor csendül elő, az a sejtelmek megvalósulásának, a nyugtalanság feloldásának jóleső érzésével hat... Szeretném az egész, igen színesen és jellemzően írt két lapot idézni.

VII.

Az utolsó nagyon szép fejezet az énekritmus és a beszélt ritmus ellentétét, átmeneteit és fokozatait tünteti fel s végül mintegy számbaveszi a magyar ritmuskincs változatait.

Általában nemzeti versidomunk képviseli inkább az ének-, a jövevényidom a beszélt ritmust. Amaz valósággal daloló, táncoló, ez inkább szavalnivaló. Ritmikai kincsünk pozitív és negatív szélsőségeiként mutatja be a két versidomot, mintha — úgymond — a ritmikai teljesség és szabatoság minimumát és maximumát képviselnék.

A szöveg zeneiségének legteljesebb alakja az ének, melyben a melódia is ott van. Ha ezt, a hangfok váltakozását elhagyjuk, ha a szöveget éneklés helyett csak felmondjuk, szötesik a tempó, rövidebb lesz az előadásra kellő idő, az iktusok, ütemek száma összehúzódik, megkevesbedik; ének helyett verset kapunk. Oly szövegen, melyet csak dalolni szokás, szinte letörölhetetlen nyomot hagy az énekritmus, és felmondásában nehéz szabadulnunk az énekléktől.

Nemzeti versformáink népdalokból lettek, s ma is még nagyon énekszerűek. A műköltészetben a XIX. század közepén vett erősebb lendületet nemzeti versidomunk önállósítása a dallamemlékektől; de nem minden sorfajt műveltek egyaránt. Legteljesebben ki van képezve a beszélt ritmus céljaira az alexandrin, már Gyöngyösi óta, de még ezt is többféleképp ütemezik ma is. Ha a dallam «motoszkál a fejünkben», a népdalsort hajlandók vagyunk így tagolni: Kerek | ez a zsem- | lye; «de ha a beszéd tulajdon ritmusának engedjük át magunkat, csakis 4/2-re ütemezzük»: Kerek ez a | zsemlye.

De dallamemlék nélkül is vannak olyan versek, melyek «éneklősebbek», dallamosabbak az átlagnál, ritmikai szerkezetüknél fogva. Dallamosabbak a különféle szótagszámú ütemekből álló versek, mert változatosabb a mozgásuk. Még fokozhatja a vers dallamosságát, ha a költő egy-egy ütemet meglassít, összevon (synkope), pl. Jaj, apám nem, nem; vagy szokatlanul szaporáz (triol), pl. Pénz volnék, fordulnék, *Karika* volnék, perdülnék. Synkope és triol is énekmaradványok a versben. — Arany János is, mikor a magyar

zene ütemmértékeihez közelíti a magyar vers ütemmértékeit, újra beleoltja a versebe a belőle már kivesszett énekemléket.

Viszont van módja a túlságos dallamosság enyhítésének is. Már Arany János tanácsolja, hogy a hangsúlyt jó néha az ütem elejéről a belsejébe tenni az egyhangúság kerülése végett. A félalexandrinban, a tizes sorok utolsó hat szótagjában az ütemhatárok elmosódása szintén tompítja a ritmus túlságos csengését-bongását.

Így már csak nemzeti versidomunk területén is — úgymond — mennyi a változat! «Énekelt vers; éneklő ritmusú gyermekvers; énekreminiscentiák hatása alatt ütemezett vers»; a magyar zene mértékeit követő Arany János-i vers; synkopés-triolos alkalmi visszaesés az ének határai felé»; másfelől viszont iktuseltolás az ütem éléről, az ütemhatárok teljes elmosódása: egész skálája a dallamosság különféle fokának a tökéletes zenei jellegtől a diszkrétebb beszédritmus felé.

Ezt a sorozatot folytatja a jövevénytörzsek két fokozata: az «ál-ütemes» és az «ütemezetlen» («kihúzott») soroké. A kihúzott sor esik legmesszebbre a zenei ritmustól s legközelebbre a beszélt ritmushoz. De lejtés tekintetében ennek is sokféle változata lehet. Erre azonban meg kell jegyeznünk, hogy a nyugati versek ritmusában sokkal nagyobb a változatosság, mint itt Horváth feltünteteti, egyéb is van, mint az álütemes és a kihúzott ritmus fokozata. Azok közt is vannak igen éneklők s azoknak egész külön ritmikai jellegük van. Horváth csak úgy tekinti őket, ahogy a naiv magyar ritmusérzék elbánik velük. De a művelt olvasót emlékeztetik ezek a versek idegen dallamokra és a nyugati költészetekben meglevő versrokonokra.

Horváth nagyon alaposan rámutat arra, hogy a magyar műköltészetnek milyen szüksége volt kevésbé dallamos, kevésbé táncoló lejtésre. A magyar nemzeti vers egyes formái legtöbbszörre a dalfajok hangnemének felelnek meg; gyakran erős népköltési emlékek tapadnak hozzájuk és a felsőbbrendű lírában alig alkalmazhatók. Maga Petőfi is szívesen folyamodik a jövevény-ritmushoz, ha ihlete a líraiság felsőbb köreibe ragadja vagy huzamosabb gondolatszövéssé válik, mint aminőt a cseppekké gömbölyödő dalvers megenged. Horváth szerint az idegen versformák meghonosodásának nagy jelentősége az, «hogy ellátott bennünket olyan műsímabb, higgadtabb ritmussal, aminőt az eredeti magyar verselés alig tudott nyújtani, aminőre pedig a műköltészet nagy területén lépten-nyomon szükségünk van, ha csak nem akarjuk szinte egész költészetünket a dal kedves, de kisszerű döngicsélésére korlátozni. Ez jelentősége, egyszersmind meghonosodásának s kiüríthatatlanságának a titka is.»

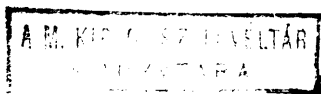
Horváth helyesen utal arra a munkafelosztásra, mely a nemzeti

és a nyugateurópai versidom közt költészetünkben érvényesült. A nyugati verseknek efféle a funkciója, amint Horváth a fentiekben vázolja. Igen lényegesen kiegészítik a nemzeti versidom kifejező lehetőségének körét, sőt az ő hatáskörük nagyobb, mint nemzeti formáinké. Meg kell azonban jegyezni, hogy ha a nyugateurópai versformák áttelepítése nem történt volna meg, a gyakorlat, a szükség nemzeti formáinkat ruházta volna fel evvel a funkcióval. Találtak volna módot rá, hogy a túlságos dallamosságot enyhítsék, arra is, hogy a népdalreminiscentiákat eltöröljék. Hasonló történt más költészetekben is, amelyekben nem tudták az idegen ritmust meghonosítani. Az idegen versformák meghonosítása ösztönt adott ugyan nemzeti formáink finomítására, de egyúttal megakasztotta szélesebbkörű használatuk kiképzését.

A meghonosításnak pedig nem az volt az indító oka, hogy beszélt ritmusra és a líra felsőbb nemeihez való versformára szert tegyünk a dalformával szemben. Épen nem. Kazinczy, Verseghy és a debreceniek dalformát kerestek, csak művészbet, szabályosabbat, pláne zeneibbet is, mint a mi parasztdalformáink, olyanokat, aminőket a német társaságokban énekelnek a klavir vagy a hárfa mellett. Beszélt versnek ott volt a Bessenyeieék alexandrinja; okoskodni lehetett abban. A líra felsőbb nemeire ott voltak a klasszikai formák. De ezek mellett épen dalnak érezték szükségét. Még a klasszicista Révai is szükségét érezte, s azért írt rimes dalokat. Verseghy, Kazinczy elsősorban a nyugati dalstíl és dalhang meghonosítására törekedtek, a «szépnem» kedvéért is. Csokonai is «érzékeny dalai» nagy részét nyugati formákban írta, s nemcsak a hosszabb reflexiósorozatú költeményt, minő a Tihanyi echóhoz vagy az Utolsó szerencsétlenség, vagy Tüdőgyúladásomkor, hanem tipikus dal-okat is, mint A rózsabimbóhoz, Vitéz és Lilla, Két szerető dalja, Habozás, Búcsúvers, Az estvéhez, A reményhez stb.

Megmaradásuknak egyik főbb oka mindenesetre az volt, amit Horváth mond, de nem az egyetlen főoka. Ép oly lényeges ok volt nemzetközi jellegük, rokonságuk a nyugati költészetek ritmusaival, hajlékonyságuk, képzékenységük, az emelkedő és a páratlanrészű ritmusokkal való verselés lehetősége, s az a tulajdonságuk, hogy velük magunkévá tehettük a nyugati költészetek ritmuslehetőségeit. Nemzeti és jövevényformáinkban együttvéve oly ritmuskincsünk van, mellyel ép úgy tudunk Shakespeare drámáinak, mint a francia alexandrinnak, Goethe lírájának, mint saját népdalainknak stílnemében beszélni.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

SZÍNI KRITIKÁNK A NEMZETI SZÍNHÁZ MEGNYILTÁIG.

Az irodalmi kritikának nincsenek élesen elváló fajai. Bármilyen költői alkotást elemez a kritikus, hogy róla esztétikailag megokolt véleményt mondjon — regényt vagy drámát, epikus vagy lírikus művet — figyelme az emberi szellemnek ugyanegy tevékenysége, a képzelet felé irányul, s a különféle költői alkotásokban ugyanazt a jelenséget, a szépet nyomozza. Csak a színi kritikát illeti meg a többivel szemben bizonyos önállóság. Jellemző vonása, legsajátosabb tulajdonsága, hogy nem pusztán műbíralat, azaz a színi kritikus nemcsak költői művet, a színpadon eljátszott drámát bírálja, hanem az előadást is, a színészek játékát, s így a színi kritika két heterogén elemből alakul. Bár a színi kritikának ez a kettős természete olyan határozott, hogy kifejlett alakjában mindég szétválik két alkotó elemére, a dráma és az előadás bírálatára, a két elemet egyező céljuk szoros kapcsolatba fonja : a kritikus itt is, ott is esztétikai értékek megállapítására törekszik. Innen van, hogy a színházi kritikusok rendszerint a költői művek kritikusainak sorából kerülnek ki.

Az imént megállapított alapvető különbségen kívül vannak másodlagos eltérések is a kritika két faja között, melyek nem a műfaj sajátos természetéből következnek, de hatásukban nem kevésbé jelentősek. A színi kritika tipikusan újságkritika. Bár elvétele találkozunk vele nagyobb időközökben megjelenő folyóiratok hasábjain is, igazi otthona az újság, a napilap. A régebben hetenként kétszer-háromszor, a múlt század közepe óta naponként megjelenő hírlapjaink főtörekvése a gyors hírszolgálat : természetes, hogy a színi előadásokról is rögtön, a legközelebbi számban beszámolnak, újabban mindjárt az előadást követő napon. Külső, esetleges

körülmény ez, de következményei mélyrehatók. A kritikusnak nincs ideje és módja elmerülni tárgyába : egyszeri hallás után kénytelen ítéletet mondani a drámáról és a színészek játékaról ; nincs alkalma figyelmet fordítani kritikája kidolgozására : hirtelen, egypár óra alatt el kell készíteni beszámolóját. Élesszemű, biztos ítéletű, gyakorlott kritikus megbirkózik ugyan e nehézségekkel, de mégsem szabad a színi bírálatok megítélésében figyelmen kívül hagyni ezt a mozzanatot, mint egy-egy elhamarkodott ítélet természetes magyarázatát és mentségét.

Másfelől éppen ez a körülmény adja meg a színi bírálatnak azt a sajátos vonást, mely a kritikának az irodalmi tanulmánnyal szemben egyik legjelentősebb tulajdonsága : a közvetetlenséget, frissiséget. A kritika e sajátossága sehol sem érvényesül annyira, mint a színi előadások bírálatában, éppen azért elmondhatjuk, hogy a legtipikusabb kritika a színi bírálat : a kritikus e műfajban nem lehiggadt, leszűrt nézeteket ad, hosszabb elmélkedés, komolyabb megfontolás árán nyert véleményt, hanem az első, pillanatnyi benyomást, amelyet a gyorsan leperdülő előadás futólagos megfigyelésével szerzett. Tudományos szempontból fogyatkozása ez a kritikának, de gyakorlati szempontból nagy érték, mert a közönség maga is épúgy futó benyomást kap az előadásról, mint a kritikus, s e két tényező, a kritikus és a néző közönség között az ítélkezés szempontját és alkalmát illetőleg teljes a harmónia. Könyvekkel szemben gyakran másként helyezkedik el a kritikus és az olvasó : az utóbbi olvassa, az előbbi tanulmányozza ; az a pillanat hatása alatt, ez napok múlva ítél, mikor esetleg az időnek már volt módja kifejtteni tompító vagy fokozó hatását. Színművel szemben kritikus és néző között nincs különbség, s ez a színikritikát minden más kritikánál közelebb viszi a közönséghez.

A színi kritika továbbá mindig rövid, mert az újság, szűkre lévén szabva terjedelme, csak kevés teret tud a kritikus rendelkezésére bocsátani. S e kis térrel a kritikusnak gazdálkodnia kell, mert sokféle föladat hárul reá : ismertetnie és bírálnia kell a drámát, a színpadi kiállítást, a szereplők játékát és costume-jét, a rendezést. Ha egyiket sem akarja a

másik rovására elhanyagolni, rövid pórázra kell fogni gondolatait s csak a legszükségesebbek tolmácsolására szorítkozhatik. A kritika két lépése közül az első, az elemzés, csak a főbb mozzanatokra terjedhet ki, a második, az értékelés egy pár érvre támaszkodhatik — az könnyen válik elnagyolttá, sőt homályossá, ez apodiktikussá vagy önkényesnek tetszővé.

Mindebből természetesen következik, hogy a színi kritika, ha több akar lenni pusztá beszámolónál, egyszerű újsághírnél, és az irodalmi kritika méltó fájává kíván emelkedni, nagyobb követeléseket támaszt művelőjével szemben, mint többi társa. Mellőzöm a másodlagos nehézségeket, mert ezek, bármilyen komolyak is, bizonyos rátermettséggel, ügyességgel, gyakorlattal legyőzhetők s így inkább quantitativ, mint qualitativ természetűek, csak a legfontosabbra utalok, a föladat kettős jellegére. A dráma és az előadás a szépet két egymástól messze fekvő területen valósítja meg, amaz a költészetben, emez a mozdulatokban és a beszédben, így a színi kritika két eleme ép oly messze esik egymástól, mint akár a költői művek és a képzőművészeti alkotások bírálata. Nem azt jelenti ez, hogy a kétféle föladat merőben eltérő készséget követel, — s valóban legjelesebb esztétikusaink egy része egyforma biztossággal művelte az irodalmi és művészeti kritikát, — de annyit igen, hogy együttes megvalósításuk szélesebb körű fogékonyságot és több irányú tájékozottságot vár meg művelőjétől. S valamint volt sok irodalmi kritikusunk, akik nem vállalkoztak szobor vagy festmény megbírálására, — így, hogy csak a legkiválóbbakat említsem : Gyulai és Salamon, — akként nem mindegyik foglalkozott színi kritikával.

A színi bírálat két elemének szövetsége nem oly természetes, mint a drámai előadás két eleméé. A dráma igazi talaja a színpad ; onnan sarjad ki s ott erősödhetik csak igazán meg, a színi előadás meg éppen elválaszthatatlan a drámai műtől, egyetlen rendeltetése a drámaíró szolgálatába állni és művét életre kelteni. Az sem szorul bizonyításra, hogy a műbírónak, aki igaz valója szerint esztétikus, természetsszerűleg van érzéke a színi előadás iránt, s fejlett ízlésével fölismeri s tudja méltatni a mozdulatokkal és előszóval

bemutatott szépet — de az előadás igazi megbírálásához ez nem elég. Hogy kritikája alapos és mélyreható legyen s az esztétikai tetszés pusztá nyilvánítása helyett annak megokolását is magában foglalja, a színpad világának és életének olyan nagyfokú ismeretével kell rendelkeznie, amekkora nem minden irodalmi kritikusnak adatott. Az a jogosulatlan vád, melyet a megbírált művészek oly szívesen hangoztatnak bírálóikkal szemben, hogy laikusok a művészetben, s a hozzáfűzött, époly jogosulatlan követelés, hogy kritikusaik legyenek jártasak az illető művészetben, még pedig nemcsak elméletében, hanem gyakorlatában: a költészet bírálói legyenek maguk is költők, a szoborművek bírálói képfaragók — ez a vád és ez a követelés a színi előadások bírálóival szemben nem egészen jogosulatlan. Aki alaposan akarja méltatni a színész munkáját, annak valóban ismernie kell a színművészet csin-ját-binját, még a technikáját is.

Vajjon művészet-e a színészet, s az az alkotó munka, melyet a színész egy-egy szerep kidolgozása és eljátszása közben végez, egy színvonalra tehető-e a többi művészi munkával — ennek a kérdésnek eldöntése nem tartozik reánk; csak az a fontos, hogy a színész munkájában még inkább érvényesül az intuitio, mint a többi művészében. Elképzelhető-e olyan drámaíró, aki az emberi lélek ismerete nélkül igazi emberi jellemet tudjon teremteni, aki a maga igaz hangján tudja megszólaltatni a szenvedélyeket és indulatokat, ha ő maga nem érezte, nem élte át őket? S viszont hány jeles színész van, aki egy-egy dráma legnehezebb, az esztétikusoktól agyonmagyarázott és mégis homályos helyeit szerencsés ihletével megtudja érzékíteni, a nélkül, hogy sejtelve is volna a problémáról s arról, hogy mi az, amit ő bemutat! A többi művész munkája megleshető, képzeletének útja nyomon kísérhető, a színészé gyakran, sőt legtöbbször nem. Amott vannak bizonyos normák vagy legalább a művészet remek alkotásaiból elvont szabályok, föltételek, itt legfőllebb pár általános utasítás, azok is többnyire negatív, tiltó formában, s egy csomó fogás, melyek tekintetében a kritikus valóban laikus. S ha színi bírálatainkat ebből a szempontból tekintjük, színészeinknek jobbára igazuk van. Mit találunk legtöbbször bennük? Áltá-

lános impressziókat, milyennek érezte a kritikus a játékukat, általános utasításokat, dicséreteket és megrovásokat, vagy szerepük kérgére vonatkozó utasításokat, gyakran kicsinyes jótanácsokat.

Más kérdés, lehet-e többet várnunk a színi kritikustól, aki a költészet és nem a színpad világában él. A felelet attól függ, mit tartunk a kritika igazi rendeltetésének, a közönség tájékoztatását-e vagy a színész nevelését. A kérdés szerintem nem vitás: minden irodalmi kritika a közönség számára készül, lényegében tájékoztató jellegű, s a színi kritika még fokozottabb mértékben. A színész nevelése nem a kritikus dolga, hanem a rendezőé és az igazgatóé, s a kritikus, ha egy-két vonással képet tud adni a színész játékáról, ha kiemelve művészi voltát vagy fogyatkozásait, megjelölve érdekeit, fölhívja a figyelmet a különösen sikerült vagy elhibázott mozzanatokra, akkor kötelességének eleget tett. Ezt az elméleti megállapítást igazolja az újabb kor színi kritikája is, mely ugyanezt az elvet vallja s gyakorlati megvalósításában ennek a követelménynek akar eleget tenni.

Amíg azonban erre az álláspontra emelkedett a színi bírálat, addig hosszú, változatos utat futott meg. Nincs az irodalmi kritikának egy ága sem, mely olyan gyökeres változáson ment volna át, mint a színi kritika. A fejlődés itt a legnagyobb: formai szempontból, műfaji tekintetben a kritikának körülbelül százharminc éves története alatt a színi kritika emelkedett legmagasabban a régi kritika fölé. A kritika első kísérleteit a mai fejlett állapottól e téren választja el a legnagyobb ür.

A színi kritika fejlődésében, a műfaj fokozatos tisztulása szerint, három biztosan elhatárolható korszakot különböztetünk meg. Az első a kezdetleges próbálkozások idejétől körülbelül a negyvenes évek közepéig tart. Jellemző vonása, hogy a kritika két eleme közül az előadás bírálatát tartja fontosabbnak. A kritikus ebben a korban elsősorban a színház munkáját ismerteti, az előadást, a drámákról eleinte csak futólag szól, egy-két általános szólammal, vagy egyáltalán hallgat róluk, később kivételesen adja részletesebb elemzésüket is, de rendszerint megelégszik rövid méltatásukkal. A má-

sodik korszak megkezdődik már a negyvenes években, de valójában az ötvenes évekkel indul és tart körülbelül a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójáig. Ebben a korszakban a színi kritika két eleme jelentőségben helyet cserél: a dráma bírálata lesz a kritikus főhivatása, s az előadásról csak egypár odavetett szóval emlékszik meg vagy figyelemre sem méltatja. A harmadik korszak — ebben benne élünk mi is — meghozza a kiegyenlítődést, a két elem harmónikus összeolvadását: a kritikus fontosabbnak tartja ugyan a dráma ismertetését, s ép ezért részletesebben szól róla, mint a színészek játékáról. de figyelmét kiterjeszti az utóbbira is, s az előadás bírálata nem pusztá függeléke amannak, hanem jelentős eleme. Nem kell külön kiemelnem, hogy az egyes korszakok kritikai munkásságának ez az összemérése pusztán külső, műfaji szempontból történt, s hogy ebben az értékelésben nem játszott szerepet a kritikák belső érdeme. Amilyen nyilvánvaló, hogy mai kor színibírálatai e műfajnak tisztább példái, mint az ötvenes és hatvanas évek kritikái, époly nyilvánvaló az is, hogy mint irodalmi kritikák, mint drámai művek bírálatai, az utóbbiak, Gyulai és Salamon színi kritikái, magasan fölötté állanak a legújabb kor színi bírálatainak.

A színi kritika a színi előadásokhoz kapcsolódik, életre ébredését tehát a színházi élet megindulása határozza meg. Előbb kell lenni színpadnak s színi előadásoknak, azután fejlődhetik ki színi kritika. A magyar színpad a nyugattól messze elmaradva csak 1790-ben állott föl, s így a magyar színi kritika legelső nyomai még a későn fejlődő magyar szépirodalmi kritika korai kísérleteiig sem vezetnek vissza. De nemcsak később, hanem sokkal alacsonyabb színvonalról is indult útnak. A magyar kritika előzményei, Bod Pétertől Bessenyeiig, töredékes, a nagy nyilvánosság éltető elemét nélkülöző kísérletek, vezető szempontjuk sem tisztán az igazi kritikai principium, az esztétikai elv, hanem jobbára a helyes magyarság; de ha nem igazi kritikák is, legalább bíráló, értékelő megjegyzések. A színi kritikának legkorábbi nyilvánulásai azonban, azok a legvégső nyomok, amelyek első föltünedezéseit jelzik, teljesen értéktelen, tartalom nélküli, üres szólamok. Színi jelentések ezek és nem színi kritikák, pusztá ujsághírek a kor magyar hírlapjai-

ban, főként a Magyar Hirmondóban, mely az első pesti színtársulat működése idején, 1792-től 1796-ig állandóan figyelemmel kísérte az előadásokat, beszámolt róluk, de szükséztől, oly nagy általánosságban s az esztétikai műveltség teljes hiányával, úgy hogy ezeket a jelentéseket csak mint a színi előadásokról magyarul közölt tudósítások első példáit említhetjük, nem tekinthetjük azonban «a magyar színi kritika kezdetének».¹ Egyiküket, hogy fogalmat adjak sivárságukról, szó szerint közlöm: «Ezen folyó Julius hó 23-án Valtront jádztották a magy. Teátromban, olly nagy meglepődésére az egész néző sokaságnak, hogy egymást érték a köz örömet jelentő tapsok. Meg kell vallani, hogy ugy is ki tett magáért a Jádzó Társ., mintha már tíz esztendőktől fogva gyakorolta volna magát a Jádzó-színben.»²

Az 1797-ik évtől 1805-ig nem volt a fővárosban magyar színi előadás, a színi tudósítások is szüneteltek tehát. Mikor azonban a második pesti színtársulat Pestre érkezésével 1807-ben újra megindulnak az előadások, a sajtó is fölleveníti a régi divatot, de, sajnos, a szó szoros értelmében, azaz a Magyar Hirmondó helyébe lépett Hazai és Külföldi Tudósítások színi jelentései egy szikrával sem állanak a régiek fölött. Noha Kultsár lapja gyakrabban, sőt rendszeresen megemlékezett az előadásokról, tudósításai nem egyebek újságírói riportnál, rövid, minden esztétikai elemet nélkülöző, sebtiben, gondolkodás nélkül odavetett ítéletek. Ha a kritikus bennük elvi szempontra emelkedik is, abban sincs köszönet: a tudomány körén kívül eső tekintetek irányítják, a hazafias öröm és lelkesedés, ami a színészek szertelen, eszmétlen, bombasztikus magasztalására vezeti.³ Pesten 1815 után 1829-ig egyik színtársulat váltotta a másikat, de a magyar újságkritika nem változott s mialatt az irodalmi kritika Kazinczytól Kölcseyig és Bajzáig emelkedett, a színi kritika még mindig az

¹ Bayer József, *A nemzeti játékszín története* (1887), II: 321. l. Ugyanitt olvasható a magyar színi kritika első fejezetének rövid, gazdag rajza (319—347. l.)

² Magyar Hirmondó, 1792. 102. l.

³ Egyet a javából ide jegyzünk: «az árvíz módjára rohanó és olvasztó fiatal Balla». (Hazai és Külföldi Tudósítások, 1829 nov. 29.)

1792-es kísérletek színvonalán tespedt, a haladás legkisebb jele nélkül.

Az 1829-ik év látszólag nagy forduló színi kritikánk történetében. Ebben az évben Kassán, hol a színházi élet elég korán szilárd gyökeret vert, Csáky Tivadar gróf *Játékszíni Tudósítások* cím alatt egy színházi közlőnyt indít meg, az elsőt ebben a nemben. A színészet végre orgánumhoz jut, olyan lap-hoz, melynek egyetlen hivatása a színház érdekeinek ápolása, s ha az előzmények után azt nem is várhatjuk tőle, hogy színvonalon álló irodalmi kritikákat közöl, legalább az előadások szakszerű ismertetését követelhetette volna meg joggal a közönség. Erről azonban szó sem volt, a pártolás miatt már a 16-ik számmal megszűnt lap az előadásoknak pusztán külsőségeivel bibelődött, Bajza jellemző kifejezése szerint «a mocskos keztyű és sáros csizma» voltak leginkább bírálati tárgyai.¹

Már egy lépéssel közelebb vitték kifejlődéséhez a színi kritikát a harmincas évek első felében meginduló szépirodalmi és divatlapok, a *Társalkodó* (1832-től), a *Regelő* melléklapja, a *Honművész* (1833-tól), a *Rajzolatok* (1835-től) és a *Kassai Személő* (1836-tól). Amíg a kassai színtársulat meg nem kezdte előadásait Budán (1833 július 7.), a vidéki színtársulatok működéséről közöltek vidéki leveleket, melyek egy tekintetben legalább komolyabbak voltak az eddigi színi tudósításoknál: részletezőbbek, terjedelmesebbek voltak, de mérték nélkül dicsérve a vidék minden társulatát, még a gyöngébbeket is, épp annyit ártottak a színészetnek, mint amennyit vétettek az esztétika ellen. A mi szempontunkból sajnálatos, hogy az egyetlen vidéki levelező, akiben volt némi érzék a művészet követelései iránt, és ízléssel, érdekesen tudott írni, a *Társalkodó* P. K. jegyű kritikusa, Pechata Károly, operai előadásokat bíralt, így működése kívül esik tárgyunk körén. A többi vidéki tudósítás még mindig nem érdemli meg a színi kritika nevet.

Ez a név — bizonyos korlátozással — legelőször azoknak a színi tudósításoknak jár ki, amelyek 1833. közepétől a *Hon-*

¹ *A magyar színészeti bírálókhöz* (Előszőr: *Társalkodó*, 1836. 19. sz.). Bajza József *Összegyűjtött munkái*, V: 6. Bajzának ez a polemikus cikke kitűnő tájékoztató színi kritikáknak 1829-től 1836-ig tartó korszakáról.

művészen megjelentek. Az első állandó budai szintársulat vonta maga után első színi kritikáinkat. Bizonyos korlátozással, ismétlem; ha ugyanis ragaszkodunk az irodalmi kritika szigorú meghatározásához, s tudományos írásműnek hirdetve azt követeljük tőle, hogy ítéleteit esztétikai alapra építse: akkor még a *Honművész* színi jelentései is messze esnek az igazi kritikától. Bajza ugyan a kelleténél élesebben fogalmazza ítéletét, mikor korának színi bírálatairól, a *Honművészen* olvashatókról is, azt állítja, hogy «nem egyebek, mint pusztá személyes tetszés és nem tetszés, elv és ok nélküli észrevételek, melyek a legnagyobb felületesség színét hordozzák magokon».¹ Tagadhatatlan, hogy a *Honművész* színházi jelentései nem bírnak a tudományos kritika ismertető jeleivel s nem hibáztathatjuk a szakirodalmat,² ha Bajza tekintélyére támaszkodva megvonja a *Honművész* színi bírálataitól a kritika nevet: mégis a fősőfok jogosulatlan Bajza bírálatában. A kritika követelményeit, fejlődésének e kezdő fokán, célszerű kevésbbé szigorúan fogalmazni, s akkor a *Honművész* kritikáit nem kell kirekeszteni sorukból. Stíljük, különösen 1835-ben, mikor Garay Jánosra volt bízva a kritikai rovat, irodalmi, azonkívül egy részük foglalkozik a drámákkal is, és így, ha még nem is a kellő arányban, összeolvasztja a színi kritika két elemét, a dráma és az előadás bírálatát.

Sok köszönet egyikben sincs. Fontosa bbnak a színészek játékának méltatását, tartja s erre vonatkozólag célját józan mérséklettel, de részben téves alapon úgy fogalmazza, hogy az egyfelől föltüntesse a magyar színészek jelességét, másfelől megismertesse a közönséggel a színház működését. A kettő nincs teljes harmóniában, mert már az első bizonyos irányzatosságot visz bele a kritikába, s az a másodiknak elfogultság nélküli megvalósítását lehetetlenné teszi. Bizonyos, hogy a *Honművész* bírálatai állandóan dicsérvén a színészeket, kedvet ébresztettek a közönségben a magyar színház látogatására s így áldásos hatásúak voltak, de éppen azért, hogy az esztétika mérővesszejét sutba dobták, nem adhattak igaz képet színészeink játékaról.

¹ Id. helyen 5—6. l.

² Bayer József *A magyar drámai irodalom történetében*, Szücsi József *Bajza Józsefében*.

A kritikák másik eleme, a dráma-bírálat, nem kevésbé fogyatékos. Legtöbbször hiányzik, néha még olyankor is, midőn új, sőt addig ismeretlen dráma került színre, s ha megvan, akkor is kétesbecsű, ami annál nagyobb súllyal esik a mérlegbe, mert abban az időben az irodalmi bírálat már meglehetősen színvonalon állott. A *Tudományos Gyűjtemény* dráma-bírálataival a *Honművészi* színi jelentéseit nem is lehet egy napon említeni. Két típusuk van, két sablon szerint készültek. Az egyiket, a nagyobb igényűt, akkor alkalmazták, mikor idegen drámáról számoltak be. Ekkor, amint Bayer József megállapította,¹ pusztán a bécsi *Theaterzeitung* vagy Schlegel és Tieck nézeteit ismételték — ezekből tehát hiányzott minden tudományos írásmű legfontosabb kelléke, az eredetiség. A másik módszert a magyar darabok bírálatánál használták: rendszerint megelégedtek a dráma tartalmának elmondásával, néha tettek egy-egy megjegyzést, de sohasem a dráma jelentőségéről, az egésznek, mint költői műnek értékéről, hanem a részleteiről, s ezt is többnyire oly módon, hogy még jóízű laikusnak sem válnának becsületére, nemhogy hivatásos kritikusnak, akinek elméleti képzettséget és gyakorlati jártasságot kellene magában egyesíteni.

Tartalmi szempontból is egyedül Garay János kritikái emelkednek ki a *Honművész* színi bírálatai közül. Garay kétségkívül komolyan vette kritikusi hivatását s működésének harmadik hónapjában szükségét érezte, hogy elvi álláspontját, gyakorlati kritikáiban irányadóul szolgáló szempontjait egy elméleti dolgozatban foglalja össze. *Dramaturgiai füzér* című tanulmánya² gondolkodó fő munkájának tetszik — de ez pusztán látszat: gondolatai részint unos-úntalan ismételt közhelyek voltak már a maguk korában — így az, hogy játékszínünk tespedésének legfőbb oka az eredeti darabok hiánya; — részint német dramaturgok sokat hangoztatott nézeteinek nem mindig szerencsés alkalmazása a magyar viszonyokra — így Shakespeare követésének és a jellem-drámáknak sürgetése. Az egész közismert szólalomoknak meglehetősen rendszertelen

¹ Idézett művében, 337. l.

² Újra, hozzáférhető helyen, *Összes munkáinak* 1886—1887-iki kiadásában, V: 396—415. l.

halmaza, mely a meglévő viszonyokkal nem vetve kellőleg számot, alig több fölületes elmefuttatásnál. Kritikai része — Dugonicsnak és a maga-korabeli színműirodalomnak értékelése — egészen elhibázott, nemcsak működésüket nem tudja kellően méltányolni, jelentőségüket meghatározni, de még igazi értéküket sem ismeri föl. Egyetlen igaz érdeme, hogy *Bánk bán* jelességét bizonyos mértékben észreveszi: művészi becsben egy fokra helyezi Kisfaludy Károly drámáival, nemzeti karakter tekintetében még föléje is emeli.

Amit Garay ettől a dráma-elméleti tanulmánytól várt, hogy szilárd alapul szolgál drámaíráslatai számára,¹ arról természetesen szó sincs. Az ott hangoztatott elveknek nyoma sincs színi kritikáiban,² s bennük Garay lényegében épolylaikus műbírónak bizonyul, mint többi társa. Csak az választja el tőlük, hogy esztétikai terminológiával dolgozik s így értékelésének tudományos szint tud adni. Vannak határozott szempontjai, amelyekkel megvilágítja a drámákat. Ő így foglalja őket össze: «Hármat szoktam szem előtt tartani, midőn valamely drámai mű méltánylása forog kérdésben: a karaktereket, a mű épületét s az író előadási módját».³ Ehhez alkalmazkodva, bírálataiban először egy pár erősen cliché-szerű mondatlall ismerteti a dráma jellemrajzát, azután szerkezetét és dictióját, de ítéleteit dogmatikusan, minden megokolás nélkül veti oda, úgy hogy meggyőző erejük nincs. Általános, szintelen, udvariaskodó szólások, semmitmondó kifejezések, éppen nem jellemzők a darabra.⁴ Bíráló eljárását

¹ A fontosabbakat közli az id.*kiadás. Ezek: Nagy Ignác, *A mátrai rablók*; Nagymáti; Dugonics, *Báthori Mária*; Birchpfeiffer, *A bársony cipő*; Weidmann, *Corvinus Mátyás* (id. helyen, 415—426. l.). Kivülük ki kell még emelnünk a Szigligeti *Kijátszott cselek* című vígjátékáról szóló ismertetést (Honművész, 1835 ápr. 2-iki és 5-iki szám).

² Sőt némi ellenmondást is meg lehet állapítani. Dugonics drámáiról az elméleti tanulmányban azt mondja, hogy művészet tekintetében gyengék, a *Bátori Máriáról* írt színi kritikájában meg, burkolatlan bár, tulajdonít az utóbbinak művészi értéket.

³ Id. kiadás 415—416. l.

⁴ Az idegen drámákkal szemben bátrabb, s ítélete, a külföldi kritikusok nézeteire támaszkodva, biztosabb. V. ö. Birchpfeiffer drámájáról szóló bírálatát. (U. ott, 421—422.)

s annak értékét a *Kijátszott cselekről* szóló kritikája egy mondatának idézésével megismertethetjük: «A' darabban szövevény fárasztás nélkül, csomó zavar nélkül, a' catastrophá jól motiválva 's a' felfüggesztés csaknem az utolsó perczig van tartva».¹ Értékitélet ez, de sem nem tanulságos, sem nem találó.

Mégis, ha a kritikával szemben követeléseinket úgy mérsekeljük, amint föntebb megengedtük, akkor a Honművész e színházi tudósításaitól, főként Garay jelentéseitől számíthatjuk színi kritikánk életét. A régibb színházi jelentésekben, 1792-től 1829-ig, csak terméketlen csiráit láthattuk, a Honművész és köztük Garay színi krónikái már kritikák, legalább formai szempontból.

Kovacsóczy Mihály 1836-ban megindult lapjának, a Szemlélőnek, színi kritikái nagy visszaesést jelentenek. Névtelen vagy álnevű kritikusi ugyan rendszeres krónikát vezettek mind a kassai, mind a fővárosi előadásokról, sőt levelezői még a vidéki színpadokról is küldtek tudósításokat, de ezek pusztá műkedvelő próbálkozások voltak minden érték nélkül, sőt nem egyszer híján az értelemnek. Az előadott drámákról csak futtában emlékeztek meg, s ha elvértve rászánta magát a kritikus, hogy foglalkozik a darabbal, üres szólamokon kívül egyebet nem nyujtott.² Az előadásról, a színészek játékáról annál részletesebben szólnak, nem is mindég dicsérve, mint Bajza szemrehányásából következtetni lehetne, de akár méltatnak vagy gáncsolnak, akár oktatnak, az értelemnélküli szavak zavaros árját eresztik meg, úgy hogy nemcsak mint kritikusok állanak mélyen minden irodalmi színvonalon alul, hanem mint írók is: bírálataik naiv, kezdetlegesnél is selejtesebb fércművek. Bajza még szóra sem méltatta őket, az újabb szakirodalom is hallgat róluk — s ez a mellőzés értékük leghívebb kifejezője.

Szintén visszaesésnek tekintik a másik pesti újságnak, a Rajzolatoknak bírálatait. A Honművész színi bírálataival szemben, melyek Bajza szerint ha nem építenek, legalább

¹ Honművész, id. szám.

² Így p. o. a legrészletesebb dráma-bírálatban Töpfer *Nagy világ divatja* c. vígjátékáról (1836: 63—64. l.).

nem is rontanak, újabban amazoknál is silányabbaknak szokás tartani, éppen Bajza tekintélye alapján, mert ő nyíltan azt állította róluk, hogy egyenesen ártanak. Bajza, mint polémiáiban több ízben, itt is igen magas szempontból ítelt, nem egészen méltányosan s nagyon dogmatikusan, követői pedig súlyos szavait nem egészen az ő értelmében vették.

A Rajzolatoknak két, időben egymást fölváltó kritikusa volt. Az első *Őszinte Testvérek* álnév alá rejtőzött, s valójában, amint maga a név is sejteti, nem is egy, hanem több író lepleül szolgált. Az 1835-ik évfolyamban vezette ez a társaság a kritikai rovatot, ép oly elvtelenül, mint a Honművész kritikusai, pusztán a maguk személyes tetszésének vagy nemtetszésének adván kifejezést, de mégis két irányban továbbfejlesztve azt a színi kritika felé. Egyfelől komolyabban vették a bírálat drámai részét, másfelől az előadást nem magasztalták, hanem bírálták, dicséretekkel és megrovásokkal illették a színészek játékát. Való, hogy az igazi kritikától még mindig nagyon messze maradtak itt is, ott is: dráma-bírálataikból kirítt az elvtelenség és következtetlenség, egységes képet époly kevéssé adtak, mint Garayék a Honművészben. Szellemeskedő, igazi újságírói elmésségre valló megjegyzéseik közé azonban nem egyszer tévedt olyan is, mely bizonyos olvasottságra és ítélő erőre vallott. A színészek munkáját is kissé könnyeden, sőt fölületesen ítélték meg, s ha lehet hinni a kor fölfogásának, egyéni rokon- vagy ellenszenvük alapján,¹ de véleményt nyilvánítottak, s ha ítéletükről lerítt is az egyéni szín, mégis értékítéletek voltak, nem pedig üres, semmitmondó szólamok, mint a Honművész kritikái. Tudományos szempontból a téves értékítélet is többet ér, mint a teljesen színtelen, üres frázis: ez lemond az értékelés elengedhetetlen követelményéről, az legalább törekszik rá.

Az 1836-ik évvel új név jelent meg a Rajzolatok színházi rovata, a *Kritikai töredékek* alatt, X. et Comp., s vele új kritikus — amint később kiderült, Hazucha Ferenc² — sőt új

¹ Bayer József említi id. művében a 342. lapon.

² Családi nevét később fölcserélte írói nevével, Kelményi Lászlóval.

hang és új modor is. Bizonyos tekintetben visszaesést jelentett működése : a drámákkal kevésbé törődött, legfőlebb pár megjegyzést fűzött róluk az előadás bírálatába, ötletei pedig, melyekkel kritikáit fűszerezni akarta, esetlenek voltak. Mint egyéniség elmaradt az Őszinte Testvérek társasága mögött, mint színi kritikus azonban, a színelőadások bírálatát tekintve, minden elődjét meghaladja. Dicséretei ugyan nagyrészt szintén általánosságokban maradnak, de gáncsai gyakran, ellentétben az eddig divatozó eljárással, részletezők, kiterjednek a színész játékának minden elemére : a kiejtésre, szavalásra, testtartásra, mozdulatokra. Sőt néha még a bírálattal sem elégszik meg, hanem figyelmeztetvén a színészt hibájára, tanácsot ad, mi módon kerülheti el. Természetesen mind a gáncs, mind a tanács egy laikus naturalista buzgólkodása, így legtöbbször aprólékosságokba vész s ha nem is jelentéktelen, de kis mozzanatokra irányul. A színi kritikának ezt az irányát alább majd más kapcsolatban, elvi szempontból iparkodom megítélni, most csak a nem egészen méltán meghurcolt színi kritikus érdekéért meg akarom állapítani, hogy Hazucha e bírálati irodalmunkban az első pozitív, tartalmas előadás-kritikák. Nagy nyomatékka kell ezt hangoztatnom, mert nem kisebb kritikussal kerülök így ellentétbe, mint Bajzával, aki Hazuchát kora legrosszabb, sőt leggonoszabb kritikusává bélyegezte, s azt a nagyméretű hadjáratot, melyet kora színi kritikusai ellen intézett, első sorban ő ellene vezette. Legélesebb fegyvereit szedte elő, hogy Hazuchát tönkre verje, s hiába jött a megtámadt kritikus segítségére a Rajzolatok szerkesztője, Munkácsi János, hiába avatkozott a viadalba egy másik színi kritikus, Garay János, mint száraz pozdorját zúzta őket szét Bajza. Hazucha élettelenül, erkölcsi halottként ott maradt a csatatéren, s az utókor még magasabbra hánnya sírja fölé a megvetés földjét.

Bajza kíméletlen támadása (*A magyar színészeti bírálókhöz*¹) nem volt alap nélküli. Hazucha, akinek lelkét megviselték életének szerencsétlen körülményei, ingatag jellem

¹ Ö. M. V : 5—14. l.

volt, s ez a jellemhibája érvényesült kritikáiban is. Ő ugyanis, miután egyideig dicsérgette és tanítgatta a színészeket, maga megütközésére azt vette észre, hogy azok nem hallgatnak rá. Haragra gyulladva taktikát változtatott, a színészek ellen fordult s a *Rajzolatok* 13. számában fölbőszült gulyához hasonlította őket. Ez csak durva gorombaság volt, de itt nem állt meg. Önérzetében sértve, haragjában elvakulva elvesztette józan értelmét s szinte érthetetlen együgyűséggel azokról a színészekről, akiket azelőtt szerfelett dicsért, most azt állította, hogy «sok részben még mesterségök ábécéjét sem sajátították el». Ezzel az époly könnyelmű, mint igazságtalan állítással s bírálatainak megváltozott szellemével, ledorongoló, gyalázkodó kritikáival megtagadta egész multját, s oly ríktó ellentétbe került vele, hogy vagy régibb, vagy újabb kritikáira akaratlanul is a nyilvánvaló rosszhiszeműség bélyegét sütötte. Bajza, aki embertől és írótól egyaránt elsősorban elvhűséget és igazságosságot követelt, fölháborodott ezen a szemérmetlen Pál-forduláson: innen éles, kíméletlen támadása.

De Bajza tovább ment, mint szabad lett volna, két irányban is. Igazságtalan volt Hazucha iránt, mert nemcsak rosszhiszeműséget akart rábizonyítani, — erre rászolgált, — hanem teljes tudatlanságot is. Hogy ezt megtehesse, nem elégedett meg fényes dialektikájával, hanem, mindenesetre öntudatlanul, a szórszálhasogatás, kicsinyeskedés fegyveréhez nyúlt s nem restelte az ellenfél szavait félremagyarázni vagy csavarni, sőt még Hazuchának egypár okos gáncsát és praktikus tanácsát is kigúnyolja — teljesen jogtalanul.¹ Azzal vádolja Hazuchát, s egyben az egész magyar színi kritikát, hogy teljesen értéktelen, minden haszon nélkül való, mert «elégnek hiszi javallását vagy gáncsait koronként elmondogatni, anélkül, hogy kötelességének érezné egyszerű-

¹ Főként második vitairatában, *Szükséges magyarázatok a Rajzolatok színbíráló compániájának* (Ö. M. V: 15—57. l.); itt 56 pontba foglalva a Hazuchától a színészeknek adott tanácsokat, bírálatainak méltató és gáncsoló ítéleteit, ki akarja róluk mutatni, hogy egy részük téves, más részük kellően meg nem okolt állítás vagy éppen üres frázis. Vádjainak egy része azonban alaptalan.

smind kifejtteni, miért s mely nézetek szerint ítéli ezt vagy amazt,»¹ már pedig «a művészetek oly nemében, mely nálunk theoretice új, practice pedig bölcsőjében van, nem szabad és nem lehet célirányosan, csak kimerítő bírálatokat adni.»²

Bajza e ponton igen magas elvi szempontra emelkedik: a színi kritikának csak akkor van értéke és jogosultsága, ha kimerítő és ha elvekre, okokra alapítja állításait. Sőt itt burkoltan, más helyeken nyíltan még ennél is többet követel: a színi kritikus határozott esztétikai irányelvek alapján ítéljen. Az okoskodás tetszetős, de homokra épült: olyan általánosan érvényes esztétikai normák, amilyeneket Bajza követel, pontos, tudományosan megállapított elvek és részletekbe menő szabályok nincsenek a színészek játékának megítélésére — az esztétikának ez a része mint elméleti alapvetés nemcsak Bajza idejében, hanem ma is megiratlan. Az elméleti esztétikai képzettség, amire Bajza olyan sokat tart, a színi kritikusnak igen keveset segít, s Hazucháék nem azért voltak rossz kritikusok, mert nem voltak elméleti ismereteik, hanem mert lelkiismeretlen, fölületes, megvesztegethető emberek voltak.

Bajza polemiáiból egy másik elvi jelentőségű kérdés is kicsendül: mi a színi kritika rendeltetése és milyen a színi kritika ideálja. E tekintetben nem egészen harmónikus Bajza okfejtése. Elméletileg határozottan, félre nem érthetőleg a tájékoztató kritika mellett fog pártot: «a kritikának nem az a tiszte főképen, hogy a megbírált személyeket térítse meg, hanem az, hogy az olvasó közönséget oktassa»,³ de gyakorlatával rácăfol elméletére, mert ezt a helyes szempontot egészen mellőzi s a színi bírálatokat pusztán abból a szempontból nézi, tanulhatnak-e belőle a színészek. Az ideális kritika Bajza szerint az, mely kimerítően szól a színészek játékának egyes mozzanatairól, kijelöli pontosan, szabatosan minden elkövetett hibájukat és gyakorlati utasítást is ad arra, hogyan kellett volna játszaniuk, hogyan játsszák a

¹ Id. helyen 6. l.

² U. ott 15. l.

³ Id. helyen 13. l.

jövőben az illető jelenetet. Kétségekívül a színészek sokat tanulhatnak az ilyen bírálatokból, ha valóban nagy gyakorlati érzékkel bíró férfi vállalkoznék e feladatra, akinek megvannak hozzá a szükséges színpadi ismeretei s talán még némi színészi tehetsége is — de a közönség számára egyenesen élvezhetetlenné válnék az ily bírálat.¹ A kritika, ez az alapjában elméleti tudományos írásmű, átalakulna a színpadnak gyakorlati, a tudomány körén kívül maradó segítő eszközévé, a kritikus pedig a rendező szerepének betöltésére vállalkoznék.

Bajza követeléseit tehát csak szemre voltak alaposak, a gyakorlatban részint megvalósíthatatlanok, részint olyanok, hogy megvalósításuk eltérítette volna a kritikát igazi céljától, s ez a színi előadásra vonatkozólag — föntebb kifejtettem — nem lehet egyéb, mint nagy vonásokban képet adni a közönségnek a színészek játékaról, annak a hatásnak érzetetésével, amelyet az a kritikusra, mint fogékony lelkű, finom ízlésű, több-kevesebb gyakorlati érzékű emberre tett. Ezt az állítást teljes mértékben igazolja Bajza példája. Ő ugyanis az elmélet teréről csakhamar átlépett a gyakorlat mezejére, s dramaturgiai dolgozatok helyett maga is színi kritikák írására vállalkozott. Horatius és Arany «éneklőkből» lettek «énektanárokká», Bajza a viszonyt megfordította: először tanított másokat kritikát írni, azután mutatta meg, hogyan kell bírálni.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Hogy Bajza követelése mennyire jogosulatlan, azt nemcsak az bizonyítja, hogy a színi kritika az ellenkező irányban fejlett és sohasem fejlődött olyan színházi szakközlöny, mely ezt a feladatot magára vállalta, hanem még csattanóbban, persze akaratlanul, maga Bajza, mikor egy későbbi vitáirátában, *Shakespeare, francia művek és az Athenaeum* (Ö. M. V: 157. l.) az Athenaeumban közölt bírálataikról kijelenti, hogy azok nem voltak, nem is lehettek kimerítők!

MADÁCH ÉS EÖTVÖS.

Jelen tanulmányban br. Eötvös József, legnagyobb állam bölcselőnknek, a legnagyszerűbb magyar filozófiai költeményre, Az ember tragédiájára való hatását kívánom szemügyre venni. Céлом az, hogy az idevonatkozólag még hiányzó beható irodalomtörténeti részletkutatás szükségességére felhívjam a szakemberek figyelmét. Mert ezzel a nagyon érdekes kérdéssel a különben kiterjedt Madách-kutatás — tudomásom szerint és csodálkozásomra — még alig foglalkozott. Így p. o. Voinovich Géza (Madách Imre és Az ember tragédiája, 1914.) tüzetesen tárgyalja Madách és Hegel eszmei kapcsolatát. Kimutatja, hogy Madách történetbölcséleti eszméit Hegeltől vette; e részben legtöbbet tanult Hegeltől, kivált Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte című művéből (1837.); hogy költeményének ellentétekben mozgó menete is emlékeztet Hegel dialektikus vagyis antithetikus, az ellentétek törvényével dolgozó módszerére.

Viszont Madách és Eötvös viszonyáról Voinovich aránylag keveset mond. Lényegileg mindössze annyit, hogy «Madách lelkébe nem a Schopenhauer sötét fátuma fészkelte be magát . . . inkább azt a költői mélabút szívta magába, . . . melyet nálunk főleg a Karthauzi táplált. Érzékenysége, borús kedélye rokona Eötvösének. Később személyesen is vonzódott hozzá; a nemzetiségi kérdésről írott beszédét az ő ítélete alá bocsátotta. Eszméiről tanulmányt szándékozott írni . . . Bizonyára olvasta Eötvös munkáit s A XIX. század uralkodó eszméinek fejtegetése alkalmasint hatott is reá. Legalább az első fejezetek, amint azt elemzik, mennyire ellentmondanak egymásnak a század fő eszméi: a szabadság és egyenlőség, melyekkel a kor legfőbb rúgója, a nemzetiségi

elv is ellenkezik. Madách itt is megfigyelhette az eszmék ellentmondásait, melyet aztán az ellentétek rendszerévé fejtett.» (I. m. 451. l.)

Mindössze ennyit mond Voinovich Eötvös hatásáról, mindössze ebben látja.

Úgy vélem, Eötvös sokkal nagyobb mértékben hatott Madách drámai költeményére, amint azt Voinovich Géza és az idevágó irodalom általában feltételezi. Ennek kimutatása alábbiak feladata.

*

A Madách-kutatás mai állásában tisztázottnak mondható a költemény alapeszméjének, világnézleti irányának oly sokat vitatott kérdése. Hogy Madách a haladást látta a történelmi élet uralkodó törvényének s így műve nem a kétségbeejtő pesszimizmus szüleménye és kifejezője, világosan kitűnik egykorú kritikushoz, Erdélyi Jánoshoz írt leveléből, amelyben siet védelmébe venni művét a nihilisztikus pesszimizmus vádjá ellen. Azt mondja ebben: «Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad s önerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb és legszentebb eszméin végig egymásután cselekszi ezt. Igaz, hogy mindenütt megbukik... de, bár kétségbeesve azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlet erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre... Az eszme folyton fejlődik s győz, nemesedik». (Voinovich, i. m. 418—9. l.)

Világosságba helyezi a költemény alapeszméjét Arany János beszéde is, mellyel akkori szokás szerint Madáchot, mint a Kisfaludy-Társaság újonnan választott tagját, a Társaságban bemutatta. «Ki egyszerű egész voltában tekinti a kompozíciót, az tisztában lehet a költő céljával. Lucifer az embert teljesen meg akarja rontani, az első embert kétségbeesésig űzve, benne megsemmisíteni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava és Isten keze visszarántja az örvény széléről.» Arany tehát Lucifer céljával indokolja «minden tárgyi hűség mel-

lett» az egyes korok «sötétebb oldalának» választását. (Voinovich, i. m. 246—7. l.)

Szóval, Madách költeménye a maga egészében nem az enerváló sötét pesszimizmus műve. Ellenkezőleg minden gyötrő kételyen keresztül törő diadalmas hit az emberi haladásban a szabadság által, a kereszténység dicső eszméinek : az egyéni szabadságnak, a szeretetnek és a testvériségnek fokozatos megvalósulása által. Diadalmas hit az eszményibb nő lélek felemelő hatásában ; diadalmas hit az isteni Gondviselésben. Haladás a szabadság, szeretet, hit által : ez Madách művének alapeszméje.

Azt mondja Ádám, mint Kepler, a francia forradalom jelenetét követő X. színben : «Fejlődni látom szent eszméimet, tisztulva mindig, méltóságosan, míg, lassan bár, betöltik a világot». És elfogulatlanul olvasva a XIII. és a XV. színt, lehetetlen, hogy ki ne alakuljon bennünk az a meggyőződés, hogy Madách műve — minden ellenkező látszat ellenére — optimisztikus célzatú.¹

Hasonló alapeszmét, a Madáchéival rokon bölcséleti és hangulati elemeket, találunk br. Eötvös Józsefnek, Madách tíz évvel idősebb kortársának, két nagyjelentőségű művében : a Karthauzi c. ifjúkori regényében és főleg életének tudományos főművében, melynek teljes címe A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. A regény — mint ismeretes — 1839. és 1841-ben jelent meg először, a nagy állambölcséleti munka pedig csak néhány évvel. Az ember tragédiája előtt. (1851., illetve 1854-ben.)

Lássuk immár egész röviden Eötvös szóbanforgó két művének alapgondolatait.

Miután a fősúlyt Eötvös nagy bölcséleti művére fektet, a Karthauziról csak néhány szót.

A Karthauzi tele van a 30-as éveknek szentimentális, világfájdalmas, szkeptikus hangulatával és mégis a befeje-

¹ Ezzel a felfogással nincs ellentétben Császár Elemér legutóbbi szép cikkének (Bp. Szemle, 1923. 560. sz.) azon megállapítása, hogy tagadhatatlanul van némi ellenmondás Ádám szkeptikus végső szava és az Úr biztató kijelentése között, a dráma és költője világnézete közt.

zésében nyilvánuló magasztos etikai gondolat ezt a tartalmánál fogva oly sötéten színezett művet kibékítő, fel-emelő, optimisztikus hatásúvá teszi. Eötvösnek e műben adott végtanácsa ugyanis az, hogy csak a szeretet az, ami boldogít, a szeretet nemcsak egyesek, hanem az egész emberiség iránt. Az egész emberiségért való szeretetben és küzdelemben kell keresni a boldogságot. Csak az önösnek nincs vigasztalása e földön. Az emberiség el fogja érni magas célját, a keresztény civilizáció jövője biztosítva van.

Ime, megannyi rokonvonás nemcsak Eötvös későbbi nagy állambölcséleti művével, hanem Az ember tragédiájának bölcséleti és hangulati alapelemeivel. Itt is, ott is rendíthetetlen hit az emberiség jövőjében. Mindkettőből kisugárzik a szeretet megváltó gondolata. Mindkét műnek lélekemelő, optimisztikus befejezése és hatása van tartalmának különben vigasztalan, leverő, pesszimiztikus részei ellenére is. Az árny és fény csodálatos rembrandti játékát mutatja mindkettő.

Ezt az eszmei és hangulati rokonságot elmélyítve és fokozottan szemlélteti Madách költeményének Eötvös főművével, A XIX. század uralkodó eszméivel való összehasonlítása.

Ennek a két részből álló nagy állambölcséleti műnek (mely — mint már említém — 1851., illetve 1854-ben jelent meg, míg az Ember Tragédiája 1860 március havában készült el és 1862 január havában jelent meg) lényeges gondolatmenete dióhéjba szorítva a következő.

Az emberiség az új korban és közelebbről a XIX. század derekán azáltal jutott Európában mindenütt súlyos válságba, mert a kor (a XIX. század) uralkodó eszméit: a szabadságot, egyenlőséget és nemzetiséget hibásan értelmezve akarta az államban megvalósítani. Jelesül a szabadságot a kereszténység tanaival ellentétben nem az egyéni szabadságban, hanem a politikai szabadságban kereste, mely utóbbi nem az állami hatalomtól való mentességet, hanem éppen ellenkezőleg az állami hatalom gyakorlásában való részesedést jelent. Az egyenlőséget pedig a szabadságnak mindkét neménél többre becsülték. Már pedig az egyenlőség követelménye nem elégedhetik meg a pusztá jogi egyenlőséggel

(mely az általános és egyenlő szavazati jog útján valósul meg), hanem felszínre dobja a tényleges, társadalmi egyenlőség kívánalmát; mert az embereket csupán politikai egyenlőségük nem elégítheti ki, ha azzal tényleges, társadalmi egyenlőségük nem párosul. Ez a társadalmi egyenlőség azonban csak az egyéni tulajdon megszüntetésével, a társadalomnak kommunisztikus, kollektivistikus átalakulásával érhető el. Következik ezekből, hogy *vagy* fel kell hagynunk az egyenlőség elvének bálványozásával, tehát a szabadság eszméjének helytelen értelmezésével, *vagy* pedig meg kell engednünk, hogy a szabadság tévesen értelmezett eszméjének megvalósítása a kommunizmusra vezet s ezzel a keresztény civilizáció felbomlását vonja maga után. Ha a keresztény civilizáció jövője iránt meg akarjuk magunkat nyugtatni, ezt csak úgy érhetjük el, ha azt a kérdést vizsgáljuk meg, vajjon civilizációnk túlélte-e már magát s így nem fogja-e a közel-jövőben egy új civilizáció felváltani? Erre a nagy kérdésre Eötvös nemmel felel. Kimutatja, hogy a keresztény civilizáció még nem végezte be feladatát, mert azon eszmék közül, melyek alapjául szolgálnak, mindeddig még egyiket sem mondhatjuk távolról sem valósultnak: nem az egyéni szabadság, nem az egyenlő emberi méltóság, nem az emberiség testvériségének eszméjét. Hogy mennyire nem élte túl magát a kereszténység, legvilágosabban bizonyítja, hogy a kommunisták a kereszténység alapelveivel homlokegyenest ellenkező tanaikat az eredeti kereszténység folytatásaként adják elő és hogy bármennyire kétségbe vonták is különböző oldalról a kereszténység hitelzeit: erkölcstanát, az általános emberszeretetet és az emberi nem egységének, tehát a világbékének elvét az egész művelt világ vallja, illetve a legszébb eszményként igyekszik megközelíteni. Így állván a dolog, korunk feladata nem az, hogy új civilizációt alapítson, hanem ellenkezőleg az, hogy az állami szervezet vezérelveit összhangba hozza az uralkodó eszmékkel, melyek a keresztény polgárisodás tulajdonai. Az államot tehát akként kell szervezni, hogy korunk helyesen értelmezett uralkodó eszméinek: a szabadság, egyenlőség és nemzetiség keresztény és nem pogány eszméjének megfeleljen.

Ime, ezekben van Eötvös nagy művének legleleke. És most még történetbölcseletéről kell szólnom, mely összefoglalólag a II. rész VI. könyvében és befejezésében található.

Azon alaptételtől indul ki, hogy nemcsak a természeti világban, hanem az ember életében és az emberiség fejlődésében is vannak bizonyos törvények, amelyeknek vizsgálata és megismerése a politikai tudomány legfontosabb feladata. Eötvös tehát Hegellel e részben egyezőleg, kitől pedig egyébként lényegesen eltér, követeli az emberi élet, a szellemi világ törvényszerűségét, mint az összes világrend fennállásának feltételét. Kiemeli azonban, hogy egyetlen tételt sem bizonyít annyi tény, mint azt, hogy az embernek szabad akarata van, és hogy a kitűnő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népek, sőt az egész emberiség fejlődésére; hogy tehát nem elég minden egyes tény kimagyarázására azon törvényeket ismerni, melyek szerint az emberiség általában fejlődik. Közbevetőleg megjegyezve, nagyon jellemző bizonyítéka Eötvös mélyen vallásos, Istenben hívő lelkének a következő mondat: «Az ember legszebb feladata kétségkívül, hogy kikutatni törekedjék azon törvényeket, melyek szerint minden mozog és fejlődik, nem azért, hogy... örült büszkeségében a föld istenének képzelje magát; hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a Teremtő nagysága előtt, mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik s kiismervén azon törvények egy részét, melyeknek minden alá van vetve s azokat tetteiben zsinórmértékül vevén, az anyagi világ felett azon uralomra tegyen szert, melyre a Mindenható jósága által hivatva van». (VI. k. I. fej.)

Kétségtelen, — fűzi tovább gondolatait — hogy az emberiség folytonos mozgásban van. Csak az a kérdés, vajjon e mozgás haladásnak vagy hanyatlásnak tekinthető-e? Vannak, akik az egész történetben az emberi nem lassankinti el-fajulását, testi és lelki sülyedését akarják látni. *Sötét percekben* e leverő nézet — úgymond Eötvös — sok vonzó erővel bír. Ha csalatkozva látjuk magunkat reményeinkben s azon meggyőződésre jutánk, hogy a korszak, melyben élünk, még nem érett azon viszonyok megalapítására, melyek egyedül tet-

szenek előttünk célszerűeknek s a nép még nem eléggé művelt, hogy saját javát belássa ; ha lemondván legszebb terveinkről, visszavonulunk minmagunkba s vérző szívvel önzőkké kell lennünk, mivel beláttuk, hogy azon célok, melyeknek eddig éltünk, elérhetetlenek s merőben hasztalan minden áldozat, melyet oly készséggel hoztunk az emberiségnek : akkor némi vigaszt nyújthat e leverő nézet az emberiség rendeltetése felől s innen van, hogy nagy politikai küzdelmek korszakaiban, melyek mindig nagy kiábrándulások időszakai egyszersmind, rendesen előtérbe lép az. Aki oly időket élt át, midőn azon tételt, hogy az ember értelmes lény, nehezebb volt elhinni, mint minden egyebet, amit hinnünk kell : megnyugvást talál azon gondolatban, hogy ami ő vele történt, ugyanaz sorsa mindazoknak, akik az emberiség magasabb hivatásában hisznek. De *ha nyugodtan* nézzük a dolgot, anélkül, hogy a rossz hangulat által el hagyjuk magunkat ragadtatni s azon arasznyi időt, melyet átélünk, nem tekintjük az összes emberiség sorsa egyedüli mérvéül : be fogjuk látni, mi kevés az igazság e nézetekben». (VI. k. II. fej.)

Eötvös szerint három ismertető jelről ítélhetni meg a történelem különböző korszakainak művelődési fokát. Ezen ismervek között *a leghelyesebb*, mert ebből ismerhetni meg a különböző korszakok erkölcsi értékét : az *emberi méltóság* elismerésének és megbecsülésének mindenkori mértéke. És habár az emberiség történetében gyakran tespedés, sőt visszaesés tüneteire akadunk, mégis *az emberi fejlődés törvényét a civilizáció lassú előhaladásában találjuk fel*. Noha az emberi akarat szabadságánál fogva «a civilizáció haladását sohasem is számíthatni ki azon pontossággal, mint p. o. azon apadást, melyet a Niagara zuhatagai tőnek egy század alatt s tesznek a jövőben : két ezredév történeteiben a tények roppant sora áll előttünk, mikből minden előttünk tudvalévő haladás törvényeit szintoly bizonyossággal elvonhatjuk, amint e tényekből általában következtetést lehet vonnunk a haladás létére». (VI. k. III. fej.)

Melyek tehát a haladás törvényei?

A haladás első törvénye : minden haladás különböző egyéniségek érintkezésétől függ.

Eötvös szerint «a történetek által egészen kétségtelennek bizonyított tény, hogy a haladást mindig csak a különböző erők és eszmék ellentéte eszközli . . . *Mindegy, helyesek-e avagy nem az eszmék, melyek uralomért küzdenek* s miként a hajó gyöngé, sőt látszólag ellenkező szél mellett is előre vitorlázhathat : gyakran *oly eszmék is* lényegesen előmozdították az emberiség haladását, melyeket merőben *hamisaknak* ismeretek el utóbb». (VI. k. IV. fejj.)

A haladás második törvénye szerint a haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg.

«Természetében fekszik az embernek, — úgymond Eötvös — hogy *mindig kell valamire törekednie*; törekvései irányát pedig afölötti fogalmai határozzák el, amit igaznak, helyesnek és illőnek tart. Ami az egyesre nézve áll, áll a népre, sőt az egész emberiségre. *A világtörténet nem egyéb folytonos törekvésnél bizonyos fogalmak valósítására.* Miután immár a haladás iránya mindig törekvéseink irányától függ: minden korszak uralkodó eszméi is szükségkép eldöntő hatást gyakorolnak a haladás irányára». (VI. k. V. fejj.)

A haladás harmadik törvénye végül abban áll, hogy a haladás mértékét mindig a szükség szabja meg.

Művének további folyamán Eötvös azt bizonyítja, hogy az állam rendezéséről általa felállított elvek megegyeznek a haladás törvényeivel. Ha tehát *haladás az ember földi rendeltetése*, az államnak csak olyan rendezése ígérhet tartósságot, amely megfelel a haladás törvényeinek, azon törvényeknek, amelyek szerint minden földi lény betölti hivatását. (VI. k. XIII. fejj.)

Művének befejezésében Eötvös kifejti, hogy korunkban sok van, ami az ókori civilizáció bukását megelőző időkre emlékeztet. «Ugyanazon hajhászása az anyagi élvnek, ugyanazon elvtelenség egyeseknél és a tömegekben, szintazon alávaló csúszás minden hatalom előtt s megsemmisítése mindannak, amit századokon át szentnek tartottak s amit semmivel sem képesek pótolni, csupán üres kétellyel.» Nem csoda tehát, hogy sokan vannak, akik azt hiszik, hogy a keresztény polgáriasodás betöltötte célját és elenyészthéhez közeledik. Ámde ne feledjük, hogy «mikor a régi polgáriasodás el-

enyészett, valósítva volt annak uralkodó eszméje : az egyénteljes alávetése az állam alá ; de az egyéni szabadság eszméje, a mi polgáriasodásunk alapja, még nincs valósítva». Már pedig minden polgáriasodást csak azon eszmékkel semmisíthetni meg, amelyek annak alapjai voltak. Lehet, hogy súlyos szenvedések állanak még előttünk azon harcban, amelyben az ó-világ és a kereszténység uralkodó eszméje, a kényuralom és az egyéni szabadság küzdenek még egyszer a világ uralmáért. De a harc végeredménye nem lehet kétséges. «Amit az emberiség természeti fejlődési folyama hoz magával, azt késleltethetik ugyan a tudomány tévedései, az egyesek bűnei s egy egész nemzedék rossz szenvedélyei, de örökre meg nem semmisíthetik . . . *A keresztény polgáriasodásnak nem hanyatlása, hanem teljese dé áll előttünk.* Minél nagyobbaknak tetszenek előttünk a veszélyek . . . , minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok : annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk . . . Bizonyára azon ügyé lesz a diadal, amely mellett az emberek minden *nemes érzelme* síkra szálland ; mert egy tartós jövőnek épületét csak *erkölcsi* alapokon és *tiszta* kezekkel emelhetni fel.»

Ime ebben csendül ki Az Uralkodó Eszmék nagyszerű befejezése, mely a Karthauzi vezérgondolatával megegyezően hirdeti Eötvös rendíthetetlen bizalmát a keresztény civilizáció jövőjében, hitét a nemes érzelmek diadalmas erejében, hitét minden maradandó emberi alkotás erkölcsi alapjáról.

*

Említettem a bevezetésben, és talán már az eddig mondtak is meggyőzték az olvasót arról, hogy Madách és Eötvös főműve között — bizonyos lényeges eltérések ellenére is — sokkal több a rokonvonás, mint azt általában gondolják.

Az eltérések egyik eredendő oka a különböző bölcséleti kiindulópont.

Madách a legmerészebb spekulatív szárnyalású Hegel, míg Eötvös a józan empirikus irányú Bacon tanítványa, ki (legalább is a művének bevezető részében adott módszer-tani program szerint) transcendentális szemlélődés helyett

a tapasztalást választja vezérül. Ezen eltérő kiindulás, a különböző filozófiai alap ellenére, mily sokban egyezik a két nagy író. Csak néhány szempontot kívánok erre nézve kiemelni.

Egyik sem hivatkozik a magyar történelem gazdag tárházára, nem említi a magyar mult eszményeit és mégis mindkét műnek — persze különböző erejű — indítéka és mindkét író lelke mélyén ott borong 48/49. szabadságharcunk bukása okozta honfíúi fájdalom és a nyomában járó kiábrándulás, habár Madách főleg a magyar események hatása alatt áll, Eötvös ellenben az általános európai, elsősorban a korabeli francia politikai viszonyokból indul ki és azokat tartja rendszerint szem előtt. Viszont Madách tárgyköre tágabb: az egész emberiség sorsának, általában az emberi életnek értelmét és értékét keresi, míg Eötvös csak a keresztény civilizáció jövője felől keres magának megnyugvást. Gyötrő kételyeire mindkettő a világtörténelemtől kér választ.

Tisztában vannak az emberi értelem gyarlóságával, szűk határaival s ezért az emberi fejlődés törvényei után kutatva, mély hódolattal hajolnak meg a Teremtő nagysága, a Mindenható jósága és bölcsesége előtt.

Egyik sem hisz a forradalomban, a forradalomnak máról-holnapra újjáalkotó erejében. (Eötvös egyenesen irtózik a forradalomtól, miként persze mindenfajta, polgári vagy kommunista kényuralomtól is.) Mindketten a civilizáció lassú előrehaladásában látják a történelmi élet, az emberiség fejlődésének főtörvényét.

Mindkét mű felemelő, nagyszerű erkölcsi eszmét hoz kifejezésre, mindkettőnek sötét pesszimizmusát kibékítő optimizmus, tette kész férfias önbizalom váltja fel, bár némi ugrással és nem eléggé indokolt átmenettel. Mindkét művet megkoronázza a haladásban, a nemes eszmékben, az isteni Gondviselésben való diadalmas hit. Habár tagadhatatlan, hogy Eötvös hite erősebb, kételytől mentesebb, mint Madáché. Ennek lelkében és alkotásában mindvégig van valami diszharmónia.

Teljes megegyezést találunk a két mű alapeszméjében is: haladás a szabadság (Eötvös szerint a keresztény eredetű

egyéni szabadság) elvének fokozatos megvalósulása által. Mindkét mű annak az idealisztikus történetbölcseletnek kisu-gárzása, amely szerint az emberi haladás nem az egyéni boldogság növekvésében, hanem az erkölcsi tökéletességhez való közeledésben, az erkölcsi szabadság uralmának kiterjedésében áll. Mindkét írónak alapvető ethikai meggyőződése, hogy nem az egyéni vagy a közboldogság minden feltétel nélkül cselekvésünknek igazi végső célja, hanem csak az emberhez méltó élet eszménye. Mert habár eszményeinket nem érhetjük el soha, mégis egy titokszerű lelki kényszernél, belső szózatnál fogva eszmények megvalósítására kell törekednünk. E nélkül nem alkothatunk semmi valóban értékeset.

Ezek után magától értetődik, hogy mindkét író (a marxisták sivár materializmusával szöges ellentétben) a szellem elsőbbségét, uralmát hirdeti az anyag (a gazdasági termelési viszonyok) felett. «Az eszmék erősbek a rossz anyagnál.»

És nem úgy tűnnek-e fel helyenkint Az ember tragédiájának egyes színei, mintha nem csupán Hegel, hanem egyben Eötvös történetbölcseletének költői illusztrációi volnának? Nézetem az, hogy Madách Eötvös nagy művének nemcsak bizonyos gondolatait, hanem — a fentebbi idézetek tanúsága szerint — talán bizonyos szavait is átvette.¹

Mindenesetre úgy vélem, nem végeztem meddő munkát azzal, hogy igénytelen soraimmal az illetékes irodalmi szakemberek figyelmét a Madách-kutatásnak ezen eddig elhanyagolt oldalára felhívtam.

BARABÁSI KUN JÓZSEF.

¹ Így p. o. *Az ember tragédiája* (21. kiadás, Athenaeum, 1912.) 77, 136, 208—209, 225—229. l.

HADRIANUS ÉS VILLÁJA.

— Római emlékek. —

I.

Az örök város ókori régiségei közül semmi sem bilincselte magához annyira érdeklődésemet, mint az Angyalvár. Első római utazásom alkalmával mint valami óriási találós mese állott elibém és arra kényszerített, hogy elmerüljek annak a csodálatos római császárnak, P. Aelius Hadrianusnak az életében, aki magának síremlékül építtette ezt az óriási *molest*, amihez legföllebb csak az egyiptomi piramisok hasonlatosak, szintén az istenekkel versenyző fejedelmek síremlékei.

A Hadrianus-láz egész római időzésem alatt fogva tartott. Az Angyalvár rejtelmeinek átkutatása után fölkerestem a hatalmas Augustus Octavianus Caesar mauzoleumát is, hogy amennyire lehet, összehasonlítsam e két nagy építési emléket.

Az utóbbit kevesen ismerik, mivel a Palazzo Borghese épületsorozatán túl, régi házak egész rengetegébe van beépítve és nehéz hozzáférni. Augustustól kezdve Nerváig ebbe temetkeztek az imperátorok, de ez jóval kisebb volt, mint a teljes évszázaddal később épült Angyalvár, hova elsőnek Hadrianus maradványait helyezte el utódja. Utána következett a többi császár, de csak Caracalláig, tehát megint egy évszázadig. A két kolosszális síremlék közt levő különbség mind máig is bizonytságot tesz arról, hogy a római imperialismus (mivel ez igazán az volt) száz esztendő alatt mennyit gyarapodott erőben, alkotási kedvben és hatalmi önértékben. De talán túlhajtásokban is.

A császárok koporsói és csontjai különben ebből is, abból is eltűntek. Nem maradt meg belőlük más, csak az a hatalmas porfir-darab, amelyet szent Péter templomában, mindjárt a főkapun belépve balról megpillantunk. Ma a keresztelő kutat hordozza, a hagyomány szerint pedig egykor Hadrianus sar-

kop hádjának födele volt. Hogy a vatikáni Belvedere udvarán fölállított óriási bronz fenyőtoboz is a Moles Hadriani csúcsáról került volna oda, noha ez is hagyomány, — Dante is úgy tudta, — kevésbbé valószínű, mivel ama kor jobb stílus-érzéke is ellene szól. A fenyőtoboz különben csakugyan a halhatatlanság ősrégi jelképe.

Az Angyalvárat a hatalmas imperator maga tervezte magának; eredetileg három egymás fölé épített, fölfelé keskenyedő széles toronyszelvényből állott. Az épület egészen fehér márványlapokkal volt beborítva s a párkányokat is köröskörül márványoszlopok ékesítették. A felső peremen szobor-remekék állottak körben. Legfölül valószínűleg Hadrianus bronz-szobra a szokásos quadrigán, a Tiberis felé nézve.

Körülbelül négyszáz évig volt a világ csodája ez az óriási mű a maga káprázatos szépségében. A gót betörés rontotta meg. Belizár hősi hada várnak használta az óriási épületet Vitiges ostromló gótjai ellen s a falakra fölkapaszkodó barbárokat a római katonák az oszlopok és a szobrok széttördelt darabjaival győzelmesen visszaverték. (Kr. u. 537.) Ekkor pusztult el a hatalmas épület művészi ékessége, noha magát a félelmes «várat» csak tizenegy év múlva bírta kézre keríteni Vitiges fia, Totila. Onnét túl Itália és a pápaság minden viszontagságában osztozott és sok ostromot kiállva maradt reánk, szinte csoda gyanánt, hogy Hadrianus dicsőségét tizennyolc évszázad után is hirdesse.

Ki volt ez a különös császár, aki ilyenekkel építette tele a világot Aquincumtól kezdve a Saharáig és Skóciától kezdve az Eufratesig? Milyen volt az a kor (Kr. u. 117—138.), amikor ő parancsolt a világnak, még pedig akkora hatalommal, hogy a hamvaiba temetkezett dicső hellén művészetet is új életre tudta rázni még egyszer és utoljára? Mily értelem mozgatta akaratát és mily szenvedélyek hevítették szívét? Mindezekre keresve-kerestem a helyes választ Hadrianus korának dús-gazdag római emlékei közt, véges-végig a vatikáni és a capitoliumi gyűjtemények tévetegein. Az ő nevével megjelölt plasztikai remekék alatt sorra ott áll a közömbös megjegyzés: Találták Hadrianus tivoli villájában.

Ez volt az a nyom, mely engem is kivezetett az egykori

Tibur alatt fekvő csoda-villa romjai közé, amelyeket bátran a hellén világ utolsó maradványainak lehet tekinteni. A tiburi villát nemcsak a hellén világ rajongó szeretete alkotta, hanem szinte minden egyes épület-darabja is nagy hellén minták után készült. A hellén művészet még egyszer föleszmélt halottaiból, hogy fölékesítse emez óriási emlékhely tereit, tornácait, termeit, fürdőit, színházait, fürkéit plasztikai remekeivel. Mindez a maga korában is úgy hatott, mint Pheidias és Praxiteles ötszáz év előtti korának újraálmodása. Ma elmosódó, délibábos emlék, amelynek színén tizenkilenc, nem, hanem huszonnégy évszázad művészeti fantomjai reszketnek.

II.

S. Lorenzo kapujából indul ki egy amolyan «kalarábé vasút» Tivoli felé, az egykori tiburtíni út hosszában. Itt a római campagna szelídebb, mint a másik részen, a tenger felé, ahol hideglelős tengeri mocsarakba fullad. Az egész vonal 29 kilométer hosszú, tehát mint Budapesttől Vácig. Az utolsó előtti állomáson a vonatvezető közömbösen bekiabálja :

— Villa Adriana!

Egyetlen házacska, ami állomás és osteria együtt. Körülötte pusztá, lakatlan, de nem kellemetlen vidék. Negyedórai út a villa bejárataig, amit vidám sétában tesz meg a jóízű ember. Jobbról-balról mezők poros szederbokrok, eperfák, görbe olajfák, egy-két fügefa, gyeplő és a campagna szép fája : az eucaliptus. Szomorúfűz módjára lecsüggő lombjaival mintha ez is az elmúlt szebb időkön búsulna. Máskülönben nagy némaság. Ha a kabócák nem ütnének szédítő zajt heves cincogásukkal a verőfényben, nem volna hang az elhagyott pusztán semerre.

Végre elől sötét ciprusligetek bukkannak elő, az óvilág romjainak megszokott, mélabús őrei. A bejárat előtt állanak, ahol néhány szerény líráért beléphet a vándor a nagy hellenizáló császár egykori mezei lakása kapuján. És ez a pillanat nincs minden elfogódás nélkül annál, aki a II. század történetét és újra kivirágzott művészetét már valamelyest ismeri. Enélkül különben talán nem is érdemes ennyire kifáradni.

Az, amit erről a helyről olvas az ember, tudniillik mintha a középkorban már egészen feledésbe ment volna, hogy ezek a romok mit jelentenek : az nem igaz. Hadrianus történetírója, Spartianus, aki különben később, Diocletianus idejében élt, a következőket jegyezte föl róla :

«Tibur mellett levő villájában az építőművészet csodaművét teremtette meg és egyes részeinek ama helyek és vidékek leghíresebb nevét adta, amerre járt. Például : Lyceum, Academia, Prytaneum, Canopus, Poikile, Tempe. Sőt, hogy semmi híja se legyen, még az alvilágot is utánacsínáltatta.»

De különben is bizonyítékunk van rá, hogy e hely multját már a XIV. században is jól ismerték. Még annak is nyomai vannak, hogy a renaissance keletkezésére nem voltak hatás nélkül éppen ezek a romok és a belőlük kiásott sok becses szobormű. Nemes kövekbe és szoborművekbe faragott album volt tehát ez a hely, — amint Gregorovius megjegyzi, — hol a császár megépíttette mindazt, ami neki utazása közben megtetszett.

Mert sokat utazott. Uralkodása huszonegy esztendejéből teljes tizenegy tellett el utazással s úgy látszik, még a megmaradt tizet sem akarta Rómában leélni. Különben pedig birodalmának egyetlen valamire való zuga sem volt, hol meg ne fordult volna. Nyoma van, hogy Germánia felől jövet az akkor még meglehetősen új határtelepet : Aquincumot, a mai Ó-Budát, valószínűleg Kr. u. 120-ban szintén meglátogatta és bizonyos, hogy a határszéli városkának ő adta kitüntetésül a maga Aelius családnevét, amint szokása volt. Innét fogva legalább Aquincum hosszabb ideig Aelium Aquincum név alatt fordul elő. Sőt úgy lehet, hogy neki köszöni építését ama szép vízvezeték is, mely a mai «római fürdő» forrásvizét a kiásott amphitheatrum és fürdővároska mellett elhaladva, magába a mai Ó-Buda helyén álló városba vezette, amelynek fénykorában mintegy hatvanezer főre rúgó lakossága lehetett. A vízvezeték lassan elfogyó cementoszlopai még most is fölismerhetők a szentendrei út mellett. Ez táplálta a római külső fürdővároska kiásott fürdőmedencéit is.

A császár utazásában Pannonia után Hispania, majd Mauretania (a mai Marokkó és Alger) következett. Azután

Syria, Damascus, Pontus, Ilion (Troja), a görög szigetek, Judaea, Aegyptom, föl a Níluson. Visszafelé Athén, de nemcsak egyszer. Hadrianus háromszor is időzött a hellén világnak akkor már rég római uralom alatt levő fővárosában és mind a háromszor hosszabb ideig. Mindössze vagy három esztendeig. Hogy szerette is ezt az egykor dicső várost, ennek bizonyítékát ma is ott lehet látni az athéni Akropolistól nem messze, az Ilissos folyócska mellett, ahol még ma is áll az olymposi Zeusznak szentelt egykori óriási templomnak néhány hatalmas oszlopa. Ma természetesen alig bírjuk ésszel fölérni a görög hízegségnek azt a mélyre sülyedt fajtáját, mely az olymposi Zeus neve alatt nem az istenek fejét, Jupitert, hanem magát Hadrianus császárt értette, aki az elkorcsosodott hellén képzelet szerint nem volt senki más, mint a földreszállott főisten. A rabszolga népek, — úgymond Gregorovius, — csak ilyen túlzásokkal képesek őszinte ragaszkodásukat kifejezni.

III.

Aki ma Hadrianus bolyongásait a térképen követi, belesédül. Az utat többnyire gyalog tette meg, legföllebb lóra ült. Kocsit nem használt, ami azt mutatja, hogy szakadatlan bolyongásának volt bizonyos «bogarás» jellege is.

Mindazáltal amit utazása alatt tett és alkotott, az nemcsak ép értelemről, hanem bizonyos lelki nagyságról, forró lelkesedésről és nem' közönséges bölcseségről tanuskodik. A tábornokok, tudósok, szobrászok, festők, mérnökök, vállalkozók és bankárok egész hada utazott vele, képzelhetni mennyi podgyásszal meg rabszolgával. Ahol megszállott, első dolga vala a katonai csapatok, intézetek, berendezések és erődök megsejmlélése. Ahol szükség volt rá, a fegyelmet vaskezéssel helyreállította vagy jutalmakat osztogatott. Az óriási birodalom határainak katonai biztosításával törekedett elérni, hogy uralkodása alatt háború ne legyen. Kivéve az egyetlen zsidó fölkelést, ezt a célját el is érte.

A katonai intézkedéseket nyomon követték a kultúr-intézkedések. Amerre átvonult, templomok, iskolák, vízvezetékek, hidak, utak, szobrok és más mindenféle kulturművek

emelkedtek. Nemcsak Róma és nemcsak számos más itáliai városka tud ma Hadrián-korabeli műveket mutogatni, hanem még Afrikában és a távoli Eufrates mellett is ott állnak az ő oszlopai.

Magát az utolsó zsidó-háborút (Kr. u. 132—134.) is ezzel az ő pihenést nem ismerő építési és alkotási lázával idézte elő, kétségkívül akarata ellen. Jeruzsálemnek Titus által történt borzasztó kiostromlása után (Kr. u. 70.) a zsidóságnak a jeruzsálemi templomon kívül nem maradt meg többé semmi nemzeti kincse és jelképe, ami körül e nagy multtal bíró nép közös nemzeti életét csoportosíthatta volna. Maga a gyönyörű heródesi templom is leégett az ostrom alatt és a város bevételekor a szent küszöbök előtt nagy halomban heverték a leölt zsidók holtteste. Ez a hely mindazáltal Salamon egykori templomának volt a helye s idők folytán úgy-ahogy rendbehozták. A zsidók nemzeti tudata is sokkal hamarabb kiheverte e borzasztó csapást, mint hinni lehetett volna. A nagy katasztrófa után még ötven év sem vonult el, (ennyi kell, úgy látszik, egyáltalán ahhoz, hogy valamely nemzet emlékezetéből a háború borzalmi eltűnjenek) és máris messzeterjedő nemzeti agitáció szövődött a római hódítók ellen. Hadrianus palesztinai kormányzója azonban erre való tekintet nélkül folytatták a hódító politikát. Az egykori «szent város» egészen új szabályozást s régi neve helyett új nevet kapott. Szintén a császár családnevére Aelia Capitolina lett az új neve s azonkívül e szabályozásnál nem egy régi szent hellyel bántak el az építők kegyeletlenül. Ehhez járult a sok idegen, római és görög, sőt barbár nemzetbeli megtelepülő is, akiknek tömeges megjelenése minden hozzátétel nélkül is sértette a leigázott régi autochton nép kényes önérzetét.

Ezt mind elnyelte, ha keservesen is, a megmaradt zsidóság, de amikor Salamon egykori temploma helyén a császár, a 130-dik évben történt látogatása után, új templomot építtetett Zeüsz tiszteletére: az egyistenhívő nép elveszítette minden ítélőtehetségét és kétségbeesésében a máshonnan való segítség és siker minden reménye nélkül is fegyvert fogott az óriási világbirodalom és annak isteni tekintélyű császára ellen. Ez volt a zsidó nép utolsó háborúja.

A fölkelést egy Bar-Kocheba (csillag fia) nevű szabadsághős vezette, akinek igazi neve a talmud szerint Barkosiba lehetett. Mellé állott a régi vallásnak ama korban legtudósabb papja és magyarázója, Rabbi Achiba is. A vérengzés nem kevesebb elkeseredéssel tört ki, mint hatvan évvel előbb. A nagy hadműveletek színtere most mindazáltal nem Jeruzsálem volt, hanem Bethet városa. Hadrianus maga nem ment el Judaeába, hanem maga helyett legderékabb tábornokát, Julius Severust küldte, aki a keleti légión élén, hosszas és keserves küzdelem után bevette Bethert és roppant kegyetlenkedések közt véget vetett a háborúnak, mely Dio Cassius följegyzése szerint 580 ezer elhullott harcos életébe került, ide nem számítva az éhség, a pestis és a más mindenféle betegségek halottait. Bar-Kocheba elesett, az elfogott ősz Rabbi Achibát pedig kivégezték. Maga a zsidóság e szörnyű csapás után nem bírt többé a nemzeti életnek semmilyen formájáig fölemelkedni. Elszéledése innen kezdődik.

Hogy Hadrianusnak ez az egyetlen háborúja sem volt kedvére való, egészen bizonyos. Egyik, talán legnagyobb uralkodói eszménye, a zavartalan béke fönntartása csorbult meg általa. Ennek Pausaniás, a híres utazó is kifejezést ad írataiban, aki pedig a császárnak kortársa volt. Diadalmenettet sem engedélyezett visszatérő tábornokának, holott a győzelem nem volt csekély. Úgy látszik, a császár azt szerette volna legjobban, ha ezt a véres szabadságharcot senki sem tekintette volna nagyobb eseménynek, mint amekkora a birodalom határain egy-egy kis leigázott népecske jelentéktelen zendülése.

A császár egyiptomi útja közvetlenül a judæai utazás utánra, tehát szintén a 130. évre esik. Arábián és a mai Suezen át ment Alexandriába. Azután hajón utazott jó messze fölfelé a Níluson. Ez a különös utazás elsősorban az ősrégi ország műemlékeit illette, bár Pelusiumban Pompeius sírját és Alexandriában Nagy Sándorét kegyelettel fölkereste. Erről az útjáról maradt legtöbb följegyzés reánk, közte Hadriannak egy levele is, sógorához, Servianushoz intézve, amelyben az alexandriai lakosság nyüzsgő életét és hitványságait valóban élénken írja le. Itt használja rájuk a később

szinte közszólássá lett ítéletet: Nummus illis est Deus. A pénz az ő istenük.

A Níluson fölfelé haladva nagy és fényes kíséretével sorra meglátogatta a nagy romvárosokat, amelyek az ő korában részben még éltek. Fölkereste az egyiptomi kultusz egyik, vidám szent helyét, Canopust is, amelyet a lakosság valamely Aphrodite-szerű istenség víg, sőt kicsapongó tisztelete végett szokott látogatni. Ezt azután később tiburi villájában a Nílus egy darabjával együtt szintén utánaépíttette. E környéken vesztítette el azonban istenített apródját, a 20—21 éves Antinoust.

Antinous (Antinoos) bithyniai, claudiopolisi görög ifjú volt, akinek bámulatos testi szépsége annyira lebilincselte a széperzéssel túlságig megáldott császárt, hogy az ifjút magával vitte és szenvedélyesen kedvelte. A fönnmaradt írásokból és eseményekből nem lehet tisztán megállapítani, hogy a császárnak eme szenvedélyét pusztán a szépség iránt való plátói rajongása táplálta-e, avagy ezen túllépve, a császár is részese volt amaz ázsiai fonák szerelemnek, amely a görög világot s utána a rómaid is elárasztotta. Hadrianus haladotabb kora és az a körülmény, hogy éppen emez utazásában neje, Sabina császárné is résztvett, a reá nézve kedvezőbb föltevést valószínűvé teszi.

Antinous azonban Besa közelében, nem tudni, hogyan, a Nílusba fulladt. Úgy ölték-e meg, véletlen baleset történt-e, vagy pedig — amint sokan hitték — a hazájától elszakadt ifjú szégyenében vagy áldozatkészségből maga ölte-e el magát: máig sem lehetett megállapítani. Hadrianus azonban keservesen megsiratta, sőt istenhez illő tiszteletekkel vette körül a halott emlékét. Temetése színpadiasan «szép», sőt hellenisztikusan művészes volt. Eltemették Besában, ahol a gyászoló császár Antinoopolis néven várost is telepített le, amely később Antinoe rövidített névvel sokáig fönállott. A szerencsétlen ifjú szoborképével azután a császár villáját is, Rómát is, sőt szinte az egész ismert világot elárasztotta és isteni tiszteletet rendelt emlékére. Neve még az égboltozatra is fölkerült, amennyiben egy csillagképet Antinousnak neveztek el.

IV.

A rom-villa, ami szemem előtt az emelkedő ciprus-fasor után föltárult, meglepett. Nem képzeltem ekkorának. Romba dőlt épületek és műalkotások igen nagy csoportjairól van itt szó, amelyek mintegy 200 holdnyi fennsíkot borítanak be Tivoli hegláncának tövében, közel az Anio (ma : Aniene) folyóhoz. Ez látta el vízzel a villavárost és annak érdekes vízműveit. Az egésznek területe megfelel körülbelül a mi Margitszigetünknek, de ezalatt csak magát a villatömeget és belső kertjeit kell érteni. Falain túl még messzeterjedő parkok terjedeztek, különféle érdekes épületekkel. Ezek közt ma is mutogatnak egy hatalmas földalatti boltozott üreget, mely úgy látszik, forró nyáron hús ebédlőül szolgált. Túl a villán látni ama különálló kisebb nyári palota romjait is, ahova később Aurelianus császár a meghódított Palmyra szerencsétlen királynéját, Zenobiát internálta, Kr. u. 272-ben.

Bent, a szorosan vett villacomplexumban a romok egymásba szövődve terjedeznek. Rendeltetésük részben ma is fölismerhető, noha a gyöp, a gaz meg a cserje a romok legnagyobb részét egészen benőtte. Az ember jól kitaposott gyalogösvényeken kénytelen bolyongani és ügyelnie kell, hogy a tájékozódást el ne veszítse.

Mindjárt az elején szép fehérmárvány-fürdő maradványai vannak, egyes helyeken feltűnő szépen faragott márványzattal. Majd termek, szobák s egyszerre egy óriási játéktér, amelynek két hatalmas fala csaknem egészen épen áll, közepén pedig az egykori vízmedence helyét még ma is fölismerni. Ez a Poikile, melyet a császár kétségtelenül hellén minta után építtetett. A szó díszes, képekkel tarka oszlopcsarnokot jelent, amilyen volt a híres athéni stoa is. Falait fedett kereszt-tornác szegélyezte s az egész úgy volt itt elhelyezve, hogy nyáron délelőtt is, délután is kellemes árnyék borult a szabad játéktér egyik vagy másik oldalára.

Azután egy másik hosszas játéktér, talán a stadium. Épületegyveleg egy kisebb, majd egy nagyobb melegfürdővel. Medencéjük, sőt még boltozatuk is megvan s a repedéseken

benőtt borostyán-indák festői füzérekben lógnak le a magasból. A boltozatok alatt elkiáltott hang hosszasan bolyong ide-oda.

Odább megint épületcsoportok és alább az egyiptomi Canopus utánacsínált darabja. Hosszas földmélyedés, amely egykor vízzel volt tele s ha vidám ünnepet rendelt a császár, bizonyosan virágfüzéres sajkák is úszkáltak rajta, dallal, szerelemmel. Túlso oldalán hosszú sor loggia látható még ma is, úgy látszik: a császári udvar páholysora; a tó végén pedig egy félkörös, boltozatos szentélyforma hely, melyet Serapis templomának gondolnak, nem tudom, miért? Ez a hely valószínűleg amaz «alvilág» lejárata volt, amiről Spartianus emlékezik s amelynek titka mind a mai napig sincsen föltárva.

A Poikile és a Canopus közt hatalmas Kiklops-fal tartja a fennsík oldalát. Erre kiállva, a római campagnán lát végig az ember. Légvonalban mintegy 20—22 kilométer messzeségben az örökváros tornyainak és kupoláinak finom körvonalait lehet észrevenni. Fölöttük Szent Péter templomának csodaszép kupolája uralkodik. Az egész kép alig több sejtelemnél, mely csak a délelőtti órákban látszik tisztán. Közben a zöld síkság apró ligetei. Házcsoportok, kertecskék, eucalyptusok, ciprusok. Alkonyat felé az egész látvány belefut a római naplemente csodaszép bíborába. Innen nézhetette a nagy művész-császár az ő székvárosát, Rómát, a világ urát, az örökkévalót, ami, úgy látszik, sohasem bírta lekötni rokonérzését. Az imperátor Rómát nem szerette s egy darabig Athént, később pedig a tiburi villát tekintette igazi székhelyének. Ami nem zárta ki, hogy az örökvárosban Venus és Róma gyönyörű kettős templomát megépíttesse és a maga számára megkezdje óriási mauzoleumának építtetését.

Azután körösztlúvág az ember a nagy területen és a tulsó oldalon, Tivoli felé, új omladékokba keveredik. Legtöbbjének rendeltetése csak úgy találomra van megállapítva, Egy földalatti, fedett tornác, talán a császári család lejárója a felső palotából. Őrhelyek. Kaszárnya. Udvari tisztviselők

lakásai. Egy óriási könyvtár és olvasóterem fölismerhető alapjai. Egy kis bazilika. Valamely templom-maradvány, fönt pedig az egész épülettömeg koronája, a fellegrátszerű «aranyos udvar», amelynek kövei és mozaikjai rendkívül becses anyagból valók voltak. Itt találták a legszebb szobrokat is. Alig kétséges, hogy itt voltak elhelyezve a császári család lakosztályai.

A falakról le lehet szállani egy széles, szép völgybe, amelynek mélyében még ma is meg lehet látni az egykori vízjárás medrét, ahová a közeli folyó vizét bevezették. Ez volt a Tempe völgye, melyet a császár a thesszáliai Olympos alatt fekvő kies vidék emlékére ásatott. Romok mutatják, hogy pihenőhelyek és játékterek is voltak benne. Ma olajfaligetek ezüstös zöld lombjai borítják s itt-ott egy sötétzöld fügefa vagy babér. És süket csönd, amit szédítő zizegéssel töltenek meg az örökké cincogó kabócák. Tulsó oldalán az Anio üde hullámai hömpölyögnek és a sabin hegység kezd emelkedni. Fölöttük a vízeséses Tivoli.

Most pedig haza kellene menni. De merre? A romfalak közt csodálatos vadonba tévedtem. A puha gyöpből itt-ott mozaikmezők kandikálnak elő s odább egy szép kis pinealiget terjeszti nehéz gyantaillatát a forró levegőben. Mivel már dél elmúlt, éhes is egy kissé az ember.

Gyalogösvény metszi a gyalogösvényt és nagyon bajos benne az eligazodás. Jobbról puskalövést hallok, ami talán a császár fegyveréből származik, de az arra vezető ösvény megcsal. Vad, bozótos, szinte félelmes helyre vezet, amiből nagy márványromok meredeznek elő és két szomszédos kövön egy-egy összetekergőzött vipera sütkérezik a napsugárban. Valóban, egyedül bolyongani nem tanácsos ma ezen a vad helyen, mely pedig egykor a világ közepe volt és minden kultúra tükörképe. Egy egész óra telt bele, amíg a Poikile messzelátzó falai kivezettek a tömkelegből.

Hadrianus a nagyszerű villán haláláig építkezett és szakadatlanul halmozta benne az Egyiptomból, Görögországból és Ázsiából hazahordott eredeti vagy másolatos műkinceseket. Az utóbbiak is művészkezek munkái voltak és gyakran

kétségben tartják a hozzáértőket még most is, hogy voltaképpen nem az eredeti műremekkel van-e dolguk?

A tiburi villáról különben, a hosszú középkoron végig sem bírt kiveszni egykori rendeltetésének tudata, noha maga az óriási villa már a VI. században romlásnak indult. Valószínűleg attól az időtől kezdve, amikor a gót hadjárat Róma városára is kiterjedt s előbb Belizár keletrómai hadvezér, majd meg Totila gót vezér harcosai táboroztak benne. Ettől fogva a gyönyörű oszlopok, márványfalak, szoborművek és mozaikok elzüllésnek indultak. Valószínűleg a közeli Tivoli építéséhez hordták el őket. A fölszínen fekvő márványremekből pedig, amint Rómában is, meszet égettek és a szebb műdarabokat szanaszét hordták.

Az épületek gyors beroskadásának lehet azonban köszönni számos nagy értékű plasztikai műdarab és különösen sok becses mozaik megmaradását. A törmelék meg a rájuk húzódó növényzet és gyöp őrizte meg őket. Olykor magam is meglepetve állottam meg egyes helyeken, ahol a gyöpréteg alól valamely templom, fürdő vagy szoba mozaikja kandikált elő és botom végével itt-ott egészen új padozat-részeket sikerült föltakarnom.

Kétségtelen, hogy a hatalmas császári villa nagyobb része még mindig a föld alatt rejtezik, noha már jelenleg is 6—7000 négyszögméterre tehető pusztán csak a föltakart mozaikterület.

A többi művészeti kincs merő épületmaradványokból és plasztikai művekből állott és mivel széthordásuk már a XV. században elkezdődött, szinte nincs a művelt világnak egyetlen nagyobb múzeuma sem, hol a Villa Hadriana egyes darabjaira ne bukkanna az ember. Festmény azonban onnan egyetlenegy sem maradt reánk, valószínűleg azért, mivel a remek falfestéseket az omladozó falakkal együtt törmelékké és porrá őrölték a századok. Pompei e részben sokkal szerencsésebb helyzetben volt, ha ugyan szerencsének lehet mondani az óriási vulkánikus katasztrófát, ami azonban legalább a falfestések egy részét az utókor számára megtartotta.

V.

Hogy Hadrianus villájáról a középkor tudott, azt a jeles II. Pius pápa (tudós nevén Aeneas Sylvius) Commentáraitól tudjuk. E kiváló pápa, a mi Mátyás királyunk kortársa, a XV. században élt s már akkor szinte költői lendülettel emlékezett meg a villa érdekes romjairól. Leírása szinte ráillik a villa mai romjaira is, oly kevéssé változott meg e hely azóta.

Mindazáltal a villa szobrainak s az ott talált fölötté bceses apró művészeti tárgyaknak, a metszett drágaköveknek, cameáknak, csontfaragásoknak, bronz- és ötvösművecskéknek a gyűjtése már a XVI. század elejétől, vagyis attól az időtől kezdve folyik, amikor II. Gyula pápa Michel Angelo ösztönzésére a vatikáni múzeum alapjait megvetette. Így maradt meg mégis a föltárt szobrok, kisebb plasztikai művek és bcesesebb mozaikok nagyobb része Rómában.

Az utóbbiak közül két darab világhírré emelkedett. Az egyik a vatikáni Belvedere híres álarc-mozaikja, melyet 1780-ban fedtek föl. Apollo és Dionysos álarcait ábrázolja. A másik a capitoliumi múzeum csészéből ivó galambjai. A legbájosabb mozaik talán minden eddig ismert mozaikok között. Ennek a képe megszámlálhatatlan másolatban forog az egész világon. Érdekes, hogy eredetileg a pergamomi Sosios szobrász műve volt Ázsiában és Hadrianus onnan másoltatta le.

Ugyancsak a capitoliumi múzeumban van a villa leletei közül a világhírű szőlőfacsaró Silenus (verde antico márvány) s a két fekete márvány (bigio morato) kentaur, a különböző életkorbeli szerelemnek e két sokat emlegetett érdekes jelképe.

Hadrianusnak és egész családjának, valamint az Antoninusoknak márvány mellképeit ugyane gyűjtemény császártermében lehet együtt találni. Ezek közt van nejének: Sabinának alabástrom mellszobra is. A sokat rágalmazott meddő császári hölgy haja magas fonásba van gyűjtve a fején, amelyet azonfelül diadém és kalászkok ékesítenek,

Ceres jelvényei, bár nem a termékenységé is. A sokszor rágalalmazott diva arcán még kevesebb figyelemmel is meg lehet látni egy bizonyos bántó, fenhéjázó vonást, amit a művész őszintesége az utókornak átadott. És ami igazolni látszik ama kellemetlen följegyzéseket is, amelyek Aurelius Victor és Spartianus írásaiban róla reánk maradtak.

Hadrianusnak számos márvány mellképe látható nemcsak a római, hanem mindenféle más gyűjteményekben is, ami természetesnek tűnik föl, ha meggondoljuk, hogy hány városban és mennyi palotát, templomot, színházat, cirkuszt és más középületet építtetett. Mindezek meg nem lehettek az ő márvány-arcképe nélkül. Valamennyi közt legnagyobb az az óriási márványfej, mely egykor a császár tiburi villáját, ennek is talán éppen aranyos udvarát díszesítette. Most a vatikáni Belvedere úgynevezett kerek termében (sala rotonda) van elhelyezve.

Természetesen ezek csak a legnevezetesebbek a Hadrianus villájából kiásott műkincsek közül, amelyekbe minduntalan beleütközik az, aki Róma gyűjteményeit szemlélgeti. De legtöbbször beleütközik a szépsége miatt istenített és valóság szerint is «istenné» tett Antinous állószobrába, amelyet joggal tekinthetünk az akkor renaissance-korát élő kései görög művészet legszebb alkotásának. Ezen is rajta van ugyan az a rutinos símaság, mely a többi eredeti vagy másolt műalkotás felölülő vonása: mindazáltal tagadhatatlan, hogy az általánosan ismert Narcissos szobor óta a fiatal, puha férfiszépséget ennél szebben nem sikerült kifejezni. Az Antinous-kultusz legszebb plasztikai példánya különben a római Albani-villában látható dombormű, amelyet szintén a tiburi villában találtak.

Az innen kikerült és szét nem hurcolt kisebb plasztikai művek, bronzok és a finomabb római iparművészet más alkotásai jobbra a capitoliumi conservator-gyűjteményben láthatók együtt. De mindaz, ami Rómában maradt, csak töredéke az ott talált rengeteg művészeti kincsnek, mivel annak sokkal nagyobb része a «régi jó időkben» idegen országok nyilvános- vagy magángyűjteményeibe vándorolt.

VI.

Hadrianus uralkodói és családi életének szépen helyreállítható körvonalai nélkül nem lenne egész e békés művész-császár és életkörnyezete leírás-vázlata.

Belső családi élete kétségtelenül nyomorult vala s talán ez volt egyik oka évtizedes utazásainak is. A fönnmaradt, nagyrészt megbízható írott nyomok mindenben igazolják azt a kietlen benyomást, melyet nejének, Sabinának szobráról kap az ember a capitoliumi gyűjteményben. Kifelé ez a császári házasság a szokott udvari titoktartás miatt, a maga idejében bizonyosan nem mutatott semmi különöset, azonban a történet által föltárt adatok egy belsőleg üres, boldogtalan házasság és családi élet képét tükrözik elénk. Lehet, hogy a caesar különös jelleme is ott szerepelt e boldogtalanság okai közt, de az is igaz, hogy ez a meddő császári nő hatalmas férjétől a külső megbecsülés és tisztelet minden szokásos jelében pazarul részesült, amit fönnmaradt szobrain és érmein kívül holta után a «diva Augusta» tiszteletére emelt oltárok is bizonyítanak. Viszont még bizonyosabb az, hogy ez a nő életében császári férjének még ezt sem bírta megadni, annál is kevésbbé a családi életet, boldogságot. Mindezt két történet író ránkmaradt följegyzései is bizonyítják.

A tiburi csoda-villában, ahol az akkori világ finom műveltsége s a kései hellén művészet minden szépsége dúsan szórta maga körül a mámort és káprázatot, egyedül csak a császár volt szerencsétlen és mogorva. Egy levele is maradt ránk, amelyben anyját, Plotinát, magához hívja születése és trónrajutása forduló napjára ünnepelni, mert neje, Sabina, — úgymond — vidékre utazott. Ennek előzményeit nem nehéz elképzelni. Még ennél is nyomasztóbb, amit Aurelius Victor jegyzett föl róla. A császárné — úgymond — férje rossz bánásmódjáról nyilvánosan is panaszkodott. Sőt egy rettenetes váddal is illette mások előtt a császárt. Hadrianus maga gátolta volna meg őt, hogy töle gyermeke legyen, mert — úgymondta neki a császár — ez az emberiség átká lenne. Ha ez igaz, el lehet képzelni, mennyire becsülte a császár nejének

vérbeli tulajdonságait, hogy ezt a vért ki akarta zárni az utódlásból. Ha pedig nem igaz, akkor azt lehet elképzelni, mi minden benső rosszal viszonzozhatta e diva császári férje pazar külső tiszteletadását.

Nyoma van annak is, hogy Sabina udvarlókat is tartott maga körül, akik közt a császári udvar kedves íróját, Suetoniust is emlegették. Ez hagyta reánk a rossz hírt, hogy Sabina császárné méregtől pusztult el, valószínűleg úgy, hogy férje öngyilkosságra kényszerítette. Ezt azonban Hadrianusról egyáltalán nem lehet föltenni, mivel a tyrannusok rendes vérszomja egyáltalán nem volt meg jellemében. Csak elvétve, nagy ritkán nyúlt titkos ellenségei kivégzéséhez, de ezek az esetek is elég alaposan indokolvák. Azonban akár a tény, akár az üres udvari pletyka, mindenképen tanuságtétele annak az egyetlen belső foltnak, mely a tiburi tündérvilág fényét elrútítja.

Hadrianus két évvel élte túl feleségét, de ez a két év az ő valóságos pokla volt. A világ összehalmozott kincsei közt életunottan és betegen morzsolta le napjait. A köszvényes fájdalom minden tagját tépte-gyötörte és az élet minden örömétől elundorította a szegény imperatort. Az örökváros is, amelynek körvonalaait a távolban ablakából láthatta, utódot várt tőle s ő kétségekkel volt eltelve. Valószínű, hogy a nejétől visszamaradt sógorság intrikái is lesekkedtek talán még életére is, és ő, hogy a veszedelmes trónkövetelőktől szabaduljon, egyik szép és illatos, de üresfejű és léha főtisztjét, L. Commodus Verust örökbe fogadta. Föl van jegyezve, hogy ennek a fiatalembernek legnagyobb alkotása egy kocsonyából, fácánhúsból és vaddisznó-hachéból összegyúrt és cukorkéreggel bevont pástétom volt. Írás nélkül sem nehéz kitalálni, hogy Hadrianus e léha és beteg kéjencet a maga mentése végett abban a reményben adoptálta és ruházta föl az utódlást jelentő imperator címmel, hogy rövidesen úgy is belehal betegségébe, de eladdig is békében maradhat a többi trónkövetelőtől. Alighanem ebben a reményben küldette Verust a rómaiak előtt «zordonnak» ismert Pannoniába tartományi proconsulnak, vagyis kormányzónak. Lehet, hogy székhelye éppen Aquincum volt, vagy a Veszprém és a Balaton közt levő erődített táborhely. Valóban

Verus egy év leforgása előtt nagybetegen tért vissza Rómába és hamarosan meg is halt. Közben Hadrianus, nővérének férjét, tehát sógorát, a 90 éves Servianust és ennek 17 éves fiát, világosan trónutódlási cselszövények miatt, kivégeztette. Mindezek nagyban ellenkeznek Hadrianus ismert lelkületével. Általában a köszvény által földúlt és megzavart elméje elborulásának tulajdonítják; további lépései azonban azt mutatják, hogy a császár az óriási világbirodalomnak minden áron kitűnő utódokat akart biztosítani. Ezért nyúlt a végső eszközkhöz a veszedelmes udvari cselszövők ellen. Olykor úgy tűnik föl ez a császár, mint valamely minden oldalról szorongatott ember, aki végre is kardot ránt és maga körül vág, hogy szabaduljon. Mert amikor mindez megvolt, Hadrianus minden figyelmével és rokonérzésével a régi, jellemstilárdóságáról és kitűnő erényeiről híres Annius-nemzetség Rómában lakó fedhetlen fejét, Marcus Anniust szólította föl az utódlás elfogadására. Sőt, hogy mindjárt derék utódjának hasonló két utódjáról is, még a maga életében gondoskódjon, az öregedő Marcusnak két kitűnően nevelt unokaöccsét, Antoninus Piust és Marcus Aureliust utódlási joggal szintén örökbefogadtatta. Ilyképen adott maga után Rómának két nagynevű imperator-t s velük az alkonyodó antik világnak megint egy új aranykort, amelynek magasztalásából nem tud kifogyni a történetírás. Kortársai ezért a maga környezete iránt való keménységét vajmi könnyen megbocsájtották.

De ezt a nagy cselekedetet Hadrianus már csak kevéssel élte túl. Egyre súlyosodó kínos betegsége tiburi villájából a Parthenope (Nápoly) melletti forró vizekhez hajtotta Bajae fürdőhelyre, hol az új cæsar vigyázott szenvedő jótevőjére. Itt halt meg nemsokára emberfölötti kínok elszenvedése után. Kevéssel halála előtt följegyzett versei közt van egy, amelyikben távozni készülő lelkecskéjétől (animula) pogány naivsággal búcsuzik el. Holttestét utódja, a világ új ura hálás kegyelettel Rómába vitette s ott a magaépítette Moles Hadriani (Angyalvár) hatalmas sírkamarájába helyezte, ahonnan hamvait mintegy félezer év múlva az új barbárok szórták ki a szeleknek.

A Tibur környékén bolygó zarándok éppen úgy van Had-

rianus villájával is, mint a nagy művész-imperator egész életével. Napsugaras mezőkről sötét ciprusligetekbe és óriási boltzatok nyirkos árnyékába jut ; majd onnan klasszikus márványemlékek között, borostyán-szőnyegeken és olajfakerteken át tövisbokrokból és szederindákból kivergődve az óriási villa-terület bástyafokán a halhatatlan város távoli, fönséges körvonalain pihen meg tekintete. Nem tehet róla, ha ebből a sok ellentmondásból jóleső megnyugvást visz magával otthonába.

KENEDY GÉZA.

KOLCZOV.

Az orosz népies költészetnek megteremtője s egyik legkiválóbb képviselője Kolczov ¹ Vasziljevics Alexej. Művei hazájában már régen közkinccsé váltak, de a külföldön nem nagyon ismerték nevét, aminek oka műveinek népies jellegében és talán abban is keresendő, hogy a népies líra termékeinek idegen nyelvre való átültetése sohasem adja vissza azt a színdús, meleg képet, melyet az eredeti tartalmaz.

Másrészt azonban éppen a népies líra ismerete igen fontos támpontokat ad valamely nép irodalmi termékeinek megítélésénél.

Így az orosz nép irodalmát is jobban tudjuk érteni és értékelni, ha népies költészetét is tanulmányozzuk.

Mint mindenütt, Oroszországban is, a líra a gondolatok formaszerű kifejezésében megelőzi a prózát.

A tizenkilencedik század elején Oroszországban is a klasszikus formába öntött romantikus költészet áll előtérben.

Kolczov nagy kortársai, Puskin és Lermontov is ebben a keretben alkották műveiket. Ezek a művek a felső tízezer gyönyörködtetésére voltak szánva, de az orosz nép kilencetized részének a költészetben nem volt szószólója.

Kolczov volt az első, ki az orosz nép életét, érzelmeit, bánatát és örömét népies líra formájában énekelte meg. Ő nagyon jól ismerte ezt a népet és rajongásig szerette azt a légkört, melyből költeményeinek tárgyát merítette. Műveinek sikere is leginkább ennek az igaz szeretetnek igaz hangjában rejlik.

Kolczov az orosz Burns. Autodidakta a szó legszorosabb

¹ Ejtsd : Kaljczof. \

értelmében. A külső körülmények, melyek között nevelkedett, valóban nem voltak arra valók, hogy táplálják és növeljék költői becsvágát.

Hogy küzdelmeit megértsük, talán nem szükségtelen, hogy életrajzával kimerítőbben foglalkozzunk.

Kolczov Voronezsben született, 1809 október 3-án.

Apja, Kolczov Vaszilij Petrovics, marhakereskedő volt, ki Pereszlavczov marhakereskedőnek derék, de írni és olvasni nem tudó leányát, Praszkovja Ivanovnáat vette feleségül.

Kolczov kilenc éves korában a kerületi népiskola első osztályába került, a második osztályban már csak négy hónapot tölthetett, mert apja úgy vélte, hogy ez az elméleti képzettség teljesen elegendő arra, amire fiát szánta, t. i. a marhakereskedéssel való foglalkozásra. Ennek a hiányos iskoláztatásnak meg is maradt a nyoma Kolczov egész életében.

Igaz, hogy későbbi éveiben megbarátkozott a helyesírással és megtanulta, miképen kell az egyes szavakat elválasztani, de a központozás és a helyesírás más szabályai mindvégig misztikus rejtélyek maradtak előtte. Azonban nagy haszna volt még ennek a primitív iskoláztatásnak is, ugyanis megszerettette vele az olvasást.

Két szerencsés körülménynek köszönhetette, hogy bőven juthatott olvasmányokhoz, melyek ízlését és képzeletét fejlesztették.

Az egyik az volt, hogy megismerkedett Kaskin voronezsi könyvkereskedővel. Ez figyelemmel kísérte fiatal vevőjét, ki nála Lomonoszov, Derzsavin és Bogdanovics műveit vásárolgatta. Egy alkalommal megtudta, hogy ő maga is ír verseket. Erre aztán kezdetleges gyakorlati útbaigazításokat adott neki, majd megengedte, hogy könyvtárát ingyen használhassa, aminek öt éven keresztül igen nagy hasznát vette.

A másik kedvező körülmény pedig az volt, hogy örökség révén egy szép kis könyvtárhoz jutott. Ugyanis egy voronezsi kereskedő fia, Vargin Alexej, végrendeletileg reá hagyta közel száz kötetből álló könyvtárát.

Ily módon ismerkedett meg K. Zsukovszki, Delvig,

Kolczov s Puskin műveivel. Prózában írt műveket nem szeretett olvasni.

Egy alkalommal a véletlen kezébe juttatta Dmitriev költeményeit és ezek rendkívül mély hatást gyakoroltak lelkére.

A kertbe visszavonulva verskötetével, elénekelte Dmitriev költeményeit. Úgy találta, hogy így sokkal jobban jut érvényre a költemény minden árnyalata és szépsége.

Az ezen időtájt tizenhatéves Kolczov egyedüli vágya, hogy ő is olyan szép verseket alkothasson, mint Dmitriev. Hogy pedig ilyen versíráshoz kellő költői ihlethez jusson, erről édes atyja — bár akaratlanul — gondoskodott.

Fiát gyakran magával vitte a doni pusztákra, utóbb pedig már egyedül is elküldte őt a tanyákra, hol rendesen hosszú időt kellett töltenie. Így korán alkalma nyílt a természet szépségeivel s a nép szokásaival és életével megismerkednie.

Igen kedvező volt szellemi fejlődésére, hogy mikor a pusztai tartózkodásáról időközönként a városba visszatért, itt egyes ismerőseitől útbaigazítást nyert a versírás szabályaira s a szükséges olvasmányokra vonatkozólag. Jó hatással volt fejlődésére a voronezsi szeminárium egyik tanítványával, később orvostanhallgatóval, Szerebranszkival való ismeretsége. Szerebranszki maga is írt verseket, de ezek nem árultak el valami kiválóbb írói tehetséget, annál nagyobb volt azonban befolyása bírálatai révén, melyekkel Kolczov verses kísérleteit illette. Igen képzett ember volt s Kolczov sok új ismeretet köszönhetett neki. Szerebranszki révén ismerte meg Shakespeare műveit is.

Így teltek el komoly önképzés és ábrándos versírás próbálgatásai közben Kolczov serdülő évei, míg aztán húszéves korában elérte az ifjúság végzete.

Szenvedélyes és mély szerelemre lobbant Dunjasa, egy jobbágyleány iránt, ki atyja házában szolgált.

A szerelem kölcsönös volt. Atyjának a fiatalok szerelme nem volt inyére és egy alkalommal, midőn fia üzleti dolgokban távol volt, a leányt, mint jobbágyát, eladta a Donon túl valamelyik faluba. Ott aztán valami kozákhhoz adták feleségül.

Kolczovot ez a csapás csaknem búskomorrá tette, nem tudott belenyugodni fájdalmas veszteségébe, mindenfelé kereste és kerestette a leányt, de minden utánjárása hiábavaló volt. Dunjását sohasem látta többé.

Ez a tragikus végzetű szerelem rendkívül mély benyomást hagyott lelkében s fájdalma sok, szebbnél-szebb költeményben nyer megható kifejezést (*Első szerelem, A vándor, A csillag, Bánat* stb.).

Ugyanabban az évben (1830), mikor ez a tragikus csapás érte, egy más fontos körülmény is merül fel, mely Kolczov életének új irányt ad. A véletlen összehozza őt Sztankjevics Vladimírral, az akkori moszkvai aranyifjúság egyik vezetőjével és igen befolyásos tagjával. Sztankjevics atyja birtokos és szeszgyártulajdonos volt. Szeszgyárába a helybeli marhakereskedők hajcsárai moslékért szokták elhajtani marhájukat. Egy alkalommal a fiatal Sztankjevics, ki gyakran tartózkodott atyja birtokán, lefekvés előtt sokáig kereste inasát. Végre megjelenik és késésének igazolására előadja, hogy vacsora után Kolczov egyik hajcsára költeményeket olvasott fel, melyek az összes jelenlevők figyelmét annyira lekötötték, hogy nem tudtak betelni azoknak hallgatásával.

A szolga azután elmondott néhány emlékezetében maradt verset, melyek olyan hatást gyakoroltak Sztankjevicsre, hogy Kolczov hajcsárjával, mint a szép versek írójával, személyesen kívánt megismerkedni. Másnap magához hívatta az ismeretlen poétát s nagy csodálkozására látta, hogy a versek szerzője maga Kolczov fia.

Elhatározta, hogy néhány költeményét megismerteti a nagyközönséggel s pártfogása segélyével 1831-ben meg is jelent Kolczov néhány verse az *Irodalmi Lapok*ban.

Ennél még fontosabb volt az, hogy Kolczov Sztankjevics révén Moszkva irodalmi köreibe is bejutott és hogy Bjelinszki közelébe került. Bjelinszki ugyanis irodalmi kortársainak mintegy szellemi vezetője és bírálója volt. Kritikai ténykedésével minden fontosabb irodalmi kérdésben szót emelt. Amint egyrészt könyörtelen szigorral szállt harcba a tehetsetlen, kapaszkodó dilettantizmussal, mi természetesen

száz meg száz ellenséget szerzett neki, épp oly hévvel szállt síkra minden valódi tehetségért.

Neki köszönhette Oroszország, hogy Puskin, Lermontov és Gogol hazájuk irodalmában már akkor helyesen méltányoltattak, amikor műveikkel első ízben a közönség elé léptek. (A külföld irodalma Bjelinszkit «Oroszország Lessingjé»-nek nevezte.)

Már most képzelhető, milyen feltűnést kelthetett a moszkvai irodalmi körökben, amikor ez a hírneves, szigorú kritikus pártfogásába vette a szerény Kolczovot, kinek írói talentumát hamarosan felismerte. A Bjelinszkitől nyert erkölcsi támogatás lehetővé tette, hogy Kolczov költeményeinek első kis gyűjteménye 1835-ben megjelenhetett.

Bjelinszki és Kolczov hasonkorúak voltak és mindkettő egyformán nehezen küzdött az élet viszontagságaival.

Hasonló betegség — tüdőbaj — gyötörte mindkettőt és az emberi életnek e komor árnyoldalai még szorosabbá tették őszinte, önzetlen barátságukat, mely mindvégig a legzavartalanabb, legigazibb volt.

Kolczov, bár Sztankjevics irodalmi köre révén az ország szellemi korifeusaival (Glinka, Sevirev, Krajevski, Vjazemski herceg, Odojevics herceg, Pletnyev, Puskin) állandó érintkezésben volt, mégis legjobban tisztelte és szerette Bjelinszkit, kivel haláláig a legbensőbb barátságban maradt. Puskin kivételével ugyanis, kit különben csak felületesen ismert, a többi előkelő név Kolczovnak nemcsak erkölcsi támasza volt, hanem egyúttal hathatós előmozdító atyja üzleti dolgaiban is, melyeket Kolczov felváltva Szentpétervárott és Moszkvában képviselt. Ezeket az előkelő ismeretéseket édesatyja is igen jó szemmel nézte, mert jövedelmet remélt ezek révén. Kolczov a maga részéről fel is használta összeköttetéseit s mint hátramaradt levelezéséből kitűnik, igen sokszor kért ajánlatokat és ajánló leveleket üzleti dolgának sikere érdekében.

Olvasva ezeket a kérő és köszönő leveleket, nem valami kellemes hatást gyakorolnak az emberre, de viszont enyhítő körülmény, hogy Kolczovnak csak úgy volt lehetséges a fővárosban tartózkodnia s továbbra is az irodalmi körökben

mozognia, ha atyja dolgaival sikerrel intézi, máskülönben atyja minden anyagi támogatását s így a fővárosban való tartózkodás lehetőségét is megvonta volna tőle.

Amikor többen jóakarói közül azt javasolták neki, hogy a fárasztó és eléggé lenézett, főleg azonban hozzá semmiképpen nem illő marhakereskedelem helyett inkább a könyvkereskedői pályát válassza, azt írja: «A könyvkereskedelem nézetem szerint éppen olyan, mint a többi kereskedelem és ahol kereskedelem van, ott aljasság is van. Természetesen vannak egyes kivételek, például Botkin, Vaszilji Petrovics....»

Idejét teljesen lekötő foglalkozást nem akart vállalni s jobbnak találta atyja szolgálatában maradni, bár nagyon sokat kellett nélkülöznie.

1836-ban költeményei már a főváros legjobb irodalmi lapjaiban jelennek meg, a *Moszkvai Figyelőben*, a *Hazai Lapokban*.

Hírneve még jobban emelkedik, mikor 1837-ben a nagy irodalmi hírnévnek örvendő Zsukovszki Voronezsban személyesen meglátogatja. Zsukovszki ugyanis a trónörökös tanulmányútján kísérve, Voronezs városát is érintette s ez alkalommal felkereste Kolczovot. Az egész városban feltűnést keltett, hogy az előkelő, híres Zsukovszki gyalog elsétálgatott és hintóján is sétaútra indult a «Poet Praszollal» («Marhakereskedő költővel»).

A Bjelinszkivel való sűrűbb érintkezésre második szentpétervári útja adott alkalmat. Ettől az időtől fogva kezdődik vele rendszeres levelezése is. Kolczov Bjelinszkihez intézett leveleinek gyűjteménye csaknem teljességében megkerült, sajnos azonban, hogy Bjelinszki Kolczovhoz intézett leveleinek nyoma veszett s így csak Kolczov leveleiből tudunk azokra a kritikai tanácsokra következtetni, melyekkel Bjelinszki Kolczov írói működését kísérte.

Első sorban azt látjuk ebből a levélváltásból, hogy Kolczov Bjelinszkit tartotta egyetlen igaz és mérvadó bírálójának. Neki küldte be minden költeményét kinyomatás előtt kritika céljából, vele közölte minden bánatát és minden örömét. Ez a levelezés egy teljes életrajzot pótol. Vjazemszki herceghez, Glinkához, Zsukovszkihoz, Odojevski herceghez, valamint

Anjisa nővérehez és Botkinhoz intézett leveleinek gyűjteménye is sok becses adatot tartalmaz, de Kolczov teljes egyéniségét leghívebben Bjelinszkihez intézett levelei tükröztetik vissza.

Megtudjuk ebből a levelezésből, hogy irodalmi törekvései közben folyton anyagi gondokkal kellett küzdenie ; atyjával, későbben egész családjával és voronezsi ismerőseivel is meghasonlott, hogy gyötrelmes, keserű életet folytatott, melynek csak igen kevés örömnappal jutott osztályrészül. Ugyancsak ebből a levelezésből láthatjuk, hogy Kolczov szellemileg hogyan fejlődött. A Bjelinszki közelében eltöltött időről egy alkalommal azt írja : «A legutóbbi két hónap drágább nekem, mint öt évi tartózkodásom Voronezsben. Ezen időben sok nehéz problémán gondolkoztam, melyeket megoldhatatlannak tartottam, sokat tudtam meg Öntől, mit egész életemben hiába kutattam volna. Ha most magamba tekintek, nem ismerek magamra. Hová lett az állhatatos szomorúság, a leverő bánat, a léleknek az a bőszi vihára, az önmeghasonlás? Mindez elmúlt, eloszlott, mindenre nyugodtan tekintek és minden nehézséget és keservet elviselek. És mindezt Önnek köszönöm!»

Egy másik levelében bölcsészetről ír. Nincs tisztában bizonyos filozófiai fogalmakkal. Felvilágosítást kér egyes irányzatokra vonatkozólag és meglátszik, hogy sok kérdés lényegét nem ismeri, nem lévén kellő elméleti képzettsége.

Különben lázas mohósággal igyekezett mindazt pótolni, amit hiányos iskoláztatása folytán elmulasztott. Sokat foglalkozott Shakespeare műveivel, behatóan ismerte Coopert, Danilovszkit, Scott Waltert. Puskind imádja és amikor személyesen megismerkedik vele Szentpétervárt, lángoló szavakkal emlékezik meg róla.

A népdalokkal is sokat foglalkozott. 1839. év őszén ír bővebben a népdalról és azokról a megfigyelésekről, melyeket a dalra nézve a nép körében tett : «. . . . a mezők, a kiégett puszták a lelket bánkodóvá teszik, — mindenütt bánatos arcokat látni, a lélek nem képes gondolkozni, semmin elmélyedni, — és ha ezek az emberek énekelnek, valami beteges vonás, valami gyengeség, valami léleknélküliség vehető észre rajtuk.»

Magát a népdalt nagyon szerette és igen részletesen fejtegeti összeállítását. Különben is lelkesedett a zenéért s ha csak alkalma nyílt, az Operát látogatta. Minden előadásról kimerítően referált Bjelinszkinek. Ami a néppel való érintkezést és a nép szokásainak tanulmányozását illeti, arra nézve legjellemzőbb, hogy kimerítő gyűjteményt szerkesztett népies közmondásokból.

Apjáról sokat ír, de csak kevés jót mond róla ; legtöbbször elkeseredett hangon, sőt gyakran a megvetés hangján szól róla. Apja rideg, számító üzletember volt, ki fiát csak annyiban tudta becsülni, amennyiben összeköttetéseiből üzleti haszna volt, költői tehetségét azonban sohasem értette, azt sohasem is értékelte, mert bárdolatlan, műveletlen ember volt és maradt is. Anyja sokkal lágyabb természetű, egyszerű, de jó és okos asszony volt, kiről mindig gyengéd hangon emlékezik meg. Egy alkalommal azt írja atyjáról Bjelinszkinek : «Őn azt kérdezi, hogy ki nem bocsát el Voronezsból? A rendőrség. Atyámmal közösen körülbelül huszezer rubellel tartozunk. A váltókon részben együttesen, részben pedig külön külön szerepelünk. Ha már most Szt.-Pétervárra mennék s valamelyik váltó esedékessé válnék, atyám egyszerűen azt mondaná : «Én nem tartozom vele, fiam Szt.-Pétervártt van, menjenek ő hozzá». Ő egyszerű ember, kereskedő, spekuláns, semmiből kapaszkodott fel s hasznáért és üzletéért mindenre képes». Más alkalommal azt írja róla : «— részletesen nem akarok Önnek mindent elmondani, — hosszú történet volna, amely engem gyötör . . . Ettől a naptól fogva atyám iránti tiszteletem megszűnt.»

Testvérei közül Anjisa nővérét szerette. Minden alkalommal meglepte őt valami kedves figyelmességgel, éneke és zenére, valamint francia nyelvre is taníttatta, de benne is csalódott, mikor egy hétköznapi, üres lelkű hozományvadászhoz ment férjhez.

Különösen szomorúak azok a levelek, melyekben betegségéről és családjának rideg magatartásáról ír. Mikor második szentpétervári útjáról hazaérkezik, betegsége, mely már előbb is gyötörte, még fokozottabb mértékben lép fel. Otthonában nem ápolják s nem gondozzák, sőt inkább azon

vannak, hogy fel ne gyógyuljon. Szándékosan rosszul táplálják s mindezt azért, hogy atyja üzleteiből megmaradt vagyonát teljes egészében leányának adhassa hozományul.

Egy alkalommal azt mondja atyja nagybeteg fiának : «Öreg vagyok, már nem sokáig élek, — rólad nem gondoskodom. A lakodalom után (leánya lakodalmát érti) te is nősülsz meg és tartsd el szüleidet, — ha pedig nem nősülsz, kikergetlek a házamból.» Szülei különben több ízben akarták őt megházásítani, de Kolczov soha sem tudott megbarátkozni atyjának önző szempontjaival.

Voronezsben töltött napjait csak egy örömsugár aranyozza be, Lebedeva Varvara Grigorjevnához való szerelme. Lángoló szavakban emlékezik meg róla leveleiben és a nőideál tökéletességét látja benne. Egy ízben (1841) azt írja róla Bje-linszkinék : «Tudnia kell Önnek, milyen ez a nő, csuda ! Olyan növésű, mint én, barnahajú, ördögösen szép, okos, művelt, sokat olvasott, sokat gondolkodott és sokat szenvedett. Ég-színké a szeme, haja sötét, márvány a teste — és kissé szeret is . . . egy napig, egy perczig sem éltem egész életemben úgy, mint most, és ha a szerelem mámorában éltem is, akkor ez már nagyon régen volt, első ifjúságom tüzeiben, talán akkor, mikor vérem forrongott — Varvara egy pillanat alatt más embert formált belőlem és most — nem tréfálok — saját magamtól is félek. Örüljön az én örömömnek. Ezentúl gyakrabban fogok Önnek írni, mert van miről.»

Azt is látjuk szavaiból, hogy Varvara — ki özvegyasszony volt — szívesen követte volna akárhová, de Kolczov szerencsétlen anyagi lekötöttsége nem engedte, hogy Varvara vonzó egyéniségét magához kösse.

Ezt a szerelmet nyíltan be is vallotta édes apjának, ki ezt a vallomást a legmaróbb gúnnyal fogadta.

Varvara elutazása után Kolczov a külvilág iránt mind közömbösebbé válik, viszont családja vele szemben is teljes közömbösséggel viselkedik. Betegségében nem kimélik s miközben a tüdőbajával járó láz gyötri és mindjobban elgyengül, szobájában vendégek járnak, lármázva, dohányozva, gyakran sípolva, énekelve. Sokszor nedves és fűtetlen szobában kell tartózkodnia. Orvossága apja, ki leányának nagy

hozományt szánt, egy fillért sem ad ; egyedül háziorvosa az, ki látva Kolczov nyomorúságos helyzetét, önfeláldozóan megkönyörül rajta és anyagilag is segíti, amennyire teheti, napjában többször is meglátogatja s bizalmat és vigaszt önt a sír szélén álló Kolczov lelkébe. Anyja segítette volna őt, de Kolczov nem akarta igénybe venni jóságát s inkább kölcsönpénzekből tengette életét.

Ilyen körülmények között, elhagyatva családjától és barátaitól, halt meg tüdővészben, 1842 október 29-én, harminchárom éves korában.

*

Kolczov műveit három csoportban lehetne összefoglalni. Az elsőbe azok tartoznak, melyek még utánzásai az akkori divatos romantikus irányzatnak, a második csoportba a népies költészethez tartozó termékek és népdalok ; a harmadikba pedig azok a költemények sorozhatók, melyekben bölceleti kérdésekkel foglalkozik.

Az első csoportban csak kevés eredeti vonást találunk ; a versek sem ritmus, sem gondolatok dolgában nem árulnak el rendkívüli tulajdonságokat. Ez a csoport mintegy szárnypróbálgatása a kifejlődő talentumnak, de már itt is találunk néhány szép költeményt, minők *Az árva*, *A vándor*, *Az ősz*, *Az erdőszlak*.

Hadd álljon itt azon költeményeinek egyike, melyet még mint kezdő poéta írt (1827), de amely már a határozott költői tehetségnek erős jeleit mutatja :

Az árva.

Boldog, ifju, lázas álmok,
Mért csábítottok engemet ?
Hagyjatok, ne zaklassátok
Árva, fájó lelkemet!

Volt idő, midőn örültem
Lelkem lázas álmain.
Fájdalom, csalódtam: álmok
Voltak szép ábrándjaim.

Mért tolultok oly erővel
Fáradt, bús fejem köré?
Menjetek a szélviharral
Ismeretlen táj felé!

Ébredéskor könyeimben
Leltem csak vigasztalást ;
Megtört szívem már ezekben
Sem talál megnyugtatót.

Boldog, ifju, lázas álmok
Mért csábítottok engemet?
Menjetek, ne zaklassátok
Árva, fájó lelkemet!

A második csoport Kolczov népies lírájának nagy fejlődését mutatja, költeményeinek tartalma poetikus, gondolatai magasröptűek és eredetiek, a ritmus zengzetes és biztos. Verselési formái sok tekintetben újszerűek. Szerkezetükön meglátszik, hogy olyan költő tollából erednek, ki teljesen önállóan szabja meg formájukat és ki nem támaszkodik többé a régi verselési szokásokra. A költői ihlet legmelegebb árnyalatai nyilatkoznak e költeményekben, melyek igazi gyöngyei az orosz népies lírának.

Ezekhez a költeményekhez tartoznak, — hogy a számos közül csak néhányat említsünk: *Az erdő, Ne susogj, ne zizegj . . . Göndör legény dala, Keserű költemény, Két búcsú, Az út, Miért alszol parasztocska? A szántó dala, Ne énekelj fülemüle, Az aratás, Az ifjú aratónő*, mindannyi szebbnél-szebb költemény.

Ezeknek a tárgya jobbra a népi életből van merítve, melyet Kolczov igen jól ismert. Művésziesen kezeli a nyelvet. Ebben teljesen mester. Úgy adja vissza az életet, amint látta, megfigyelte és megértette. Ismeri az orosz természet minden oldalát; a mezei munkás, a paraszt életét, érzelmi világát, szerelmét, bánatát és örömét, ismeri a nép szokásait, ünnepeit, dalait, táncait és babonáit. Ábrázolja a parasztot minden érzelmi vonatkozásában, de minden szentimentalizmus nélkül és ebben lényegesen eltér a népélet megéneklésében az őt megelőző íróktól, mint például Delvigtől vagy Merzljakovtól. Különös az, hogy nem festi a jobbágy-paraszt lelkében élő, a paraszt nehéz szociális helyzetéből folyó meghasonlást s ha megérti is a paraszt nehéz helyzetét, nem tudta vagy nem akarta ezt a küzdelmet dalaiban kifejezésre juttatni. De így sem volt senki Kolczov fellépéséig, ki a népéletet oly sokoldalúan világította volna meg s ezt az ábrázolást olyan művészi formába öntötte volna, mint ő.

Soha sem szépítgetett verseiben, hanem igaz érzésének mindig igaz hangon tudott kifejezést adni.

«És ezért» — írja Bjelinszki — bátran beszélhet Kolczov költeményeiben gyékényszandálokról, tépett kaftánokról, kuszált szakállról, rongyos ruhákról, — poézisében minden sár arannyá válik.»

A következőkben néhány — a második csoportba tartozó — költeményét idézem, melyek, ha fordításuk nem tökéletes is, talán alkalmasak Kolczov liráját megismertetni.

Az aggastyán dala (1830).

Fölnyergelem lovam,	Finom s csinos leszek
Gyors, tüzes lovam	Mint egykor valék,
S röpülve vágatok	S megtetszem újra a
Mint a büszke sas.	Szép leányoknak.
Mező s tenger fölött,	De nincs út, mely a szép
Messze földön át —	Multba vissza visz,
S megszerzem, meghozom	Nem kél a nap sohasem
Ifjuságomat.	Napnyugat felől . . .

Amennyire lehetett, az eredeti versmértéket igyekeztem megtartani.

Hasztalan susogsz ... (1834).

Hasztalan susogsz, —	Édes boldogan
Szép arany kalász.	Néztem szép szemét
Hasztalan dalolsz	S láttam benne hőn
Rét virágiról.	Lángoló szívét.
Mondd, kinek gyűjtsek	Ám a szép szemek
Földi kincseket	Fénye elveszett,
Mit használ vagyon,	Sírba szállt az én
Gazdagság nekem?!	Drága kis babám.
Raktam félre én	Súlyosb, mint a hegy,
Egykor az aranyt,	Búsabb mint az éj,
Nem magamnak ám,	Az a fájdalom,
Szép galambomnak.	Mely reám szakadt.

Idillikus hangulat festésében is művészies jártasságot tanusított. Jellemző erre a következő, 1836-ból való költeménye :

Az ifju aratónő.

Fent az ég ivén
 Áll a napgolyó
 S forró tűzsugárt
 Küld a földre le.

Rengő búza közt
 Áll a bús leány,
 Semmi kedve nincs
 Vágni a kalászt.

Barna színűvé
 Pörkölé a nap
 S szép fehér arcát
 Összeégeti.

Bágyadt bús fejét
 Mélyen hajtja le
 És a dús kalászt
 Földre ejti mind.

Tétovázva vág,
 Jobbra, balra néz
 S elgondolkozik
 A kis arató.

Óh szegény leány
 Fáj a szíve, fáj!
 Titkos érzelem
 Ébredt benne fel.

Tegnap délután —
 Ünnepnep vala,
 Erdő mélyiben
 Epret szedni járt.

Szembe jön vele
 Egy csinos legény.
 — Többször is esett
 Ily találkozás. —

Mintha véletlen
 Hozta volna csak,
 Áll és könnyező
 Szemmel nézdeli.

Majd nagyot sohajt,
 Bús nótába kezd,
 S ím az erdőből
 Halk visszhang felel.

Visszhang kél a szép
 Lány szívében, is
 S hangzik bent tovább
 Szíve mélyiben.

Rengő búza közt
 Áll a kis leány
 S lassan vágja a
 Dús kalászokat . . .

Gyakran ügyesen használja az antitézist is. Legjellemzőbb erre *Göndör legény* című költeménye, mely két dalból áll. Az elsőben a göndör legény izzó ifjúságát, szilaj jókedvét, szerencsáját, a másodikban pedig bánatát, baját, szerencsétlenségét és törődöttségét ábrázolja, Örömtől duzzadó boldogságot s elegikus szomorúságot, gondatlan rózsás hangulatot és mélabús komolyságot találunk e kettős költeményben.

Göndör legény első dala.

Vig élet sodorta
 Komlós fürtbe hajad,
 Bánat és a gond nem
 Ritkitotta azt meg.

Jó sors göndöríti
 Fürtit, nem a fésű,
 S pajkos ifju kedve
 Szedte rendbe őket.

Göndören, ne kincsel
Jöjj világra pajtás
S teljesülni látod
Minden óhajtásod.

Kényelemben élhetsz
Göndörfürtü fejjel,
Szép a földi élet,
Két fekete szemmel.

Mit szived megóhajt,
Földed azt megadja,
S minden oldalról a
Jólét karja övez.

Mint a méz folyik, ha
Kell, a szó az ajkán,
Reggel, este hallod
Énekét a pusztán.

Tréfás ötleted jön
S már meg is valósul.
Fürtjeid megrázod
S rögtön mindened van.

Dalos bús szavát jól
Ismerik a lányok
S ébren álmodoznak
Göndör szép fejéről.

Nem jön szép szerével?
Fürtöd azt erővel
Szerzi meg s a rosszat
Nézd! az ár sodorja.

Tisztelet, dicséret
Göndör fürtjeidnek,
Vélük a világon
Minden jót elérhetsz.

Göndör haj alatt nincs
Semmi bánat és gond;
Szóljon hát az ének —
S vigan élj suhancom!

Ennek teljes ellentétét hangulatban és érzelemben adja
az egyidejűleg. — 1837-ben írt

Göndör legény második dala.

Jó arany időben
Komló-göndör fürtöd,
Ám a bánat és baj
Megritkitja sorba.

Élni, — élni más, mint
Földet szántogatni,
Gond nem felhő, melyet
Elvihet a szellő.

Megritkul a szép haj
Ha a gond reá ül,
Ha a gond reá ül
Fésű nem becézi.

Nem vihar, de balsors
Rázza a hegyet meg
S láthatatlanul a
Pusztulás felé visz.

Nem szerencsében kell
S gond nélkül születned,
Légy türelmes inkább
És mindenre készen.

Korcsolyán se futsz el
Üldöző dühétől,
Megtalál a réten,
Meg sötét erdőben.

Csak szivedben érzed	Község öregeinél
Mint közelg, mint lép be,	Hogyha összejönnek
És karon ragadva	Meztelen lábadra
Mint visz, hajt előre.	Ócska bocskort kötsz fel.

Gonddal, fájdalommal	Elszakadt kaftánod
Van tele a szíved,	Vállaidra öltöd,
Rosszul üt ki minden,	Torzonborz szakállad, —
Cél s eredmény nélkül.	Arcba húzott sapkád.

Jégnek és a tűznek	Ismeretlenek közt
Léssz az áldozatja,	Meglapulva, hallgatsz,
Semmid sem marad meg,	Hogy ne lássa senki
Senkinek se kellesz.	Jó sorsod mulását . . .

Elegikus hang vonul végig a következő költeményen is, mely mintegy lágy visszaemlékezés Dunjására s a Don vidékére. 1840-ben írta.

A leány bánata.

Sarlóm, édesem!	Egybekelt falun
Valld meg énnekem,	Minden arató —
Mért vagy oly sötét,	Én várom csupán
Mint a fűrtjeim?	Hasztalan babám!

Összeáztatott	Bujdosik, avagy
Könnyim árja tán,	Mást szeret talán
Mely galambomért	S vissza sem jön már
Ömlik arcomon?	Fájó szívemhez?

Lent a lassu Don	Hej, madár se száll
Széles partjain,	Tán amerre jár,
Rég levágtak már	S egyszer csak rossz hirt
Minden zöld fűvet.	Hallok róla már.

Nem hiába rág
Bánat keblemen
S nem örömkönyű az
Mely szememben ég . . .

Végül a harmadik csoportba azok a költemények sorozandók, melyekben Kolczov bölcséleti kérdésekkel és metafizikai problémákkal foglalkozik. Ide tartoznak például a *Nagy titok*, *Az ima* s számos más. Ezek a költemények jóval kevesebb értékűek, mint az előbbi csoportbeliek. Ennek oka,

hogy Kolczov a bölcsélet elvont magaslataiba már gyenge alapiskoláztatása miatt sem emelkedhetett. Bár mindenképen igyekezett ezt a hiányt olvasással és önképzéssel pótolni s bár finom elmeéllel és intuitív költői érzéssel boncolgatta a lét problémáit, azok vallásos elmélkedéseknél magasabb színvonalra nem igen emelkedtek.

*

Kolczov összes költeményeinek fordítása nem jelent meg. Nagyobbszabású költeményt fordított németre Bodenstedt, Michelsson és Fiedler. Több költeménye francia fordításban is megvan : *Koltsof, le poète marchand de bestiaux* (Madame de Vieters, 1867). A *Westminster Review* egyik számában (1880) részletesen foglalkozik Kolczov-val : *The peasant poet of Russia* címen.

Számos költeményét lefordították bolgár (Szlavejkov), szerb (Novakovics, Odovics, Krivokapics), cseh (Cselakovszki, Pichl, Kolar, Krisz), tót (Szomoliczki), ukrán (Komar, Hrin-csenko) és lett (Aronsz) nyelvre.

Jellemző, hogy a szentpétervári Kolczov-kiállításon egy költeményének latin fordítása is szerepelt (Mooltól). E költemény címe : *Mit alszol, parasztocska? (Rustice, rustice, quid dormis?)*

Kolczov költeményeinek Oroszországban való rendkívüli elterjedését és közkedveltségét legjobban igazolja az a körülmény, hogy számtalan versét megzenésítették és hogy sok dalát énekli a nép anélkül, hogy szerzőjét ismerné.

Igen találón mondja Bjelinszki : «Kolczov poézisének orosz hangjai a nemzeti zenének sok új elemét fogják kiváltani. És eljövend az idő, amikor Kolczov dalai a népbe át fognak menni és énekelni fogják a végtelen Oroszország minden vidékén.»

Ez a jóslat beteljesedett.

Költeményeinek zenei feldolgozása már életében kezdődött.

Mintegy kilencven költeményét zenésítették meg. Száznál több komponista foglalkozott velük.

Hogy csak a legnevezetesebbeket említsem : Varlamov,

Bulachov, Aljabjev, Glinka, Rubinstein, Dargomirszki, Balakirev, Rimszki Korszakov, Muszorgszki, Dimitriev, Trubeczkó, Rachmanjinov, Glazunov, Gurilev, Djubjuk, mindannyian Oroszország elsőrendű zeneszerzői.

Egyes dalok húsz zeneszerző feldolgozásában is megjelentek. Sok dala trióra, quartettre és karra átírva is napvilágot látott.

Kolczov összes költeményeinek legtökéletesebb összefoglalását a szentpétervári tudományos akadámia 1911. évi kiadásában találjuk meg, mely kimerítő kritikai méltatás keretében közli Kolczov leveleinek nagyrészét is.

NAGY IVÁN.

JÁROM A GENFI TÓNÁL.

(*Das Joch am Leman.*)

Sebbel borítva dőlt egy részük össze,
Hajtják a többit, szíjjal megkötözve.
Leverve Róma nöstény farkasát,
S kitépve szájából vad küzdelemben,
A bérc fia, Divico rázza fennen
A kettős légió sasát.

Kéklík a tó. Partján kergetve hajtják
Győzelmi dal közt a nagy emberfalkát,
A meztelen gyalázatot.
Fakó lován körben egy ifju vágat,
Terelve a római katonákat,
Amerre a part kanyarog.

A sasra sújt s kevély hívása zendül,
Magasba, hol az ősök árnya fent ül,
S bérc-óriások állnak őrt :
«Nézzétek ősök, hozzátok kiáltunk,
A rablónak milyen kaput csináltunk,
Ki birodalmatokba tört!

«Nem kőből építünk mi ! Tűzzetek le
Két kopjaszált ! Egyet felül, keresztbe,
Két római fejet rá ! Ime kész !»
A bérciek elszánt sok vitéze körben
Ott áll, bölényszarvakkal, medvebőrben,
S a furcsa épületre néz.

A kürtök búgnak. Valamennyi völgyből
A néptömeg a véres kapuhoz gyűl,

Ott bámul a gyermeksereg ;
Szűzek, hajukban illatos virágszál,
A gyalázattól csepegő igánál
Vidám körtáncot lejtene.

Szemöldje zord a Manlius-homlokoknak,
A Claudius-szemek vérben forognak,
Pásztorfiú a Brutus-unokát
Úgy hajtja, mint a barmot, ostorával,
S mennek, legörnyedt háttal, párosával,
Kacaj között a jármon át.

Az isteneknek szentelt szikla éle
Merev kőarccal gúnyolódva néz le,
Két druida áll ott rajta fent.
Az egyik szőke, napsugár-hajakkal,
A másik barna, tajtékzó ajakkal,
Fekete hollófürtje leng.

«Rómaiak! — ajkát a barna nyitja —
Csak menjetek! Ott a koldustarisznya,
Verjen vihar völgyön, hegyen!
Az út is átkozott, melyen jövétek,
Az is, ki ösvényt mutatott tinéktek,
Örökre átkozott legyen!»

A szőke esd : «Ki villámlasz a légben,
Szellem! s lebegsz a bérc-csucok ködében,
Oltalmaz, mint oltalmazál!»
S míg ajkukon szilaj varázsdal harsan,
Keselyű kóvályg fenn a kék magasban
S vijjogva a járomra száll.

Meyer Konrád Ferdinánd után, németből

VARGHA GYULA.

Jegyzet. A régi helvéták a hegyeik közé betört római légiókat tönkrevették, s az életben maradt ellenséget (a megaláztatásnak legszegényetesebb formáját választva) három kopjaszálból készült járom alatt hajtották keresztül. A költemény megrázó erővel festi egy szabad nép örömujjongását, midőn a betolakodó idegen hódítókat a haza szent földjéről kiűzi.

A fordító.

TUDOMÁNY.

Francia könyv Mátyás király könyvtáráról.

Hevesy Andor hazánkfia, ki régóta nagy odaadással és ügyszeretettel foglalkozik codexminiaturákkal és különösen a Corvin-codexekkel is, a múlt év végén Párisban, a codexfestések sokszorosítására alakult francia egyesület kiadásában fényes kiállítású művet jelentetett meg «La Bibliothèque du roi Mathias Corvin» cím alatt, mely folio-alakban 103 lapra terjedő szövegben és 52 gyönyörű kivitelű, fényképnymatú táblaképben ismerteti Mátyás király könyvtárát s főkép az abból ma meglevő codexek miniaturképeit.

A szöveg első fejezete általában Mátyás király egyéniségével, palotájával, udvari életével s művészszeretetével foglalkozik. Ennek magyarázatául szolgálnak az akkori budai palotát ábrázoló fejlecek s néhány Mátyás-korabeli plasztikai mű, így az ismeretes két bécsi dombormű s Beatrix királyné több képmásának reprodukciója. A második fejezet a nagy király udvarához vont humoristákról s híres könyvtára alapításáról szól. A harmadik a Corvina-beli ismeretes codexminiaturák művészeit tárgyalja, míg a negyedik a Mátyás könyvtárának az ő halála utáni sorsát, pusztulását és szétszóródását mondja el.

Eddig terjed a tulajdonképeni szövegrész, mely az idevágó irodalom teljes ismeretéről tanuskodik s vonzó modorban ad képet tárgyról. A szerző különben függelékül teljes bibliográfiát is közöl, mely bizonyítja, hogy kutató figyelme az összes forrásokra kiterjedt s közli néhány, a Corvinára vonatkozó okmány szövegét is a flórenci levéltárakból, valamint Marságli ismeretes bolognai leírását a Mátyás király könyvtáráról, az ő, 1686-iki értesülései szerint.

Az utolsó és legterjedelmesebb fejezet a budai könyvtárnak eddig bizonyára legteljesebbnek mondható katalógusát adja; és pedig előbb a meglevő 150 Corvin-codexnek bibliografiai ismertetését, a miniaturképek részletes magyarázatával s utalással a forrásokra. Azután itt találjuk 81 oly codex rövidebb-hosszabb megjelölését, melyről tudjuk, hogy a Mátyás könyvtárában volt, de mely ma elveszettnek tekinthető. Végül sorakozik néhány a Mátyás birtokában volt, vagy Beatrixnak ajánlott ős nyomtatvány ismertetése.

E katalógusból kitűnik, hogy a ma létező 150 kézirati Corvin-codex közül legtöbb (48) Bécsben található; Bécs után következik Budapest 21 Corvinával, azután — a Mátyással való sógorság révén — az Esték könyvtára Modenában 17, és a Wolfenbütteli könyvtár 9 Corvinával. Hét van Münchenben, hat-hat Flórencében és Párisban, négy Rómában, három-három Besançonban, Londonban, Velencében és Veronában, kettő-kettő Erlangenben, Drezdában, Milanóban, Newyorkban és Oxfordban, a többi egyesével oszlik meg különböző európai könyvtárakban.

A kitűnő fényképanyomatok nem adnak ugyan fogalmat a XV. századbeli olasz miniaturfestés viruló színpompájáról, de rajz és árnyalatok dolgában annál hívebbek. Közöttük hazai Corvin-kéziratainknak csak egyik bekötőtáblája szerepel; a képdísz tekintetében bizony az itteniek nem tartoznak az elsőrendűek közé. Ezeket, t. i. a legérdekesebb és legszebb miniaturokkal ellátottakat a római, brüsszeli, párisi, flórenci, newyorki és bécsi gyűjteményekben kell keresnünk. A képtáblák között előkelő helyet foglal el az ú. n. Didymus-codexből vett, mely Mátyásnak és Beatrixnak talán valamennyi közt legéletteljesebb képmásait mutatja. Ezt a codexet még a háborúelőtti időben idehozták egyszer Budapestre s nekünk megvételre följánlották. Sajnos, szegénységünk miatt nem vetekezhettünk Pierpont Morgannal; ő szerezte meg s most az ő gyűjteményében látható Newyorkban.

Valóban kíváncsi volna, hogy ez az érdekes és pompás kiállítású könyv legalább nagy közkönyvtárainkból ne hiányozzék.

B. A.

A magyar állam költségvetési joga.

Dr. Magyary Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga*. Közigazgatási jogi tanulmány. Bpest, 923. Studium bizománya.

Szerző a költségvetési jognak jogi szempontból való vizsgálatát elsősorban és legfőképpen *közigazgatási jogi* feladatnak tekinti s ezt az álláspontját arra az esetre is fenntartja, ha a költségvetés megalkotása a *törvényhozás* hatáskörébe tartozik. Bár elismeri, hogy ezen nagy részben közigazgatási jogi feladat «az alkotmány-jogba is felnyúlik», a problémának pusztán alkotmányjogi megvilágítása szerint *egyoldalúságra* vezetne. Ez az oka, hogy a költségvetés problémáját az összes fontosabb szempontokból vizsgálódás tárgyává teszi s ehhez képest a költségvetési jog kialakulásának történetét s a jelenben érvényes költségvetési jog *elméletét* egyaránt feldolgozza.

Nézetünk szerint azonban szerző munkájának az a része, amelyet ő a költségvetési jog elméletének nevez, csak részben fogadható el elméletnek. Elmélet belőle az a rész, amely a költségvetést *közigazgatási és politikai szempontból* tárgyalja. A sokkal nagyobb és, előrebocsáthatjuk, sokkal értékesebb rész merőben tételes jogi tanulmány, úgy, hogy szerző munkája voltaképpen három részre tagolható: a *történelmi*, az *elméleti* és a *tételes jogi* részekre.

Ami a két első részt illeti, kétségtelen, hogy a modern értelemben vett költségvetési jog nálunk 1848-ban született meg. Ha tehát szerző a modern értelemben vett költségvetési jog kialakulását és mibenlétét akarta tisztázni, akkor szerintünk a történelmi és elméleti részekben az lett volna a szerző legfontosabb feladata, hogy az 1848 előtti államháztartást és költségvetési jogot a mai államháztartással és költségvetési joggal s a rájuk vonatkozó akkori elméleteket a mai elméletekkel vesse egybe.

Ezt a feladatot természetesen csak akkor lehetett volna megoldani, ha szerző áttanulmányozza az 1812-iki országgyűlésnek az egész monarchia pénzügyi rendszerével foglalkozó aktáit; — ha behatóan foglalkozik az in re commercialis kiküldött országos bizottság javaslataival; — s ha feldolgozza 1848 előtti közjogászaink, publicistáink és leíró statisztikusaink idevágó fejtegetéseit. Szerző e helyett megelégszik azzal, hogy idézi Kossuth Lajosnak 1848 aug. 1-én az országgyűlésen bemutatott jelentését. Bármennyire találó a rendi államháztartásnak Kossuth Lajos tollából származó jellemzése, semmi esetre sem tekinthető annyira kimerítőnek és tárgyilagosnak, hogy ne kellett volna mellette Lakits, Cziráky, Virozsil és Orosz munkáit s Schwartner, Fényes és az osztrák Springer idevágó fejtegetéseit figyelembe venni.

A rendi államháztartás általános jellemzése után szerző az államháztartás legfontosabb problémájával, a rendi állam költségvetési jogával foglalkozik. Szerinte: «az állami gazdálkodás terén elsősorban a már megtörtént kiadásokra és bevételekre vonatkozó *számadások* alakultak ki s csak később a számadások rendszere alapján jött létre az állami gazdálkodás tervének előre való elkészítése: az állami költségvetés.» Ezen kétségtelenül helyes elméleti *feltevésnek* köszönhetjük, hogy szerző részletesen foglalkozik a magyar állami *számvitel* történetével. Élesen kiemeli a magyar számviteli rendszernek *osztrák* eredetét s vázolja az osztrák számvitel történetének három korszakát, rámutat a bennünket érdeklő magyar vonatkozásokra. Munkájának ez a része alapos tanulmányokról tesz tanuságot s a számvittel foglalkozó osztrák és ma-

gyar theoretikusokat is méltatja. De bármily értékes ez a rész a számvitel története szempontjából, rá kell mutatnunk arra a fogyatkozására, hogy szerző az ő tulajdonképpeni tárgyának, t. i. a költségvetési jognak 1848 előtti kialakulásáról és mibenlétéről csak pár szórványos adatot nyújt; *behatóbban ezt a kérdést fel nem dolgozza.* A behatóbb feldolgozás azonban szükséges lett volna a következő okból. Szerző a hazai irodalmon kívül, a tárgyára vonatkozó külföldi irodalmat is áttanulmányozta s a német irodalomból Jellinek, Hatschek, Laband, Gneist és O. Schwartz, a francia irodalomból pedig Jéze és Stourm munkáival is sokat foglalkozott. Csakhogy mennél inkább elmerül valaki a külföldi irodalom tanulmányozásában s mennél kevesebb súlyt fektet a saját multunk felderítésére, annál közelebbről fenyegeti a veszély, hogy a külföldi írók elméleteit és a belőlük levont történelmi tényállításokat a nálunk elfogadott elméletekkel s a mi jogunk fejlődésének történetével összhangba hozni nem tudja. Nagy érdeme Magyarynak, hogy nála az összhang megteremtése a legtöbb esetben sikerül. De hogy ezen szabály alól kivételek is vannak, kitűnik a következőkből. Magyary szerint: az állami költségvetés megalkotása *«tisztán közigazgatási funkció»* s az a körülmény, hogy a fejlődés folyamán *«a költségvetés megállapításának jogát»* részben *«a törvényhozás ragadta magához»*, Magyary szerint *«a funkció természetén nem változtat»*; a költségvetés megállapítása *«ezután is megmarad»* változatlanul közigazgatási feladatnak.» (9., 10., 95., 154. old.)

Ezt az álláspontot nehéz összeegyeztetni azzal, amit szerző a költségvetésről munkája további folyamán ad elő. Magyary szerint ugyanis a költségvetést nem szabad pusztá pénzügyi rendszernek tekinteni, amelynek egyetlen feladata az volna, hogy biztosítsa a bevételek és kiadások egyensúlyát. A költségvetés ennél jóval többet jelent; *«jelenti az összes állami feladatok mérlegelését és rendszeres összefoglalását».* «Ily módon felfogva, a költségvetés — Magyary szerint — *egyúttal magasrendű kormányzati tevékenységet is jelent»* (90. old.) Sőt jelent egyebet is. Magyary a parlament költségvetési jogának lényegét a bevételekre és kiadásokra vonatkozó felhatalmazásban látja. Parlamenti kormányzás mellett e felhatalmazást a kormány részére más mint a törvényhozás meg nem adhatja. Ebből Magyary szerint szükségképpen következik, hogy *«a felhatalmazás megadása tartalmilag is a törvényhozás hatáskörébe tartozik»*, más szóval a költségvetési jogban *törvényhozói funkció is foglaltatik.* (125. old.) Szerző e szerint két egymással ellentétes álláspontot hirdet. Az egyik szerint a költségvetés megállapítása

«*tisztán közigazgatási funkció*» se funkciónak «*tisztán közigazgatási*» természetén az sem változtat, ha a költségvetés megállapítását a törvényhozás ragadja magához. A másik szerint pedig a költségvetés megállapítása nem lehet tisztán közigazgatási funkció, mert benne *kormányzati*, sőt *törvényhozói funkciók is foglaltatnak*.

Ugyanily ellentmondásokra akadunk, midőn szerző a felhatalmazás meg nem adásának a következményeit tárgyalja. Szerinte: «a közigazgatás során keletkező közigazgatási tények alkotmányosak, ha a felhatalmazás meg van s az alkotmányba ütköznek, ha a felhatalmazás nincs meg». (126. old.) Ezzel nehéz összeegyeztetni azt, hogy szerző Tisza Istvánnak e tárgyban előadott kristálytisztá fejtegetéseit is magáévá teszi. Tisza István szerint ugyanis, ha a törvényhozás nem adja meg a kormánynak a felhatalmazást a bevételek szedésére és kiadások folyósítására s a bevételeket még is beszedik s a kiadásokat mégis folyósítják, akkor nem a *közigazgatás* szervei követnek el törvénytelen cselekedetet, nem a *közigazgatás szervei* sértik meg a közjog sarkalatos diszpozícióit s nem a *közigazgatás szervei* állanak ezen törvényellenes eljárás összes vagyoni és büntetőjogi következményei alatt s nem a *közigazgatás szervei* tartoznak kieszközölni a törvényhozástól az utólagos felmentést, hanem a *kormány*. (129. old.)

A felhatalmazás hiánya tehát nem a *közigazgatás* tényeit teszi alkotmányellenessé, hanem a *kormányzás* tényeit.

Mi az oka ezen ellentmondásoknak?

Az, hogy szerző elméletileg teljesen Laband álláspontjára helyezkedik, aki *nem tud és nem akar különbséget tenni közigazgatás és kormányzat között* aki a saját elmélete szempontjából helyesen állítja fel azt a tételt, hogy: «die Aufstellung des États . . . . gehört lediglich zur Verwaltung».

Kérdés azonban, elfogadhatjuk-e ezt a tételt, úgy amint szerző teszi, a saját jogunk szempontjából mi *magyarok* s levonhatjuk-e belőle azt a következtetést, amelyet szerző von le, hogy t. i. a költségvetésnek tisztán közigazgatási természetében az alkotmány módosulása — nálunk az 1848-iki nagy reform — sem volt képes változást előidézni?

Szerintünk, mi magyarok a Laband-féle tételt el nem fogadhatjuk; — még pedig azért nem, mert a költségvetésre vonatkozó elméletek szoros kapcsolatban állanak az uralkodó, a kormány és a törvényhozó testületek közötti viszony mikénti alakulásával; — már pedig ebből a szempontból egyrésről Magyarország s másrésről Poroszország és a német birodalom között volt bizonyos

mérvű hasonlatosság 1848 előtt; azóta azonban a hasonlatosság megszűnt. Hogy 1848 előtt a jelzett hasonlatosság fennállott, ezt egyaránt ki lehet mutatni mind Virozsil, mind Cziráky alapján. Virozsil az ő Staatsrecht-jában éles megkülönböztetést tesz egyrészt törvényhozás és bíraskodás s másrészt az állami akarat végrehajtása között. A különbség szerinte abból áll, hogy míg az első kettőben a rendek is részt vehetnek, addig a végrehajtó hatalom a maga egész terjedelmében annyira a *királyé*, hogy annak mikénti gyakorlására az országgyűlés sem tetteleg, sem tanácssál semmiféle közvetlen befolyást nem gyakorolhat. A magyar rendi állam királyai tehát a végrehajtó hatalmat a törvény korlátai között épúgy az egyedül nekik felelős dicasteriumok útján, vagyis *személyesen* gyakorolják, mint ahogy a világháború végéig *személyesen* gyakorolta a végrehajtó hatalmat Laband porosz királya, illetve a német császár. A dicasteriumok pedig — ép úgy, mint a birodalmi kancellár — Virozsil szerint mindig csak *közigazgatási* teendőket végeznek; közigazgatás tehát az is, ha a belső közigazgatást közvetlenül ők maguk látják el s közigazgatás az is, ha erre a célra az önkormányzat szerveit, nálunk a municipiumokat használják fel s ezeknek a működését irányítják. Lényegileg ugyanezen álláspontra helyezkedik Cziráky is. Cziráky ép úgy idegen szellem alkotásának tekinti azt az elvet, hogy a király csak uralkodik, de nem kormányoz s ép úgy tiltakozik ezen elvnek az alkotmányba való becsapódása ellen, mint Laband. Ép ezért, akár csak Laband, ő is irtózik a parlamenti kormányzásnak pusztá gondolatától s s évezredes alkotmányunk egyik legfontosabb sarktétele gyanánt hirdeti, hogy *«a kormányzást a király személyétől elválasztani nem lehet»*. A király, a kormány és a törvényhozó testületek közötti viszonynak ilyen alakulása szükségképpen kihatott az elméletre. A felelőtlen személyes kormányzásnak oly exponált hívei, mint Cziráky, Virozsil és Laband, elméletileg is makacsul ragaszkodnak ahhoz, hogy a végrehajtó hatalomnak, illetve Laband szerint a közigazgatásnak egyedül és kizárólag az *uralkodó* irányítása és befolyása alatt kell állania. Ez a hatalmi szempont nem akadályozza őket annak felismerésében, hogy az uralkodótól függő végrehajtó hatalmon, illetve a közigazgatáson kívül vannak még egyéb, az uralkodótól független hatalmak, illetve funkciók is. De igenis megakadályozza őket abban, hogy az állami akarat végrehajtását *elemezni* merjék, mert minden elemzéstől a végrehajtó hatalom, illetve a közigazgatás *egységét* s ezen a *réven erejét és hatékonyságát* féltik. Erre az egyoldalú *hatalmi szempontra* kell visszavezetnünk egyrészt azt, hogy Cziráky és Virozsil

a törvényhozói és bírói hatalmon kívül még csak egy hatalmat ismernek, t. i. a végrehajtói hatalmat s másrészt azt, hogy az utóbbit teljes egészében azonosítják a közigazgatással. S ugyancsak ezen egyoldalú hatalmi szempontra kell visszavezetnünk, hogy Laband az anyagi értelemben vett törvényhozáson és bíraskodáson kívül csak egyféle funkciót ismer, t. i. a közigazgatást. Akár Czirákyt vagy Virozsilt, akár Labandot vegyük, egyikük sem képes egy külön államfői hatalom létét felismerni s mindegyikük azonosítja az államfői tevékenységet, a kormányzással, ezt pedig a közigazgatással. Ez a magyarázata annak, hogy Virozsil az államháztartás legfelsőbb fokú irányítását s ebben, mint látni fogjuk, a költségvetési jogot is felségjog gyanánt, még pedig lényegét tekintve, közigazgatási természetű felségjog gyanánt tárgyalja s behatóbban munkájának közigazgatási jogi részében dolgozza fel. (Staatsrecht II. 173. old. d. jegyzet és III. k. 168—185. old.) S ugyancsak ez a magyarázata annak is, hogy Laband a költségvetést tisztán közigazgatási természetű funkciónak tekinti s mint ilyent munkájának közigazgatási jogi részében dolgozza fel.

A Laband-féle elmélet azonban tartható volt legalább is a világháború végéig, hiszen Poroszországban és a német birodalomban a felelőtlen személyes kormányzás s a velejáró hatalmi szempontok csak 1918-ban szűntek meg. Nálunk ellenben a Cziráky—Virozsil-féle elmélet már 1848-tól, illetve 1867-től kezdve tarthatatlanná vált, hiszen nálunk a felelőtlen személyes kormányzás már 1848-ban, illetve 1867-ben megszűnt. Ez a különbség tette lehetővé, hogy a mi állambölcseleink s elsősorban és legfőképpen Concha Győző a német államelméletet túlszárnyalják s éles megkülönböztetést tegyenek egyrészt államfői, törvényhozói és végrehajtó hatalom között s másrészt a végrehajtó hatalomnál kormányzati, bírói és közigazgatási funkciók között. Ez a megkülönböztetés nálunk annyira meggyökeredzett, hogy pl. a mai ideiglenes alkotmány alaptörvénye is ezen a megkülönböztetésen épül fel.

De ha nem fogadható el nálunk a Laband-féle elmélet, elfogadhatjuk-e a belőle vont következtetést, mely szerint a költségvetésnek mint funkciónak tisztán közigazgatási természetén az alkotmánynak semmiféle átalakulása, illetve semmiféle politikai fejlődés sem képes változtatni? Nem fogadhatjuk el, még pedig azért nem, mert Labandot az ő elméletének felállításánál olyan tendenciák irányították, amelyeknek nálunk létjogosultságuk nincs. Laband azért állítja, hogy az államfő, a kormány s a közigazgatási szervek valamennyien csak egyféle, t. i. közigazgatási funkciót

gyakorolnak, illetve azért helyezi a súlyt egyedül és kizárólag a funkciók *tartalmára* s azért nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy az állami élet funkcióit milyen állami szervek látják el, mert csakis ezen módszernek a törvényhozásra való alkalmazása révén áll módjában különbséget tenni egyrészt jogszabálytartalmú, vagyis *valódi* törvények között s másrészt pusztán közigazgatási funkciók ellátását tartalmazó, vagyis *formai* törvények között. A költségvetési törvény jogszabályt nem tartalmazván, — Laband szerint az igazi törvénynek csak az *alakját* ölti magára; — tartalmilag tehát nem *valódi* törvény, hanem ép oly *közigazgatási aktus*, mint az államfőnek, a kormánynak, vagy a közigazgatási szerveknek bármely közigazgatási aktusa. Ilyen közigazgatási aktus volt a költségvetés akkor is, mikor királyi elhatározás alakjában jött létre s ilyen marad akkor is, midőn a költségvetés megalkotásának jogát a törvényhozás ragadta magához. A törvényhozó testületek ennél fogva akkor, midőn a költségvetés megalkotásának közigazgatási funkcióját ellátják s ebből a célból egy-egy évre szóló nem *valódi* törvényt alkotnak, alá vannak rendelve a *valódi* törvényeknek, t. i. az állami bevételeket és kiadásokat szabályozó *jogszabálytartalmú, állandó* törvényeknek. A törvényhozó testületek ezen valódi törvényeket *egyoldalúlag*, vagyis a törvényhozás másik tényezőjének hozzájárulása nélkül meg nem változtathatják. Már pedig ez következne be akkor, ha a törvényhozó testületek megtagadhatnák a kormánytól a felhatalmazást arra, hogy a kormány a törvényben gyökeredző bevételeket beszedhesse s az ugyanilyen kiadásokat folyósíthassa. A törvényhozó testületek tehát nemcsak jogosultak, hanem kötelesek is ezt a felhatalmazást minden egyes esztendőben megadni, s ha meg nem adnák, a kormány felhatalmazás nélkül is jogosítva van a törvényben gyökeredző bevételeket beszedni s az ugyanilyen kiadásokat folyósítani. Ebbeli eljárásában nem sértheti a törvényt s nem ütközhetik az alkotmányba.

Hogy Labandot az imént jelzett álláspont kifejtésénél tényleg a különleges német viszonyokból származó tendenciák irányítják, világosan kitűnik abból, hogy Laband a költségvetési jognak általa kifejtett porosz, illetve német birodalmi rendszerét tartja az egyedül üdvözítő rendszernek s a vele ellentétes francia-belga rendszernek csakis a hátrányait látja. Szerinte hátrányos az utóbbi rendszer Poroszországra és a Németbirodalomra, de hátrányos az összes monarchiákra is. A francia-belga rendszer ugyanis a német viszonyokra alkalmazva a porosz királyt, illetve a német császárt pusztá árnyékhatalomná tenné, akinek csak kötelességei lennének.

«Kötelessége volna az összes bevételeket beszedni s a törvényhozó testületek *lábai elé rakni* s köteles volna a bevételeket a többség parancsai szerint elkölteni; kormányzati jogai ellenben egytől-egyig névlegessékké válnának s a valóságos kormányzati jogokat nem ő, hanem a parlament gyakorolná.» Ami pedig a monarchiákat általánosságban illeti, Laband a francia-belga rendszert ekképpen jellemzi: «Ha a parlament fel van jogosítva arra, hogy minden egyes esztendőben megtagadhassa a minisztériumtól az összes bevételek beszedésére s az összes kiadások folyósítására vonatkozó felhatalmazást s következképp ha minden évben az elé az alternatíva elé állíthatja a minisztériumot, hogy vagy átadja a helyét egy, a parlamenti többség bizalmát élvező új kormánynak, vagy pedig megkockáztatja az alkotmány megsértését s ezzel együtt megkockáztatja a vád alá helyezést, akkor az uralkodó valósággal összes kormányzati jogait elvesztette s helyébe a parlament lépett; akkor nem az uralkodó többé az *igazi államfő*, hanem a választáskor győzelmet aratott *demagógia*.»

Nálunk a felelőtlen személyes kormányzás már 1848-ban, illetve 1867-ben megdőlt. A mi viszonyainkra tehát a Laband-féle elméletet alkalmazni nem lehet. Mi azon kérdés eldöntésénél, hogy az alkotmányváltozás gyakorolt-e befolyást a költségvetésnek mint funkciónak természetére, csakis a saját multunkból s a saját elméleteinkből indulhatunk ki. Nálunk a költségvetés *közigazgatási funkció* volt és az is maradt azon közigazgatási szervek szempontjából, amelyek a költségvetés előkészítésében résztvesznek; — *közigazgatási s egyúttal kormányzati* funkció volt s az is maradt, a dicasteriumok, illetve a minisztériumok szempontjából; és amennyiben pusztán az előirányzat megvitatásáról van szó, *közigazgatási és kormányzati funkció* volt és az is maradt a fejedelem, illetve a törvényhozás szempontjából. *Változás csak egy téren állott be*, t. i. a költségvetésre vonatkozó legmagasabb rendű állami akarat kinyilvánítása terén. Ez a legmagasabb rendű állami akaratelhatározás a rendi világban az uralkodót illette, aki ebbeli jogát az országgyűlés teljes kizárásával, mint *fenntartott felségjogot* gyakorolta, még pedig ú. n. legfelsőbb elhatározások alakjában. Minthogy ezt a jogot semmiféle más állami szerv, mint az uralkodó, nem gyakorolhatta, lehetetlen el nem fogadni azt az álláspontot, hogy a költségvetésre vonatkozó felségjog mögött *államfői funkció* rejlett. 1848, illetve 1867 óta a költségvetésre vonatkozó legmagasabb rendű állami akaratelhatározást király és országgyűlés együttesen hozzák létre; még pedig, minthogy a kormányzás elválasztatott annak a személyétől, aki a

legmagasabb rendű akaratot létrehozza, — *felhatalmazás* alakjában. Minthogy ezt a felhatalmazást egyedül és kizárólag a *törvényhozás* hozhatja létre, lehetetlen el nem fogadni azt az álláspontot, hogy a felhatalmazási törvény megalkotása *tartalmilag* is a törvényhozás hatáskörébe tartozik. Az tehát, ami eredetileg államfői funkció volt, 1848, illetve 1867 óta törvényhozói funkcióvá alakult át.

*

A munka történelmi részének azon további fejezetei, amelyek az 1848 utáni időkre vonatkoznak, a mai modern költségvetési jog alapjait és e jog gyakorlását, s az államszámviteli rendszer fejlődését, s a zárszámadási jog kialakulását tárgyalják. Szerző mindenek előtt az idevágó tételes törvényekkel ismerteti meg az olvasót s azután kimutatja, hogy bár a törvénytárban foglalt rendelkezések összességükben is kevés számúak, aránytalanul kisebb volt a törvényes rendelkezések száma 1897 előtt. S hozzájárul ehhez az a körülmény, hogy még e feltűnően gyér rendelkezések között is akadtak olyanok, amelyeket a gyakorlati élet soha el nem fogadott. A törvényhozás mulasztásait tehát szükségképpen a parlamenti joggyakorlatnak kellett helyrehoznia azáltal, hogy részint pótolta a hiányokat *törvénytöltő gyakorlat* útján, részint célszerűbb szabályokkal helyettesítette az elhibázott szabályokat *törvényrontó gyakorlat* alakjában. Szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy a magyar költségvetési jogot csak az dolgozhatja fel alaposan és kimerítően, aki teljes egészében ismeri a parlament idevágó joggyakorlatát. Nagy érdeme szerzőnek, hogy ezt a joggyakorlatot feltárta s munkájában értékesítette. Szerző azonban a joggyakorlat feldolgozását sem tartja elegendőnek, hanem kutatja «azon okokat és körülményeket, amelyek közt a parlamenti rendszerre való átterés és a parlament költségvetési jogának kimondása történt». Rámutat tehát arra, hogy a magyar törvényhozás 1848-ban a költségvetésnek francia-belga rendszerét tartotta szem előtt; ismerteti Kossuth Lajos felirati javaslatát; kiemeli a felső- és alsótábla közti ellentétet és annak áthidalását; s jellemzi az 1848-ban előterjesztett első állami költségvetést. Az 1867 utáni korszakot ismertetve, szempontjai még változatosabbak lesznek. Nemcsak a parlamenti joggyakorlatot dolgozza fel, a tételes jogszabályoknak nemcsak eredetét s a törvényhozó elhatározásának nemcsak okait és céljait kutatja, hanem az irodalom s a gyakorlati közigazgatás alapos ismeretére támaszkodva, mint kritikus bírálatot is mond a költségvetési jog mikénti gyakorlásáról. Megismertet tehát nagy államfér-

fiaknak s elsősorban Deák Ferencnek a költségvetésre vonatkozó álláspontjával; vázolja a bruttó rendszer elfogadásának s a költségvetés tárgyában hozott határozat törvénybefoglalásának történetét; alapos összehasonlítás tárgyává teszi összes indemnitási és költségvetési törvényeinket; pontos statisztikai adatok alapján beszámol a költségvetési jog gyakorlása körül elkövetett hibáinkról; s kimutatja, hogy 57 év alatt hány év, hó és nap esett indemnításra, hány exlexre; — s következésképp kimutatja, hogy a magyar állam gazdasági életéből hány % folyt le beteges tünetek között s hány %-nyi idő alatt vergődünk a pénzügyi anarchia mesgyéjén. Ezen 57 esztendőnek kicsinyes pártvillongásai középett s a tragikus összeomlason át jelenlegi vergődésünkig szerző mindenkor biztos, lelkiismeretes és nagy tudású kalauzunk.

Ugyanily föltétlenül megbízható s ugyanily értékes az a két fejezet is, amelyet szerző az államszámviteli rendszer fejlődéséről s a zárszámadás jogának kialakulásáról írt.

Már ezen fejezetekből is látható, hogy szerző milyen módszerrel dolgozik s hogy tehetségének melyik oldala a legerősebb? Szerző az összehasonlító s a jogszabályok eredetét és fejlődését kutató olyan kritikai módszert használ, amely a joganyagot saját szavai szerint «a tudományos kutatás és a gyakorlati közigazgatás kombinált szemüvegén nézve», iparkodik feldolgozni. Bár szerző munkájában mindenütt ugyanezt a módszert alkalmazza, nekünk mégis az a benyomásunk, hogy mennél inkább eltávolodik a multtól s mennél inkább a jelennel foglalkozhatik, még pedig nem elméleti, hanem tételes jogi szempontból, munkája annál magasabb szárnyalású s annál értékesebb lesz. Szerző elsősorban és legfőképpen tételes jogász. Ez az oka, hogy munkájának a költségvetési felhatalmazásról szóló fejezetei messze felette állanak a történelmi és elméleti részeknek s ezen fejezeteknél is sokkal értékesebbek azok, amelyekben szerző egy par excellence tételes jogi anyagot fejteget, t. i. a *költségvetési* törvény végrehajtását. A tételes jogi részben szerző tehetségét folyton izmosodni látjuk, érvelése egyre erőteljesebbé válik, sokoldalúsága egyre meglepőbb lesz. Szerző munkájának tételes jogi része irodalmunkra nézve határozottan nagy nyereséget jelent. A feldolgozott anyag gazdagsága nem engedi, hogy a tételes jogi résszel oly behatóan foglalkozzunk, amint ezt kiválóságainál fogva megérdemelné. Mindössze jellemezni akarjuk szerző gondolkodásának illuzióktól ment reális irányzatát s jelezni akarjuk azokat a magasságokat, amelyekbe — parlamenti joggyakorlatunkat s nagy államférhaink álláspontját tanulmányozva — feljutott.

Szerző mélységesen meg van győződve arról, hogy a költségvetés az egész közigazgatásnak s ezen a réven az állam egész cselekvő életének *«centrális kérdése»*. Nagy súlyt fektet tehát azon viszony jellemzésére, amely a költségvetési jog gyakorlása szempontjából egyrészt a törvényhozó és végrehajtó hatalom, másrészt a költségvetési és zárszámadási jog között fennáll. Mennél pontosabban s mennél erőteljesebben gyakorolja valamely parlament a költségvetési jogot, túlsúlya a végrehajtó hatalom, illetve a kormány felett annál nagyobb lesz. Mennél gyakrabban nyúl indeminthoz, mennél könnyelműebben tűri az exlex bekövetkezését, a költségvetési jog s a vele együttjáró befolyás annál inkább kisiklik a kezei közül. *Az indemnitás és az exlex szerző szerint nem más, mint a költségvetési jognak s a velejáró hatalmi túlsúlynak visszaengedése a végrehajtó hatalom hatáskörébe.* Ezért rejlik szerinte mélységes igazság Deák Ferenc álláspontjában, aki szerint *«a költségvetésnek idejében való megállapítása a parlamentnek nemcsak joga, hanem kötelessége is»*. Ha lehet, még ennél is találóbb azon viszonynak a jellemzése, mely a költségvetési és zárszámadási jogok között áll fenn. Szerző kimutatja, hogy a törvényen kívüli állapot az állami bevételek közül mindössze 12·9 %-nak a behajtását teszi a törvényhatóságok passzív ellenállása révén lehetetlenné. *A passzív ellenállás tehát alkotmánybiztosíték ugyan, t. i. biztosíték a parlamenti költségvetési jogának; de minthogy passzív ellenállásnak a kiadásokra vonatkozó törvénytelen rendeletekkel szemben egyáltalán nincs, a bevételek közül pedig az összes bevételeknek alig $\frac{1}{8}$ -ára vonatkozólag van helye, szerző ebből a tényből kérlelhetetlen logikával két rendkívül fontos következtetést von le.* Az egyik következtetés abból áll, hogy a *passzív ellenállás, mint alkotmánybiztosíték elavult* s ép ezért a mai modern államban a költségvetési jognak egészen más természetű biztosítékainak kell lenniök. Ezek a számviteli törvények és a legfőbb állami *számvevőszék*. Ebben a tételben már bennfoglaltatik a második következtetés is. A törvényhozó testületek költségvetési jogának gyakorlatilag csak akkor van értéke, ha a parlament a kormányt a költségvetési törvény végrehajtása szempontjából idejében és alaposan *ellenőrzi*. A parlamentnek a költségvetési jog egyik legértékesebb joga, de ez a jog *önmagában, vagyis a zárszámadási jog pontos és lelkiismeretes gyakorlása nélkül teljességgel értéktelen.*

Erekly Károly s. k.

Balassa Bálint munkáinak új kiadása.

Balassa Bálint minden munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta dr. Dézsi Lajos. I—II. k. 8-r. CLI+796 l. Bpest, É. n. (1923) Genius-kiadás.

A Genius könyvkiadó-vállalat az idén Balassa Bálint minden munkáinak közrebocsátásával folytatja azt az elismerésreméltó vállalkozást, amelyet tavaly Csokonai műveinek ötkötetes kiadásával kezdett meg.

A *Magyar Amphion* munkáit Dézsi Lajos rendezte sajtó alá. Előszavának vallomása szerint körülbelül 20 év óta foglalkoztatja e kiadás terve, s azóta az ügyszeretnek és lelkiismeretességnek minden igyekezetével gyűjtögette az itt közrebocsátott anyagot, melyet eredetileg a Magyar Bibliophil Társaság számára készített sajtó alá, de kiadása a Társaság anyagi erejét meghaladván, a Genius áldozatkészsége tette lehetővé közrebocsátását. E kiadó-csere vonta maga után a kiadás legnagyobb fogyatkozását: azt, hogy a tudós összeállító tervének elejtésével a szöveget nem betűhíven adja, hanem átíró helyesírással. A kiadó-vállalat kívánsága teljesen érthető. A betűhű kiadás elriasztja a nagy közönséget, ha pedig szakemberek számára rendez kiadást, a mai viszonyok közt minden példány a nyakán vész. A tudományos érték és megbízhatóság ezáltal kétségtelenül vesztett, pedig ez különösen fontos oly kiadásnál, hol sok az elődökétől eltérő olvasás, melyeknek helyességét mégis a betűhű szövegből legkönnyebb ellenőrizni. Az átírásban a legnagyobb lelkiismeretesség mellett is eshetik hiba, vagy legalább is következetlenség. E szempontból csak egyetlen költeményt volt módomban ellenőrizni, az *Aenigmát* (61. l.), mert csak ennek közli betűhű másolatát a jegyzetek során (671. l.) mutatóul. A 8. verssorban *együtt*-et ír, a 13-dikban *egyött*-et, holott a betűhű másolat tanúsága szerint mind a két sorban *egiótt* van s Szilády is *egyött*-et ír.

Ez a kénytelen megalkuvás a tudomány és a nagy közönség érdekével más tekintetekben is kiütközik. A kétségtelenül Balassától származó költeményanyag a két kötetből a kisebbiknek mintegy felét tölti meg, így ez a nagy közönség szempontjából igen súlyos uszályal van megterhelve; de a tudományos kutatás számára viszont megbecsülhetetlenül pontos és körültekintő a kiadás, amely minden Balassával irodalomtörténeti kapcsolatba hozható kérdést felöl.

A kétségtelen Balassa-versek külső keretétől, Sziládytól eltérve, a Rimay tervezetét fogadta el, de ezen bizonyos, célszerűeknek látszó

változtatásokat tett: az istenes énekeket mind együvé vonta s a III. részt alkotó Julia-dalok után a keretet egy IV. résszel toldotta meg s ebben külön közölte a Coelia-dalokat. Balassa költeményei után a neki tulajdonított énekeket közli. Ezeket az irodalomtörténeti kutatás lassanként hordta össze s ha nem is mind a Balassáé, de sok van köztük, mely neki tulajdonítható, a többi pedig őt utánozza, tehát mintegy az ő névtelen követőiből álló iskoláját mutatja be. Fölvette a kékkői kézirat énekeit is, bár ezeknek nagy része a II. (gróf) Balassa Bálinté, kinek költeményei is itt látnak ilyen teljességgel először napvilágot. Fölvette az *Eurialus és Lucretiát*, mert nemcsak hogy eldöntöttnek nem tartja szerzőségének vitáját, hanem úgy érzi, hogy még valószínűségét sem sikerült megingatni. Közli a *Credulus és Julia*-töredéket, majd a Balassára vonatkozó levél- és okmánytár legfontosabb darabjait. A levelek közül több itt jelenik meg először. A kiadó élénken sajnálja, hogy ez okmánytárat nem adhatta teljességében, viszont mi úgy érezzük, hogy a közlötteknek is jelentékeny része elmaradhatott volna. Nagy részük már latin- és német nyelvűsége miatt is érdektelen a közönségre. Aki ismeri a XVI. századot s embereinek erkölceit, az előtt ezek valóban Balassa lelkének mélyére világítanak, de aki nem képes történeti ismeretei segítségével Zápolya öldöklő századába beállítani a költőnek féktelenül szenvedélyes temperamentumát, az előtt inkább kompromitálják, mint megvilágítják alakját ezek a dokumentumok, melyeknek egy része anyagi előnyöket hajszol vagy csúnya pörösködések s anyagilag kedvező házassági kombinációkat tárgyal, mások a Balassa erőszakoskodásaira, jobbagyai s török túszai ellen való embertelen kegyetlenkedésére világítanak rá. Végül a két Balassa halálára ismerőseiktől, barátaitól s tisztelőiktől írt latin költemények zárják be a közlések sorát. Az ezeket tartalmazó kötetet gróf Apponyi Sándor fedezte fel s itt van először egészében publikálva. A Jegyzetekben főként a szöveg-eltérésekről, változatokról s forrásokról számol be lelkiismeretesen, érzetelésével annak, hogy biztos ura az egész anyagnak és irodalomnak.

A gyűjtemény elé van bocsátva Balassa életrajza, életének időrendje, a költemények idősora, a források, versformák, a Balassáról írt költemények és a róla szóló bibliografia. A költő életrajza gazdag külső adatokban, de költészetének jellemzése nagyon hézagos és szűkszavú. E tekintetben a mai olvasó bizonyos mértékig rá van szorulva egy kis esztétikai irányításra e negyedfélszázéves énekek megértésében s élvezetében. Szilády is takarékos volt a költő méltatásával, de néhány sorban is nagyszerűen plasztikus képet adott be-

vezetése végén Balassa költői egyéniségéről s ez a kép feledhetetlenül előttünk ragyog az egész köteten át s bevilágít Balassa egész költészetébe. A költő ilyen megértető képének itt hiányát érezzük.

Ez is, éppen úgy, mint a többi jelentéktelen kifogás, a kiadásnak tudósok elé szánt s végül is a nagy közönség elé került voltából következik. Nagy szorgalom, hozzáértés, odaadás és lelkiismeretesség terméke e két kötet a tudós kiadó részéről s nagy áldozatkészség bizonyossága a kiadóvállalat részéről. Méltán gondol rájuk hálával és elismeréssel, aki örömmel látja irodalmunk régi nagy értékeinek újabb és újabb kiadásokban való megjelenését s egyre szélesebb körökben való terjedését.

Kékyl Lajos.

AZ ÚJ NEMZETKÖZI JOG.

Megnyitó-beszéd a M. T. Akadémia f. évi nagygyűlésén.

A keresztény világ a XVI. századig a pápa és a császár felsőbbségében látta a nemzetek megféréseinek és együttműködésének legbiztosabb iránytűjét. Ennek a bár egy hiten nyugvó, de különböző két hatalomnak, a sacerdotiumnak és imperiumnak nem egyszer támadt viszálya ez iránytűt sokszor zavarta s az emberiségnek bizonytalan, labilis egyensúlyt biztosított. A hitegység megtörésével a tisztán hatalmi, belső mérték nélküli egyensúlyelv lett végleg uralkodóvá az 1648-iki vesztfáliai béke óta.

De már előbb ez vezette a nagyobb hatalmakat. VIII. Henrik angol király, V. Károly császár és I. Ferenc francia király versengésére célozva, festtette magát jobbkezában mérleget tartva, melynek serpenyőjében Károly birodalma és Ferenc országa egyensúlyban voltak s tőle függött, merre billentse az egyiket a balkezában fogott súllyal. «*Cui adhaereo prodest*» volt mondása (Réal, Die Staatskunst. 1767. VI. köt. 586. old.). Tudor Erzsébet Sully államszövetségének gondolatát az egyenlő erőmegosztás elvével igazoltnak vélte.

Az egyensúly durva elve az idők folyamán letompult a jól felfogott kölcsönös érdekek parancsává. A francia forradalom exponense, Napoleon a nemzetek szabadságának és szövetségének jelszava alatt az egyensúly helyében világ-állami tervekkel boldogította Európát.

Napoleon legyőzése után az európai emberiség a maga rendes életfolyását a legitimitás s az államok belügyeibe való intervenció elvével próbálja megtalálni. Vezető nemzetei 1815 szeptember 26-án a legitimitás elvét «az államok egymásközötti viszonyaikban követendő eljárás alaptételeivel, azokkal a

fenséges igazságokkal látják kiegészítendőnek, melyekre az Isteni megváltó örök vallása tanít».

Az államoknak így keletkezett «szent» szövetsége az egymást követő kongresszusokban szervezett kormányzatot létesít a nagyhatalmak akarata végrehajtásának biztosítására.

Tizenöt év, a júliusi francia, az augusztusi belga forradalom képében már erősen kikezdi e szervezetet s a nemzetek életét újból a hatalmi egyensúly ingatag elvére veti vissza.

Hogy ez az elv némileg megnyugtatólag hasson, új formát kellett magának a XIX. században találnia.

Éz a forma- az emberiség elvi érdek- és jogközösségének alattomban értetődő elismerése mellett, államok szövetségéből, azok állandó békés együttműködésének koncertjévé alakult át, a kormányok állandó érintkezése vagy a konferenciák és kongresszusok kivételes apparátusával.

Az emberiségnek a szent szövetség után újra felkapott ez a külső, mechanikus, ingatag egyensúlyi életelve egy nagy igazságot mégis takart. Ez az igazság nem benne, hanem mögötte volt.

Az emberi életnek új helyzeteket, új erőmegnyilatkozásokat, új személyiségeket színpadra dobó hatalma volt ez az igazság. Az emberiség életviszonyainak ez az örökös mozgalma volt az áthághatatlan korlát, mely az egész civilizált világ békés együttműködését kívánók erkölcsi, jogi, utilitárius igényei elé valóságos sziklaként meredezett.

Mint hozzon egyensúlyba előbb nem ismert új erőket, milyen új jelentkezőket vegyen be a világ vagy legalább is Európa koncertjébe? Ehhez az egyensúly mechanikus elvében nem volt belső érték szerint igazodó mérték.

Pedig az emberiséget folytonos tömegmozgása, részeinek örökös minőségi változása állandó tűzveszedelemmel fenyegeti. Lehet-e tüzek támadását erkölcsi, jogi normákkal megelőzni, terjedésüket mással, mint fizikai erővel elfojtani, lehet-e a távoli részeket az oltásba oly biztosan belevonni, mint a tőszomszédokat?

E bonyolult problémát kellett volna az egyensúly elvének megoldani.

Az új kornak politikai és társadalmi új kikezdések, új tö-

rekvések, hit, erkölcs, tudomány világában legmozgalmasabb százada a XIX. Ebben a XIX. században az egyensúly elvét s a rája épített jogi és politikai rendet erősebb próbára tették mindezek a mozgalmak, mint a megelőző századok dinasztiaiának, kereskedő respublikáinak, vallási felekezeteinek és szociális osztályainak küzdelmei.

És pedig annál fogva, mert az előbbi századokénál sokkal egyetemesebb erővel ragadták meg az emberiséget.

Az abszolút monarchiákban az alkotmányos szabadság kiküzdése, a több állam közt szétszórt nemzet egységének megteremtése, a más nemzetbe ékelt külön népegyéniségek vulkanikus kitörései, a hit és tudás erős harca, az egyéni tulajdonra alapított társadalom helyén csak kollektív tulajdont ismerő társadalmi szerkezet fölépítése voltak azok a főáramlatok, melyeket fékezni, a jog, az emberiség határai között tartani lett volna az egyensúly elvének és a rája alapított európai koncertnek hivatása, mely a délamerikai gyarmatok függetlensége, az európai államok ázsiai és afrikai hódító iránya következtében mindinkább világkoncertté vált.

Az egyensúly elvére alapított nemzetközi életrend, jogrend ingatagságát a görög, a belga, az olasz, a német, a szerb, a román, a bolgár és a délamerikai államok keletkezése mutatja legjobban, melyek mind a nemzetközi jogrend ellenére vívták ki helyüket a nemzetek társaságában.

A nemzeti erő diadalmaskodott *jure armorum* a pozitív nemzetközi jog fölött, magával rántva, magához kapcsolva, magának alárendelve az emberiség nagy szellemi, vallási, erkölcsi irányait, a társadalmi szerkezetnek alapjában való átalakítását célzó szocialisztikus törekvéseket.

A nemzeti erő parancsa, *imperiuma* került a nemzetközi jog fölé. Ennek esett áldozatul a pápaság nemzetközi állása, ez nyomta le a kollektív tulajdonon nyugvó új társadalmi szerkezetet követelő internacionálét, midőn ennek sikerült, bár rövid időre, 1871-ben Párisban a *Commune* alakjában magát a francia köztársasággal szemben önálló állammá emelni.

A világháború győztesei az egyensúly ingatag elvén nyugvó nemzetközi életrend helyére a biztosabb, igazságosabb, egészen új szellem hordozta életrendet ígérnek.

Álljunk meg néhány percre s nézzünk szemébe ez új szellem új tényeinek.

Az eddigi nemzetközi jognak alapintézménye az államok területi fensége tekintetében a háború, a fegyveres erő volt. Ennek kényszerítő hatalma alatt történtek a területi cessionkat megállapító nemzetközi szerződések.

Eddig azonban ily szerződések a felek tárgyalásai alapján keletkeztek. Az új jog az egyezkedések nélküli szerződések rendszerét léptette életbe, melyek veszedelmes rokonságot mutatnak az ősrégi, nemzetközi jog hódításaival, a *debellatioval*, az *occupatio bellicával*, amidőn államterület a másik fél akarata hozzájárulása nélkül szereztetik meg.

Az eddigi nemzetközi jog az egyik fél ily egyoldalú akaraturalmát jogalapítónak, a meghódított területet jogilag megszerzettnak nem ismerte. A fegyverek jogán bár, de a legyőzöttel való egyezkedés után keletkezett egyezkedéses béke helyére a jogot erősebben hátraszorító béke, az egyoldalú kényszerbéke intézménye vonult be ezzel az új nemzetközi jogba.

Európa nemzeteinek a mai békék szabályozta életrendjében a fegyverek hatalma, a hódítás jogalkotó ereje nagyon emelkedett az előző időkhez képest.

Emelkedett nemcsak a legyőzöttekkel egyezkedés nélkül kötött szerződések következtében, hanem főleg azáltal, hogy e szerződések a népszövetség oltalma, garanciája alá helyeztetek, hogy a népszövetségi szerződés a legnagyobb kihatású versaillesi szerződés kiegészítő részévé tétetett.

A népszövetség első, igen helyes célja, a háborúk lehető megakadályozása ekként egyúttal a kényszerbékék, a fegyverek erejének biztosításává lett minden más jogcím ellenében.

Az új e részben, amit a nemzetközi jogalkotás hozott, nem jobb, sőt rosszabb a réginél.

A népszövetség ismétlődése a szent szövetségnek, más, alkalmasabb berendezéssel, más, sok tekintetben helyesebb célok elérése végett. Alapjában véve azonban ez is, mint amaz, a nemzetközi gyámság intézménye, melyet a nagy nemzetek a kisebbek fölött gyakorolnak. Magas rendőri őrszem, mely-

nek diszkrécionárius hatalma önrendelkezésüket, szabadságot bizonytalanná teszi oly viszonylatokban is, melyek a nemzetek együttműködését nem érintik, minők az államforma, alkotmány, társadalmi szervezet intézményei, szabályai.

Amily tűrhetetlen volt a szent szövetség intervenciós irányzata bizonyos vonatkozásban, hasonlónak válhat a népszövetség intervenciója akár szociális, akár nemzetiségi szempontból. Ha nekünk magyaroknak opportunitásból örülnünk kell tőlünk elszakított véreink miatt a kisebbségeknek biztosított népszövetségi védelem fölött, elvileg ép oly helytelen az, mint amilyenek voltak a szent szövetség rendszabályai a népek alkotmányi törekvései ellen. Merő expediens az a kényszerbékék teremtette új államok lehetetlen népszerűtetelének valamelyes korrekturájára, kísérlet heterogén elemek valamelyes megféréseinek biztosítására.

A négy éves világháború győztesei az autokráciák és hadseregeik megszüntetésének, a demokrácia uralomra juttatásának, a nemzeti önrendelkezésnek, az emberiség szolidaritásának, a jog- s igazságosságnak jelszavai alatt vívták harcaikat. Briand-nak 1917 január 10-én az északamerikai elnökhöz nevükben intézett jegyzéke boldogan állapította meg, hogy az autokrácia tipikus képviselője, az orosz cár ő felsége is osztozik az e jelszavak mögötti célokban, Lengyelországot illetőleg is.

Magából a népszövetség létrejött alkotmányából — hisz célja : a nemzetek együttműködését fejleszteni, részükre a békét és biztonságot garantálni, megvalósításra szorul — pozitív eredményül mi egyéb marad vissza, mint a nagyhatalmaknak a többiek rovására juttatott hatáskör, amazoknak ezek fölötti gyámsága.

Wilsonnak, a népszövetség sugallójának szelleme, amint ezt saját személyes nyilatkozataiból, *Lansing, Baker, Tardieu* írásaiból ismerjük, húzódik meg ez alkotmányban, ha rendelkezéseiben egyenesen kifejezve nincs is. Megteremtése végett kész volt a versaillesi szerződésnek személyes elveivel ellenkező több pontjához hozzá járulni, hogy a világbéke, a demokrácia, a népek önrendelkezésének úgy vélt sziklavárát fölépíthesse.

Abból indult ki, hogy a nagyhatalom az érdekek szférája fölött áll. Hazája, az északamerikai unió, szolgáljon az emberiségnek (Baker Memoire-jai, német kiadás, I. k. 25. lap), legyen szolgálatot teljesítő nagyság. (Ugyanott 26. lap.) Úgy nézte a nagy nemzeteket, hogy azok a világnak inkább szolgálni, mint tőle szolgálatot követelni jöttek össze a békekonferenciára. (Ugyanott II. 406. lap.) A népszövetség célja — úgy mondta — jóhiszemű kísérletet tenni, hogy minden nemzet a jogegyenlőségnek alapjára helyeztessék abban a reményben, hogy a nagyobb nemzetek a kisebbeket tőlük telhetőleg segítik. (Ugyanott II. 181. lap.)

A szent szövetség atyáskodó kormányai helyére az atyáskodó nagy nemzeteket akarta behelyezni a többi fölött gyakorlandó gyámi tiszttbe.

A patriarchalis uralom elavult formájának látszatát kerülendő és az amerikai demokrata pártnak Jeffersonra visszavezethető radikális mentalitása szerint különös súlyt helyezett a népek és kormányaik éles megkülönböztetésére. Magát is a nép, nem az amerikai kormány képviselőjének tekintette (Baker I. k. 90. lap), értve az amerikai kormány alatt az unió képviselőházát és szenátusát, szemben az amerikai nép egészével. Őt az amerikai polgárok egyeteme választotta, így gondolkozott, képviselőházát, szenátusát ellenben a választókerületekbe szétszórt töredékei csak. A népszövetség gyámsága ily értelemben tetszetősebb színben mutatkozott, mint a kevesekből álló kormány gyámsága, de valóságos különbséget nem jelentett.

Magán kellett tapasztalnia a nép és kormány szembehelyezésének illuzórius, egyben forradalmi jellegét, mely a versaillesi béke kigondolásának is egyik fegyvere volt a kemény feltételek indokolásában.

Az amerikai nép nevében, nem képviselőházára és szenátusára tekintettel cselekedett a szerződés-kötéskor. A baj csak az volt, hogy ez a nép akaratát egyedül választás útján bírta kifejezni és oly szenátust választott, mely megtagadta a népszövetségi szerződés ratifikálását.

Az atyáskodó nagyhatalmú népek törvényesített gyámsága, *Wilson* eszménye valósággal pedig azt eliminálná az em-

beriség alkotó elemeinek, a nemzeteknek életéből, amin a külön nemzetek erkölcsi élete, értéke megfordul.

Két pilléren nyugszik ez : lelkiismeretükön és létük rizikójának, az érte való felelősségnek állandó érzetén.

Nagyhatalmú, atyáskodó kormányok, nagyhatalmú, atyáskodó népek egyaránt *elpusztítják a kisebbek emberiségi értékét.*

Hozott-e az új nemzetközi jogrend ennek a népszövetségben szervezett közös akaratnak részére — legyen az gyámi vagy társulati, vagy souverain jellegű, ezzel nem foglalkozhatom — új, az előbbinél erősebb jogrendet?

Mert ilyet várt a pacifisták tábora, ilyet ígért a háború alatt és annak végén a győztes fél.

A szövetségi okmány indokolása, mely bevezetésében, hogy régi törvényeink nyelvén szóljak, *præfatiójában*, előbeszédében az első cikk előtt foglaltatik, kimondja mindenkéül, hogy a nemzetek együttműködését fejleszteni, részükre a békét és biztonságot garantálni akarván, erre a célra a háborúk megelőzése érdekében szükségesnek látja a résztvevők kötelezettségvállalását, hogy háborúhoz nem folyamodnak.

Mindenki üdvözölni fogja oly kötelezettségek vállalását, melyek az emberiség életének e végső eszközét a lehetőség legvégső határáig kitolni alkalmasak. A kérdés az, mennyire jobban fog ez a szövetségi szervezet működésének a háborúindítás új szabályai alapján sikerülni. Erre a feleletet csak az élet próbája adhatja meg. Bármiféle célszerűségi, valószínűségi számítás e részben hiábavaló.

Ennek a célnak elérésére, mondja tovább az előbeszéd, szükséges a nemzetek között az igazságosság és becsületre alapított érintkezésnek nyilvánossága, a nemzetközi jog rendelkezéseinek szigorú megtartása, az igazságosság uralma, a szerződési köteleességeknek hajszálig pontos teljesítése.

Hozott-e újat ez előbeszéd indokolása, illetőleg a szerződés határozményeiben van-e újítás az eddigi nemzetközi joggal szemben?

Csakis a nemzetközi érintkezés nyilvánosságára nézve. Természetesen itt is nem az akciók, egyezmények készülöben levő folyamára, hanem azok végelhatározására nézve, amiben

a népszövetséget előkészítő békekonferencia tizes, majd négyes tanácsa adott sokak illuzióját eloszlató, de természetes praecedentst.

Ide lehet még sorozni a szövetségi okmányban kifejezett, akkor még csak tervezett, azóta valóra vált, állandó nemzetközi törvényszék fölállítását, mely a nemzetközi viszonylatoknak jogilag rendezett részét bírói oltalom alá helyezte.

Maga a nemzetek érintkezésének normája egészében mégsem változott.

Ez érintkezés egy része jogi, más része, és pedig a döntő fontosságú része ezentúl is nem jogi normák alatt maradt.

Maga a praefatio, midőn ez érintkezésben elkülöníti az igazságosság és becsület normáit a nemzetközi jog normáitól, még inkább, midőn 11., 12., 13., 14., 15. cikkeiben a nemzetek közti ellentétek megoldásának három módját különbözteti meg.

Ugyanis ily ellentét esetében vagy a szövetségi tanács, vagy az érdekeltek választotta arbiterek, vagy az állandó bíróság határozhat. Az első opportunitási, célszerűségi, adott helyzetekből folyó szükségességi tekintetek szerint határoz, a választott arbiterek esetleg hasonló felhatalmazással vagy ha jog alapján vannak is hivatva határozni, a méltányosság, az æquitásnak is helye lehet határozataikban, arbitriumukban, melyek ex æquo et bono indokolhatók. A rendes állandó bíróság ellenben judiciumot, ítéletet hoz a jog szabályai szerint.

Mire céloznak a nemzetek érintkezése tekintetében az igazságosság és becsület alapján vállalandó kötelezettségek? Arra, amit az eddigi nemzetközi jog az állam meghatározhatlan létérdekének, existenciális követelményeinek, presztizsének nevezett, amelyekre nézve magát felső hatalom ítéleteinek alá nem vetette. Az igazságosság és becsület nevével lettek a nemzetközi életnek ez alapelvei újra keresztelve.

Mert hogy az igazságosság mást jelent, ahogy már Aristoteles óta tudjuk, mint a jog, azt a népszövetségi paktum is kijelenti, midőn a nemzetek viszonylataiban az igazságosság mellett külön pontban kötelezi a szövetség tagjait a nemzetközi jog szabványainak és a szerződéseknek hajszaányi pontos

megtartására. Alapjában véve megmaradt a nemzetközi viszonylatok két különböző rétege, amelyek egyikében a szigorú jog, a szerződési köteleességek jogi jellege uralkodik, a másikában új név alatt az államok jogilag szabályozhatlan létérdeke, becsülete az irányadó.

Szétfoszlott az illúzió, mely a nemzetek szövetségébe lépett emberiség életét a maga egészében jogi szabályozás alá vehetőnek, nemzetközi bíróság által jogi határok közé szoríthatónak hitte.

De szétfoszlott a wilsoni illúzió is, mely a békét nem jogi, hanem csupán erkölcsi elvekre akarta alapítani, mely a különböző nemzeti érdekek összekötése és limitálása helyett az igazságosság homályos gondolatától, a nagy nemzetek nagylelkűségétől várta az emberiség sorsának javulását.

Miért nem lehet az emberiség megférést és együttműködését annyira is a jog uralma alá hajtani, mint az egy államba tartozó egyesekét? Mindenekelőtt azért, mert a jog csak regulatív, nem produktív erő. A jog lelki, erkölcsi követelmény, az emberiség pedig tényleges valóság. Az emberiség, részeinek elütő lelki jellege, e részek existenciájának összehasonlíthatlan feltételei miatt általános normák alá még sokal kevésbé helyezhető, mint egy nemzet alkotó elemei.

Az emberiség vulkánikus kitörései sokkal gyakoribbak, mint egy állam jogrendjét megbontó forradalmi. A jog az emberiség őrzőangyala, de szárnyai még az államban sem érnek el az államtagok igen lényeges, az állam, a társadalom békés együttműködésére döntő kihatású viszonyaiig. Csak egy ilyet említek; annyi másra ki nem terjeszkedhetem. A házasságot, a családot csak kis részben tartja össze a jog. Amikor ez intézmények éltető gyökerei kiszáradnak s a jog parancsa miatt szét nem bomlanak, már csak műházasság, műcsalád az, ami megmarad és vegetál.

Amennyiben pedig az államot és társadalmat a jog szabályozni és szabályozásával fenntartani tudja, ez onnét van, mert az államban igen egyszerű módon megállapítható, ki tartozik az állami jogközösségbe, ki partner abban, ki jogalany, ki szűnt meg jogalany lenni?

A felelet igen egyszerű. Aki emberi ábrázattal jó a világra, sőt ennek föltevése mellett világrajötte előtt, az anyaméhben is az, ott is szerezhethet nagy jogokat, örökségeket. Mikor szűnik meg a jogalanyiség? A felelet még egyszerűbb: a halállal.

Az államtagok cselekvési hatalma miért rendezhető jogilag?

Mert minden egyes emberi lény vonatkozásainak összege, melyeknek központja lehet, vagyis melyekben érdekelt, külső jelekkel körülírható.

A jog az állambeliek, az egyesek érdekeinek pontos körülírása, az általános jó, az emberi és nemzeti eszme szempontjából.

Lehetséges-e ez az emberiség partnerei, az államokká alakult nemzetekkel?

Nem lehetséges, mert államok születése és halála nem oly egyszerű tények, mint az egyes ember világrajötte és halála.

Az állami létre való érdemesség, annak megtartása, az államteremtő nemzetek születése külső jelekkel éppoly kevésbé írható körül, mint a meglevő nemzeteknek érdemtelenység okából való megcsonkítása, vagy éppen kivégzése, más államok közti felosztása.

Még rosszabbul állunk az emberiség alkotó részeinek együttműködésével. Minden külön résznek, ha a többibe beolvadni nem akar, ha létehez ragaszkodik, vannak létérdekei.

Ezeket nagy és kis nemzetekre úgy körülírni, mint az egyesekét az államban a különféle jogszabályok teszik, lehetetlen, mert egy nemzet léte imponderabilis, külső jelekkel meg nem jelölhető erők viszonylatától függ. De épp oly kevésbé lehet azt külső jelekhez kötni, amit önértékük, becsületük elbírnak.

A jog a nemzetek viszonylataiban is csak azokat az érdekeket rendezheti, amelyek külsőleg megmérhetők, azt mondhatnám fungibilisek, külső jelekhez köthetők. Ez a nemzetközi jognak is a tere, ezt különítette el a népszövetség okmánya is az igazságosság és becsület közbeszúrt nevével az államok létérdekének, becsületének területétől.

Wilson ennek a lehetséges bírói védelem alá helyezett

jognak helyére az érdekek fölé emelkedő igazságosságot akarta helyezni. Azt hitte, hogy az érdekek csak szétválasztanak, elfeledte azonban, hogy igazságosság jog nélkül nincs, hogy érdek és jog elválaszthatatlanok, mert mindegyik mire vonatkozik? — valamely külön lény külön személyi létének, működésének biztosítására.

A jog a külön lények, egyesek és nemzetek érdekeinek határát vonja meg s ha a jog s a mögötte rejlő érdek elválaszt is egy oldalról, egyesít az objektív közérdekben, az általános jóban.

Amíg külön lények, külön nemzetek lesznek, lesznek, sőt szükséges, hogy legyenek érdekeik, kell jognak is lenni, mely külön létüket biztosítja. Ezt, mint Wilson vélte, a morál belső erejére, az érdekfölötti nagylelkűségre, érdektől, jottól megtisztultnak álmódott igazságosságra bízni nem lehet. (Baker Memoir-jai I. k. 30., 151. lap, II. k. 206. lap.). A békekonferencián járt kálváriáján magán kellett tapasztalnia a nagy nemzetek érdekfölöttiségének hamisságát. Annyi bizonyos, hogy küzdött az únió érdekeiért Japán ellen, midőn ez Santungot, Kína 36 millió lakosságú részét a versaillesi szerződésben megkapta; de küzdelmében elbukott.

De végezmem kell szavaimat.

Az államok egy megreformált új jog, továbbá az igazságosság és becsület, végül mindenekfölött a fegyverek védelme alatt állanak.

A győzőkre, a célhoz jutottakra tiszta öröm, boldogság, a célhoz nem értekre merő gyász, szenvedés.

Embersors azonban mindeniké, ha a célhoz jutás mámorán, a célhoz nem érés bánatán túlpillantunk.

Az egyes, mint a nemzetek, úgy hiszik, létük biztosítása, működésük szabadsága, értékük elismertetése végett kell, hogy egész testi, lelki erejüket megfeszítsék céljuk elérésére.

De igazi-e e cél? megfelelők-e eszközei, melyekkel a célnak lelküket betöltő gondolatát az élő, külső, tárgyi valóságba átviszik? az ezernyi célok világbirodalmába illesztik, vagy legalább megkísértik?

Mindez egyénnél, nemzetnél egyaránt bizonytalan s az emberi léleknek nyugtot nem ad.

Az elért cél sem, mert a zsenié is, a legnagyobb nemzete-
teké is — az ember teljes céljának csak része és lelkének az
egész után vágyódását megköti, szárnyát szegi. A célhoz nem
ért pedig balsikerén kétségbeesik.

Tisztán látta ezt Madách, midőn egyén és nemzet céljáról
énekelt.

«A cél voltaképp miis? — így kiált fel az Ember tra-
gédiája XIII. színében; — A cél megszűnt a dicső csatának,
a cél halál, az élet küzdelem. Az ember célja a küzdés maga.»

Az emberi cél hiúságának ily hideg szemlélete és az örök
küzdelem apoteózisa, sokaknak gáncsával találkozott, akik elfe-
ledték, hogy Madách nem isteni színjátékot, hanem ember-
sorsot állított elénk.

Amazt madártávlatból Arany írta meg 1851-ben *Gon-
dolatok a békekongresszus felől* cím alatt, midőn így kezdi :

«A mult időnek bölcsei
Századokon keresztül
Örök-mozgót követeltek
A véges emberésztül:
Az új kor bölcsesége, mely
Amazokat neveti:
Az örök béke, *nyugalom* —
Vessző-lovát kergeti.»

Majd látnoki bölcsességével a nagy mindenség céljának
magaslatáról tekintve egyesek és nemzetek céljait, küzdel-
meit, látva az elért kultúra nyűgöző hatását, midőn a polgáro-
sodás fordul reánk csapásul, így szól :

«Isten egészbe' működik
Egészre fordít gondot ;» . . .

és így végzi :

«Hagyjátok a meddő vitát!
Bölcs Isten az, ki rendel ;
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban ember.
Méltó képmása Istennek,
S polgára a hazának,
Válassza ott, válassza itt
A jobbik részt magának.»

CONCHA GYŐZŐ.

A KERESKEDELMI POLITIKA MAI HELYZETE.

Országunk pénzügyi és gazdasági állapotának talpraállítását a trianoni békediktátum számos intézkedése következtében egymagunk, saját erőnkől nem tudtuk elérni. Épp úgy, mint Ausztria, kénytelenek voltunk a külföldi irányadó és a béke intézkedéseinek keresztülvitelét végrehajtó hatalmak segítségét, jóindulatát és közreműködését igénybe venni. Kormányunk, elsősorban gróf Bethlen István miniszterelnök szívós és kitartó fáradozásának sikerült a nagyhatalmakkal oly megállapodásokat létesíteni, melyek a gazdasági kibontakozás lehetőségét valószínűvé teszik.

A kibontakozás egyik lényeges pontja az eddig követett kereskedelmi politikára is irányul. Meg kell alapítani a közeljövőben követendő kereskedelmi politikát, még pedig úgy, hogy Csonka-Magyarország a nemzetközi forgalomba kapcsolódjék.

Amidőn a jövőendő kereskedelmi politika alakulásáról van szó, szükséges, hogy a háború után kifejlődött kereskedelmi politika mai helyzetét tisztán lássuk és a kibontakozás esélyeit átgondoljuk.

Az a szervezet, melyben a háború előtt az európai nemzetek a nemzetközi forgalomban éltek és melyet a kereskedelmi szerződések sűrű hálózata megteremtett: a háború kitörésével felbomlott és megszűnt. A világ békeműve, melyet Párizsban az entente-hatalmak egyoldalú önkénnyel összekovácsoltak, a kereskedelmi politika rendezéséről nem gondoskodott. Egy halvány gondolat emlékezik meg a nemzetközi kereskedésről. A nemzetek szövetségének egyezség okmánya 23. cikkében azt mondja, a szövetség tagjai «megteszik a szükséges intézkedéseket, hogy a közlekedés és az átmeneti for-

galom szabadságát, valamint az egyenlő elbánást a szövetség valamennyi tagjának kereskedelme számára biztosítsák». Ez az elvi intézkedés alapul szolgálhatott volna a szövetségi tanácsnak a kereskedelmi politika nemzetközi rendezésére, ami mindeddig nemcsak nem történt meg, sőt ellenkezőleg, a nemzeti függetlenség elvének túlságba hajtása folytán, minden ország saját tetszése szerint fejlesztette kereskedelmi politikáját és vele az egyes országok nemzetközi elszigeteltségét, teljes elzárkózást és tilalmi rendszert honosított meg.

A háború előtt a nemzetközi kereskedelmi politika következő elveken alapult : *a)* a szerződésben álló nemzetek minden tekintetben, elsősorban a vámok tekintetében a legnagyobb kedvezésben részesültek ; *b)* a szerződések mérsékeltek a behozatali vámokat, vagy legalább megkötötték azokat, úgy hogy a szerződés ideje alatt a megkötött vámok felemelhetők nem voltak ; ezzel a kereskedés üzleteiben megkapta a számítás biztonságát és nem volt kitéve kellemetlen meglepetéseknek ; *c)* a kiviteli vámok lehetőleg mellőztettek, illetőleg az a kevés cikk szerződésekben megjelöltetett, melyre kiviteli vámot szabad volt vetni ; ezzel a kereskedelmi forgalom biztosítást nyert összeköttetéseiének kifejlesztésére ; *d)* behozatali, átviteli és kiviteli tilalmak elvileg kizárattak és kimondatott, hogy tilalmak csak háború esetén, illetőleg hadi célokra, továbbá ember-, állat- és növényegészségügyi védekezés okából szabhatók meg és ezeknek mérséklése, illetőleg a legkritkább esetekre leendő szorítása végett nemzetközi megállapodásokra törekedtek ; *e)* az átvitel teljesen szabad, tilalmakkal vagy vámokkal nem gátolható.

Ezek az elveken fejlődött ki az angol-francia kereskedelmi szerződés (1860) óta az a szerződéses politika, mely lassankint az európai államokat, a tengerentúli keleti államokat, az amerikai államokat, élükön az Egyesült-Államokkal, *sőt magát Oroszországot is* a nemzetközi forgalomban egyesítette.

A mai állapot a háború előtti elveket kereskedelem-politikai fejlődésében nemcsak mellőzi, hanem azokkal teljesen ellenkező elveket vall.

A legnagyobb kedvezést a párizsi békeparancsok lefoglalták a győző népek számára ; kényszerítették a legyőzött

nemzeteket, hogy a győzőknek a legnagyobb kedvezést biztosítsák, a nélkül, hogy viszont ők is kölcsönösen adják ezt az előnyt, Ezzel mintegy lehetetlenné teszik a legyőzötteknek, hogy vámszerződéseket kössenek.

A vámtarifák megállapításában minden nemzet fenn akarja tartani függetlenségét, illetőleg azt a jogát, hogy a vámtételeket tetszése szerint módosíthassa és pénzügyi, valamint iparfejlesztési, esetleg iparvédelmi szempontból felemelhesse. Az előbbeni szerződési és kölcsönösségi vámpolitikát, az autonómia és önkény (autarkia) rendszere váltotta fel. Ezt a rendszert főképp Franciaország példája fejlesztette, hol már a háború előtt a legnagyobb kedvezés elvének mellőzésével a kölcsönösség (reciprocitás) elvét akarták erőszakolni és mely elvet a háború után vámpolitikájában rendszerre fejlesztett.

Kiviteli vámok most különböző alakban, részben mint engedélyi illetékek, vagy kincstári részesedés, de gyakran mint kiviteli vámok is rendszeresen alkalmaztatnak.

Kiviteli és behozatali tilalmak a mai vámpolitikában általánosak. Az utódállamok leginkább politikai szempontból nyúltak ehhez a fegyverhez. Meg akarják mutatni ezzel, hogy most ők mint kinevezett győzők urak felettünk és kizárhatnak bennünket határaikból. Biztosítani akarják magukat ezekkel a tilalmakkal az ellen, hogy a kölcsönös forgalom az elszakított országrészek lakóival szűnjék meg és kereskedelmi forgalom útján se legyen kapcsolat népünk közt. De közgazdasági szempontból élelmezési és közszükségleti tárgyak biztosítására is célszerűnek, sőt szükségesnek látszott tilalmakkal védekezni.

Különben ezt az elzárkózási politikát minden részleteiben többé-kevésbé a nagyhatalmak is követték; elsősorban Franciaország, de részben Olaszország, sőt maga Nagybritannia is.

A kereskedelmi politikának ezt a teljes elzüllését nagyrészen az okozza, hogy ma nincs vezető eszme és nincs vezető hatalom, mely határozott irányt adna és mely mintegy kényszeríti az államokat egységes nemzetközi kereskedelem megteremtésére. Ha végigtekintjük a kereskedelmi politika fejlődését a múlt század közepe óta, ott látjuk mindenekelőtt

Nagybritanniát, mely Cobden híres agitációja útján kitűzte a szabadkereskedés lobogóját és Franciaországgal kapcsolatban a szerződéses vámpolitikát juttatta uralomra. A hetvenes évek közepén Németország áll ki vezetőnek ; a hazai munka védelmének jelszavával a mérsékelt ipari és agrárvámok lesznek uralkodóvá. Kereskedelmi szerződések csak a legnagyobb kedvezést biztosították és kereskedelmi tilalmakat zártak ki, de nem kötötték meg a váموkat. Ámde Németország iparának hatalmas lendülete kiviteli piacokat követelt, a vámtételek ingadozását nem tűrte és így Caprivi a nyolcvanas évek elején visszatér a szerződéses vámpolitikához, példáját követik az európai népek, sőt Oroszországot is sikerül a szerződési hálózathoz bevonni. Így találta a helyzetet a háború, mely a szerződéses politikát egy csapásra megszünteti.

A háború befejeztével a békekötésnek lett volna feladata a jövő kereskedelmi politikát egységes alapra fektetni. Ez azonban nem történt, hanem a zűrzavar alapját lefektették az által, hogy minden nemzet s főképp az utódállamok mindenben s így a kereskedelmi politikában is független intézkedési jogot nyertek s ebbeli helyzetükben souverainitásukat megkötni nem akarják. A háború után nem találkozott nagyhatalom, mely a vámpolitika irányítására vállalkozott volna. Oroszország szovjetrendszerével a nemzetközi forgalommal egyelőre nem törődik.

Németország a versaillesi békeparancs jóvátételi terhe alatt nyögve nem is gondolhat nemzetközi kereskedés irányítására és kereskedelmi politikájában tehetetlen. Az Észak-amerikai-Államok óriási államterületükön elszigetelt állásban vannak, belsejükben szabad kereskedők, a külfölddel szemben védvamosok és elzárkózók ; a többi államok politikájával nem törődnek és ha netán ez utóbbit érdekeikre sérelmesnek találnák, elnöküknek jogot adnak visszatérő intézkedések által rendet teremteni. Nagybritannia a gyarmataival szemben követendő vámelőnyösítés gondolatával van elfoglalva s ennek az eszmének megvalósítása végett szeretne áttérni védvamos irányzatra. Az utolsó választások egyelőre legalább nem engedik meg ezt a törekvést ; de kiforrotlan politikájával irányt a többi államoknak nem adhat. Maradna

tehát Franciaország vezetőnek kereskedelmi politikai kérdésekben. Ámde Franciaország vámpolitikáját elsősorban a Németország elleni gyűlölet sugalmazza. Még javában folyt a háború, midőn 1916 április havában Párizsban Franciaország indítványára az entente-hatalmak megállapodtak abban, hogy a háború befejezése után egyesült erővel tovább folytatják a háborút gazdasági téren Németország kereskedelmi törekvései ellen. Ez a gyűlölet vezeti Franciaországot ma vámpolitikájában. Ez volt már a háború előtt húsz évvel is a francia vámpolitika döntő eszméje. Kifejlődött ez a frankfurti béke 11. cikkéből, mely örök időkre biztosította kölcsönösen a legnagyobb kedvezést. Franciaország vámpolitikai működésében, különösen a hetvenes évek vége felé, nehezen tűrte azt, hogy minden előny, melyet más nemzettel kötött szerződésben nyújtott, a gyűlölt Németországnak is jut. Kormány és közvélemény a szerződéses politika ellen fordult, megalkották a kettős vámtarifa rendszerét minimális és maximális tételekkel, megsabták, hogy a minimális tételen alúl szerződésekben a vámokat megkötni nem lehet. De még így is harcra keltek a legnagyobb kedvezés ellen és a szerződések alapját a mindenkor nyújtandó kölcsönös előnyökben, a reciprocitásban találták. Ez a hangulat, a német gyűlölet és a reciprocitás teszi a háború utáni francia vámpolitika irányát. A háború után, amennyire lehetett, felmondták a fennállt szerződéseket. Vámtarifájukat 1922 szeptemberben átalakították, ismét kettős tételekkel és pedig úgy, hogy a maximális tétel Németországra való tekintetből legtöbb cikk-nél, különösen iparcikkéknél a minimálisnak négyszeresét teszi; szerződésekben pedig a minimális és maximális tétel közötti különbszetnek százalékban kifejezett része kellő ellenszolgáltatás mellett mérsékelhető, még pedig különböző országokkal szemben különböző módon; szóval a reciprocitás az irányadó, legnagyobb kedvezés elvileg nincsen. Ehhez járul még az, hogy a francia vámpolitika tűri a behozatali és kiviteli tilalmakat és enyhítésükre alkalmazza a kontingensek megállapítását, azaz annak kikötését, hogy bizonyos cikkből meghatározott mennyiség erejéig a behozatal, esetleg a kivitel a fennálló tilalom ellenére is megengedendő.

Ezzel a rendszerrel küzd ma az európai kereskedelmi politika s úgy látszik maga Franciaország sem bízik nagyon a rendszer helyességében, mert az említett elvek alapján kötött szerződések rövid lejáratúak és hat havi felmondással felbonthatók.

Így állnak ma a nemzetek vezető irány és vezető nemzet nélkül és irányítja mindegyik saját felfogása szerint kereskedelmi politikáját. A háború után az egyes nemzetek vámpolitikáját a következőkben jellemezzük:

Nagybritannia már a háború alatt eltért a szabadkereskedés elveitől, ismét életbe léptette a gabonavámot, a szénkivitelre adót vetett ki; de a háborús intézkedéseket nem tekintve, a háború után Németország ipari túlsúlyával szemben határozottan az elzárkózás terére lépett; már 1919 február 25-én eltiltja a szénkátrányból készült festékek behozatalát; május 9-én a kálisókat és a sacharint; június 27-én számos kémiai cikket, azonkívül elektromos készülékeket, gépeket és tudományos műszereket; július 31-én a pénzügyi törvény a pénzügyi vámokat emeli és pedig következő árúknál: tea, száraz gyümölcs, motorszesz, automobilmek, hangszerek, fali és zsebórák, filmek, sör és szesz. 1921-ben meghozza az iparvédelemről (Safeguarding of industries Act) szóló és október 1-jével életbelépő törvényt, melyben 9 kategóriába sorolt iparcikkek az érték $33\frac{1}{3}\%$ -al védett vám alá vettetik és a kormány felhatalmazást nyer, hogy dumping esetén, azaz ha az árú a piaci árnál $33\frac{1}{3}\%$ erejéig olcsóbb, az illető cikkekre a rendes vámon felül még $33\frac{1}{3}\%$ -os értékvámot szabjon ki.

Amerika Egyesült-Államai a háború után fokozzák az addig is követett védvamos irányt. 1920 május 26-án az addig fennállt, ú. n. Unterwood-féle vámtarifát némi emelésekkel módosítják és azáltal súlyosbítják a helyzetet, hogy a legtöbb tételnél az értékvámok lévén megállapítva az értékelés alapjául, nem a termelő ország értékét, hanem az amerikai piacét (american valuation) veszik alapul. 1921. évben tárgyalja a kongresszus a kormánynak új előterjesztését, mely 1922 augusztus 19-én a szenátus által is elfogadva, szeptember 21. és 22-én éjjel lépett életbe, az ú. n. Fordney vámtarifa,

amelyről a kongresszuson az előadó így nyilatkozott : egy időben, melyben nagy erő kifejtésre van szükség, hogy nagy nemzetek a háború romjaiból megszabaduljanak, ezzel a javaslattal az egész emberiségnek könyörtelen kereskedelmi háborút üzennek. Az új vámtarifa az eddiginél 200 %-kal magasabb ; a többek közt :

					%		%
a pamutárúk	vámja	az érték	—	—	—	34 helyett	54
a selyemárúk	«	«	«	—	—	42	« 59
a gyapjúárúk	«	«	«	—	—	31	« 75
a ruhák	«	«	«	—	—	54	« 74
az agyagárú és porcellán	«	«	«	—	—	47	« 64
az üvegárú	«	«	«	—	—	35	« 54
a cukor	«	«	«	—	—	17	« 68
a gombok	«	«	«	—	—	35	« 95
a vasárúk	«	«	«	—	—	39	« 184
a varrógép	«	«	«	—	—	0	« 30
az órák	«	«	«	—	—	27	« 41

Megjegyzendő, hogy a törvény az elnököt felhatalmazza a vámtételek módosítására és az american valuation elrendelésére.

Franciaország vámpolitikáját a német gyűlölet és a német ipar hatalma elleni védekezés jellemzi. A frank romlása mindenekelőtt a vámfizetés rendezését követelte. E végből már 1919 júniusban a vámoknak coëfficienssel való szorzását fogadták el és kezdetben 1·1—3·1 volt a szorzó, mely 20 fokozatban minden egyes cikk számára külön jelöltetett meg. Ezek a coëfficiensek időnkint szabályoztattak és ma 6·5-ig fokozódtak. Ezen állítólag valutáris szempontból tett módosítások azonban védekező jellegűek, mert a magasabb coëfficienseket iparcikkeknek szabták meg. Különben kormány és közvélemény hangosan követelte a vámok védelmét. Amidőn 1921-ben a kormány a vámtarifa javaslatát védelmi okból és kivált Németország iparának kizárása szempontjából előterjeszti, mondja : a kormány kénytelen volt oly rendszabályokhoz nyúlni, melyek a belföldi ipart védjék ; a nemzeti ipar nemcsak fejlődésében, hanem létében is veszélyeztetve van a valuta-gyöngye államok által. 1921 április 1. és 1922 szeptemberben két ízben is módosult a vámtarifa. A módosi-

tás lényege, hogy az iparcikkek maximális vámja négyszerte nagyobb a minimális vámnál, vagyis a német iparcikk (és sajnos egyelőre a magyar is) négyszer nagyobb vám alá esik, mint a szerződéses államok, tehát az angol, belga, svájci vagy olasz árú és így behozataluk lehetetlen. Nem iparcikkeknel a különbség sokkal kisebb; így a gabonafélék, liszt, dohány csak maximális tarifátétellel járnak, a verseny tehát e cikkeknel teljesen egyenlő. Állatoknál, hús és gyümölcsnél a maximális tétel 50, kolbászféléknél, gyarmatárúknál, déligyümölcsnél 100 %-kal nagyobb a minimálisnál. Szerződések kötésénél irányadóul van adva az, hogy vagy a minimális tétel köthető meg, vagy a minimális és maximális tétel különbsége százalékokban mérsékelhető. Ezáltal válik lehetővé a legnagyobb kedvezés helyett a kölcsönösség elvét a szerződéseknel keresztülvinni és a szerződéses nemzeteket is differenciális módon kedvezményben részesíteni.

Olaszországban az 1887. vámtarifa elleni védvamos hangu-
 lataból már 1913 óta erős agitáció volt folyamatban és egy
 külön bizottság dolgozott a vámtarifa tételeinek fölemelésén,
 hogy az 1917-ben lejárandó szerződések esetén kellő készült-
 séggel mehessen a kormány a tárgyalásokba. A háború közbe-
 jötté folytán 1917-ben egy új bizottság vette kézbe az ügyet
 és 1921 június 9-én egy új vámtarifa hirdettetett ki, lényege-
 sen magasabb vámokkal. A tarifa védvamos jellege már
 abból is kitűnik, hogy az előbbi 472 vámtétel 953-ra szaporod-
 dott és hogy pl. a gépek és készülékek vámja 378, a mezőgaz-
 dasági és háztartási szerszámok 360, az agyagárú 222, az
 üvegárú 157, a festő-, cserző- és fénymázárú 175 %-kal mag-
 sabb az előbbi tarifa tételeihez képest. Ezenkívül meghono-
 sították a felpénzrendszert a valuta rosszabbodása miatt,
 még pedig coefficiensek alakjában, úgy hogy az aranyban
 megjelölt vámhoz, pl. 30 lírához papirpénzzel való fizetésnél,
 ha a coefficiens 0.4 , $30 \times 0.4 = 12$ líra felpénz fizetendő, tehát
 a vám ebben az esetben 42 líra. A kormánynak jogában áll a
 coefficienseket módosítani, köteles azonban ezt a parlament-
 nek bejelenteni.

Svájc a háború után szintén emelte vámtarifáját, 1921
 június 17. jelent meg új vámtarifája, legtöbb tételénél maga-

sabb vámokat tartalmaz a különben még mindig mérsékelt vámvédelem. Az értéknek megfelelően $\frac{1}{2}\%$ alá esik 145 tétel, $\frac{1}{4}$ — 1% alá 80, 2 — 3% alá 215, 3 — 5% alá 163, 5 — 10% alá 322 és 10% -on felüli vám alá esik 315 tétel.

Az utódállamok kereskedelmi politikája a teljes elszigeteltség elvén áll; kiviteli és behozatali tilalmak, a tilalommal egyenlő vámtarifák és a kiviteli vámok minden változata együtt található az ő törekvéseikben.

Csehszlovákia az 1919 február 20. törvénnyel önálló vámterületté alakul és e törvény felhatalmazása alapján a pénzügyminiszter 1919 július 20. rendelettel új vámtarifát hirdet ki. Ez a vámtarifa szövegezésében megtartja az 1906. (az osztrák-magyar közös vámterületére érvényes) vámtarifát; a vámtételeket azonban megváltoztatja hármaskategóriában; francokban, és pedig aranyban vagy értékerős valutákban fizetendő vámok a gyarmatárúk, déligyümölcs- és luxusárúkra; koronákban pótlékokkal megtoldva a védendő iparcikkek vámoznak; végül koronában a régi vámok. De már 1920 május 10-én új vámtarifát bocsátanak ki; a régi vámtételek csak koronaértékben három kategóriában 100, 300 és 500 %-os felpénzzel állapítvák meg; ezt a felpénzt 1920 decemberében 200, 600 és 900 %-ra szabják. 1921 júniusban a felpénzrendszer helyébe francia példára a *coëfficiens*, a szorzórendszer lép és pedig 1—16, sőt 1921 december óta 30-ig terjedő különböző fokozatokban. Miután pedig időközben a cseh korona (a szokol) értékében javult (7·5 K-ról 15·75-re), a *coëfficiens*-rendszer sok árúnál határozottan tilalmi vámmá változott. A vámtarifa védekező és elzárkózó rendszerét töltözte a behozatali és kiviteli tilalmak politikája. Mindjárt 1919. év kezdetén Prágában egy bizottságot szerveznek, mely minden behozatal vagy kivitel esetében az ügy fontosságát megvizsgálva, esetleg megadja az engedélyt; az engedélyért az érték $\frac{1}{2}\%$ -a fizetendő, fényűzési cikkeknel 3—5, sőt kivételesen 10% az illeték. A bizottság az engedély megadásánál figyelembe veszi az árú minőségét és árát és a kivitel vagy behozatal hatását a pénz értékére. A kivitelnél szabad lista határozza meg a kivitelnek engedély nélkül való lehetőségét. Újabb időben a szabad lista tárgyai szaporodnak.

Jugoszlávia azzal kezdte meg háború utáni vámpolitikáját, hogy 1919 márciusában eltiltott minden forgalmat Németország, Magyarország, Ausztria, Bulgária és Törökországgal. De már ugyanazon év decemberében kénytelen áruhiány folytán ezzel a rendszerrel szakítani. 1920 március 20. új rendelettel egy egész csomó árú behozatalát valutáris szempontból eltiltotta. Ezek között az árúk közt voltak: luxustárgyak, állati termékek, finomabb textilárúk, kosárkötőárúk, üvegárúk, ólomárúk, drótfonadékok; később, 1922 márciusban módosult a tilalom és csak luxustárgyakra kívánták szabni, csak hogy mint ilyenek szerepelnek konzervek, gyertyák, szappan, bőrröndös árú, fémárú, esztergályozott árú, bútor és efféle. A kivitel tekintetében az 1919. november 9. rendelet általános tilalmat mondott ki; szabad volt a főzelék, gyümölcs, komló, halak, mész, cement, sziták és drótfonadékok kivitele, még pedig vámmentesen; kiviteli vámokkal és pedig korlátozott mennyiségben kivihetők: gabona, liszt, hüvelyes, len, kender és állatok. 1920 április 17-én egy vagy 140 tételt magában foglaló kiviteli tarifát bocsátanak ki, de egyúttal megtiltják a következő cikkek kivitelét: gabona, liszt, állatok (a szarvasmarhán kívül), élelmiszerek, gyapjúárú, len- és kenderárú, marha-, bivaly- és lóborók, hengerelt drót és szögek. 1920 augusztus 10. módosul a rendelet, de még mindig tilalom alá esik a búza és zab, liszt, állatok, gyapjú, nyers bőrök, cukor, ócskavas. A régi vámtarifát 1919 július 16. új vámtarifa váltja fel, még pedig kettős tételekkel; a vámok dinárban fizetendők 20%-os pótlékkal. Csonka-Magyarország a maximális tarifa alá esik és így kivitele nem versenyképes.

Románia ötletszerűen elzárkózási politikát követ. 1906. évi amúgy is magas vámtarifáját ötszörös felpénzzel szedi. 1921. június 30-án új vámtarifát ad ki, mely a régiek ötszörös tételeit szabja meg. 1922 december 6-án újabb 60 tételnél rendelték el vámemelést. A vámtarifa emelésén kívül behozatali és kiviteli tilalmak gátolják a forgalmat. A behozatalnál ma csak a luxusárúk behozatala tilos. A kivitelnél egészen el van tiltva a cink, réz, kőszén, gyapjú, len és kender, ásványolaj, építőfa, hordók és szarvasmarha kivitele. Ezen-

kívül az állam egyedárúsági módon kereskedik, illetőleg kompenzációs üzletekre más államokkal szemben felhasználja a következő árúkat: búza, rozs őrlemény, tésztanemű, ezeknek a cikkeknek kivitelét az állam intézi; 1923-ban az ásványolaj és a gabona kivitele ismét szabaddá tétetett; külön engedéllyel szabad kivinni a következő árúkat: disznózsír, kolbászárú, keményítő, burgonya, főzelékkonzerv, paraffin és olajpogácsa. A kivitelnél az érték után 2 % illeték szedetik.

A szomszéd államok elzárkózási mániájától függetlenül intézte eddig *Ausztria* vámpolitikáját. Ausztria fenntartotta az 1906. évi vámtarifát, azonban 1920 április 23. rendelettel több árú vámját felfüggeszti és sok cikk vámját mérsékli. 1921 július 21-én pénzügyi vámokat léptet életbe, melyeket 1922 július 24. minimális tételekül szab ki; de ezek a pénzügyi vámok tényleg csak fogyasztási cikkekre vettetnek ki és eléggé mérsékeltek: így kávé 65 K helyett 100, tea 217 h. 250, bors 60 h. 150, narancs 24 h. 60, sör 5 h. 10, palacksör 18 h. 24, bor 60, palackbor 75 h. 120, pezsgő 150 h. 800, kaviár 120 h. 2000, homár- és rákkonzerv, libamáj 120 h. 1500, gyémánt és gyöngyészter 30 h. 700, másféle drága ékszer 200 h., illatszert 150 h. 300 korona. Ausztriában is követelték az iparosok, hogy a vámtarifa a viszonyok megváltozása folytán alkalmoszerűen átdolgoztassék és az 1923. év kezdetén elkészült a kormány új javaslata, amely az eddigi vámtarifát alapul véve, leginkább csak a vámtételeket módosította, még pedig elég szerény emelésekkel; de a közvélemény oly felzúdulással fogadta még ezeket a csekély emeléseket is, hogy a javaslatot, hogy a kormány azt visszavonta és még most sem készült el új javaslatával. Pedig időközben Franciaországgal és Olaszországgal kötöttek vámszerződéseket, melyekben fontos osztrák vámok (pl. a bor, gyapjúszövetek stb.) vannak megkötve és ezzel gyakorlatilag bizonyítják azt, hogy szerződések új vámtarifa nélkül is megkötethetők.

Ha így vámtarifájában bizonyos mérsékletet tanúsít Ausztria, követi az elzárkózás gonosz példáját a tilalmak rendszerében. Már 1920 december 28-án a kivitelnél éppúgy, mint a behozatalnál az árúk hosszú listájában közli a tilalmakat. És a mai napig követi a tilalmazás rendszerét.

Amikor a világ vezető hatalmasságai a tilalommal határos védvamos kereskedelmi politikát követik és amidőn a szomszéd utódállamok az elzárkózás rendszerében látják gazdasági boldogulásukat : mikép alakult akkor nálunk a kereskedelmi politika?

Vámtarifánk, akkor, mikor az osztrák-magyar gazdasági közösség megszűnt, az 1906-iki koalíciós kormány intenciója szerint rögtön rendelkezésére állott az 1907. törvénnyel életbe lépett autonóm vámtarifában. Erről ugyan az évek folyamán az a vélemény terjesztetett, hogy az nincs a magyar testre szabva és főkép nem illik Csonka-Magyarországra, tényleg mindazáltal vele kellett megélnünk. A törvényhozás időnként elvi intézkedésekkel ellátta a kormányt kellő hatalommal, hogy a szükséghez képest belátása szerint szabályozza nemzetközi kereskedésünket. Már az 1920 : XXI. t.-c. felhatalmazza a kormányt, hogy a lejáró, vagy a lejárt kereskedelmi szerződések helyett a külállamokkal a viszonyokat alkalmas módon rendezhesse. Az 1920 : IV. t.-c. 25. §-a jóváhagyja kormányunk azon intézkedését, hogy az aranyban fizetendő vámok arany helyett, bizonyos felpénz számításával, bankértékben szedhetők be és továbbmenőleg felhatalmazza a kormányt, hogy a felpénznek mérvét az arany árfolyamának mindenkori figyelembevételével időnként akként állapítsa meg, hogy ez a felpénz a közszükségleti cikkeknel alul maradjon azon százalékon, mely az aranynek a bankértékéhez vagy egyéb fizetési eszközökhöz viszonyított valóságos értékarányának megfelel, míg viszont nélkülözhető és fényűzési cikkekre nézve a kormány az arany mindenkori valóságos árkeletéig terjedhető felpénzt állapíthat meg. Ezzel a felhatalmazással a kormány megkapta a jogot, hogy a vámtarifa tételeit a felpénz meghatározása útján mérsékelje. Továbbmenő felhatalmazást ad az 1920 : XXII. t.-c. ; ez a törvény felhatalmazza a kormányt, hogy tekintettel a háború óta beállott rendkívüli helyzetre, a vámtarifa egyes rendelkezéseitől eltérő intézkedéseket tehessen. Így a kormány most már tetszése szerint felfüggeszthetett egyes vámokat, mérsékelhette (sőt emelhetette volna is) a vámtételeket, vagyis egészen belátása szerint rendelkezhetett vámügyekben. Egy

további törvény, az 1920 : XIII. t.-c., a kiviteli vámokat honosítja meg, mert felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy egyes áruk kivitele alkalmából kiviteli illetékeket szedhessen. Mindehhez járul még, hogy az 1920 : VI. t.-c. a háború esetére való kivételes hatalom idejét meghosszabbítván, a kormány a behozatalt és kivitelt bizonyos árukra megtilthatta és ezzel a hatalmával bőségesen élt is, az utód-államok ellenében szükségesnek látszó retorsio, közélélmezés szempontjából, valutáris okokból és végre különösen a hazai ipar támogatása céljából.

Mellőzve az ezen felhatalmazások alapján tett intézkedések fejlődési történetét, a mai helyzetet tüntetjük fel.

Az autonóm vámtarifa 1500 tétele (az altételekkel együtt, minden vámtételt külön számítva) közül magában a tarifában 97 tétel vámmentes, 16 tétel fel van függesztve, azaz szintén ideiglenes vámmentes és pedig káposzta- és repcemag, faliszt, denaturált ételecet, hal- és fókazsír, növényi faggyú, kénkovand, nyers ásványolaj, elektródok cink ólommal vagy ónnal ötvözve, nitráló keveréksav, nitrotoluol, benzoesavas nátrium, kalciumsavhydrát, trinitoktoluol, nátrium sulfhydrát, kátrányfestő anyagok, aranykén és aranykénkarmin ; tehát ipari nyers- és segédanyagok. Fel kell említeni, hogy a legújabb időig több éven keresztül fel voltak függesztve a gabona-, állat- és más közélélmezésre szükséges cikkek vámjai is.

A vámfelpénz a valuta romlásának mértéke szerint időnként újabb szabályozást nyert és pedig :

	%
1918 szeptember 18 óta _ _ _ _ _	150
1919 január 11 óta _ _ _ _ _	200
1920 február 19 óta _ _ _ _ _	500
1920 május 20 óta _ _ _ _ _	1900

1921 február 11 óta a felpénz alkalmazásánál az áruk vámjá bizonyos mérséklésben részesül, amennyiben az áruk négy osztályba soroztatnak és az aranynak megfelelő legmagasabb felpénz a többi osztályban kisebb összegben szerepel ; ezek a felpénzek a következők :

			A.	B.	C.	Arany %
1921	február	11 óta	900	1,900	3,400	6,900
	május	21 «	1,100	1,900	3,400	3,400
	augusztus	31 «	1,100	1,900	5,900	6,000
	november	20 «	1,100	3,900	7,900	14,900
1922	március	30 «	1,100	3,900	7,900	16,900
	július	20 «	1,100	3,900	7,900	19,900
	október	15 «	2,500	10,000	20,000	40,000
1923	február	15 «	2,500	11,000	20,000	45,000
	március	30 «	3,000	20,000	30,000	70,000
	július	1 «	6,000	60,000	80,000	170,000
	július	31 «	13,000	130,000	170,000	380,000
1924	február	15 «	38,000	300,000	380,000	830,000
	március	25 «	60,000	500,000	650,000	1.350,000

A vámfelpénzek kategorizálása által a felpénzek utolsó megállapítása szerint az *A)* osztályba eső árúk ma a vám 4·4%, a *B)* osztályba esők 37% és a *C)* osztályba esők 48% erejéig való leszállításban részesülnek. Különben, minthogy a vámfelpénz nagysága körülbelül negyedévenként állapított meg és így a korona romlását nem naponként követte, a legmagasabb felpénz is, az aranyvámhoz viszonyítva, vámmérséklést tartalmazott, amit azonban bőségesen elnyelt a tilalom alá eső árúk hehozatali engedélyeért járó illeték.

Az *A)* osztályba ma 147 vámtétel esik, különösen sok anyag, mely ipari feldolgozásra alkalmas, pl. kakaobab, hántatlan rizs, komló, ricinusolaj, gipsz stb., több félgyártmány fonalak, selyemárú, üveg, a gépek közül textilgépek, varrógépek, fagépek és számos vegyészeti cikk. Vámjuk a felpénz által a vám 4—5%-ra száll le.

A *B)* osztályba 134 tétel esik, több élelmezési cikk, finom szövetek, papír és számos vegyészeti árú. Vámjuk a tarifában álló vám 37%-ra száll le.

A *C)* osztályban 48%-nak megfelelő vámmal 39 árucikk van felvéve, kávé, tea és más szükségesebb fogyasztási cikk, finomabb fonalak, papiroslemez, közönséges cserépedény, buravas, vékonydrót stb.

A többi, körülbelül 1059 tétel, aranyban, tehát teljes vámban esik vámozás alá.

A vámpolitika ezen alakjában bölcs mérséklést tanúsít.

A legmagasabb vámok, tehát az arany helyett a felpénz legmagasabb fokában fizetendő, már némileg kevesebbet fizettek, miután a felpénz rendszerint valamivel kisebb volt az arany tényleges áránál; a többi árú pedig a kiszabott vámnak csak a felét, harmadát, sőt egytizedét fizették. Ehhez járul, hogy az agio folytonos emelkedése mellett a felpénz legközelebbi felemeléseig állandóan csökkenő vámok voltak érvényben. Ily körülmények közt a különben elég magas 1907. évi vámtarifa a kormány helyes intézkedése folytán a felpénz rendszerében megfelelő alkalmazást nyert.

Ámde ezt a valutaviszonyok folytán így kedvezően alakult vámpolitikát sarkaiból teljesen kiforgatta a tilalmi-rendszer alakulása.

A tilalmak az önálló magyar vámterület felállításakor tulajdonképp politikai okokból keletkeztek.

Kezdetben egyáltalában mind a kivitel, mind a behozatal engedélyhez volt kötve. Lassan-lassan a nehézkesség, mely ezáltal a forgalmat, de magát a vámszolgálatot is terhelte, egyes árúkat kivett a külön engedélyezés kötelezettsége alól; így keletkezett lassankint az ú. n. szabad lista, mely időnkint változott és mind a behozatalnál, mind a kivitelnél megjelölte azokat az árúkat, melyekhez nem kell külön engedély. 1921 óta rendszerbe foglalták a különböző listákat és a kereskedést több okból korlátozták.

Ma a tarifának kétharmad része, körülbelül 1000 tétel, behozatali tilalom alá esik. Még pedig *valutáris* szempontból a kávé, tea, fűszerek, déligyümölcs, cukor, gabona, gyümölcs, élő növények és virág, az italok, papiros és papíráru, — *iparvédő* szempontból az összes textil iparcikkek, a konfekciós árúk, kefe- és szitakötőárú, kaucsukárú, viaszosvászon, szücsárú, bőr- és bőráru, a faárúk legnagyobb része, az üveg-, az agyag-, a kőárúk nagy része, a vas- és nemtelen fémárúk legnagyobb része, a gépek mind (a gőzeke, textilipari gépek és a fagépek kivételével), a járművek, nemesfémárúk, műszerek és hangszerek nagy része, a vegyipari cikkek nagy része.

A kivitel 63 vámtételnél tilos, illetőleg csak engedéllyel lehetséges. A tilalom oka elsősorban *élmezési* szempont, így a cukor, búza, rozs, árpa, tengeri, bab, liszt, vágó- és ígásállat-

tok, tej, zsír, sajt, — másodsorban *tilos az ipar számára szükséges nyersanyagok és félgyártmány kivitele*, így a stearin és zsírsavak, a denaturált szesz, fa, szén és tőzeg, szarvak, paták és csontok, len és kender, használt zsákok, kaucsuk és gutta-percha hulladékai, előkészített hordófa, kiszabott ládaalkatrészek, gyapjú, boroshordók, cement, nyersvas és ócskavas, nyers bőrök, patkószögek, nemtelen fémek, állati hulladék, rongyok. Harmadszor, *hadügyi szempontból*, tábori barnaszínű len- és kenderszövetek, katonai célokra való bőrárú, pontonok, pléhsisakok, fegyverek, páncélmozdonyok, lángvetők, fényszórók, mozgókonyhák, tábori sütőkemencék, katonai járművek, hadi célokra szolgáló automobilmek, páncélkocsik, kanócok; negyedszer, *pénzügyi és valutabiztosítási szempontból* a dohány, arannyal vagy ezüsttel kapcsolatos tárgyak, nemesfémek és árúk, belőlük ékszerek, drágakövek és gyöngyök, arany- és ezüstórák és óratokok, konyhasó.

Mily eredménnyel járt ez az elzárkózó és védelmi vámpolitika?

A kereskedelmi politika hatását leginkább az ország kiviteli és behozatali forgalma tünteti fel.

Értékben, még pedig aranykoronára átszámítva, volt millió aranykorona :

Évben	Behozatal	%	Kivitel	%
1913.	2075	= 100	1904	= 100
1911.	598	= 29.9	195	= 10.2
1922.	548	= 27.4	334	= 17.5
1923.	579	= 28.9	497	= 26.1

Tekintettel arra, hogy a pénz értékének romlása (még ha a forgalom nagyságát átszámítjuk is a valószínűség átlagértéke alapján) nem adja híven a kereskedelem fejlődését, kénytelenek vagyunk azt az árú mennyiségéből következtetni. E végből összehasonlítjuk Csonka-Magyarország forgalmi adatait az 1913. évi Nagy Magyarország, tehát az utolsó békeév adataival és kiszámítjuk, hogy az utolsó évek mindegyike hány százalékát teszi a békeév forgalmának.

Az áruforgalom volt :

Évben	Behozatal		Kivitel	
	ezer métermázsza	ezer darab	ezer métermázsza	ezer darab
1913.	68,634 = %	6,424 = %	52,972 = %	7,136 = %
1921.	23,277 = 33·9	378 = 5·9	8,380 = 15·3	498 = 7·0
1922.	33,519 = 48·8	351 = 5·9	10,443 = 19·7	581 = 7·7
1923.	37,540 = 51·7	164 = 2·5	12,089 = 22·8	1,195 = 16·8

Hogy azonban helyes képet nyerjünk áruforgalmunk természetéről, mindenekelőtt le kell vonnunk azokat a tételeket, melyek országunk megcsonkítása, tehát kereskedelmi okok nélkül nagyobbították a forgalmat. Elvesztettük erdeink nagy részét, tehát nincsen fánk; elvesztettük gömörmegyei vasérc-bányáinkat, elvesztettük erdélyi és mármarosi sóbányáinkat s így mindezeket a cikkeket külföldről kell hozni.

	1913.	1921.	1922.	1923.
faszénés koksza	44,767 ezer q	17,378 = 38·8	24,836 = 55·5	29,304 = 65·4
ásvány (vasérc)	3,173	1,882 = 59·2	2,986 = 78·8	3,474 = 109·5
konyhasó	90	648 = 713·0	1,106 = 1226	576 = 640

Ezen három áruosztály levonásával a forgalom következőleg alakul. Volt a behozatal:

1913. évben	20.604 ezer q
1921. „	3.369 „ „ = 16·0%
1922. „	4,591 „ „ = 22·2%
1923. „	4.186 „ „ = 21·02

Ha tekintetbe vesszük, hogy Csonka-Magyarország lakossága ma Nagy-Magyarország lakosságának 35 %-a: behozatalunk sokkal nagyobb csökkenése határozottan a tilalmi rendszer következménye, annál is inkább, mert a megmaradt népesség egynegyedénél több a fővárosra esik, tehát nagyobb fogyasztású lakókból áll. Még ha figyelembe vesszük is, hogy a háború és az utána következő romboló évek az ország fizetőképességét leszállították, még akkor is a behozatalnak egyharmaddal való csökkenése (35 helyett 21 %) megdöbbentő, még pedig annnyival inkább, mert az ország lakói vagy nyolc éven át legfőbb szükségleteik fedezésében, a ruházkodásban, a bútortatban, a felszerelésekben nem fejthették ki a békeidőben szokásos beszerzéseket s így most már gondoskodniok kellene a pótlásokról is.

A következő összeállításban közöljük Csonka-Magyar-

ország behozatalát, viszonyítva Nagy-Magyarország utolsó békeévének behozatalához, még pedig abban a fokozatos sorrendben, amint az 1923. év behozatalának hányadosa az 1913-ik éviével szemben mutatkozik.

Árú	1—10% 1913	1921	1922	1923
Italok _ _ _ _ _	995,660 q	6,830 0·6%	5,308 0·5%	1,476 0·01%
Gyertya és szappan _	140,025	5,946 3·5	1,603 1·1	727 0·3
Konfekciós árú _ _ _	58,280	5 127 8·7	3,111 5·3	850 1·4
Eledelek _ _ _ _ _	392,297	33,114 8·4	14,114 3·3	9,440 2·4
5. Kalapok _ _ _ _ _	5.293,625 db	335,060 6·3	325,645 6·1	147,953 2·8
Szalma-, háncsfonadék	16,678 q	1,076 6·4	1,193 7·1	495 2·9
Állati termék _ _ _	211,485	6,530 3·08	11,588 5·4	7,521 3·5
Gabona és hüvelyes _	5.129,674	151,475 2·9	248,338 4·7	188,746 3·6
Órák _ _ _ _ _	317,860 db	3,009 0·9	11,404 3·5	11,819 3·7
10. Kefe- és szitakötő árúk	4,428 q	650 14·7	474 10·7	198 4·5
Kőárú _ _ _ _ _	633,015	32,409 5·1	31,897 5·7	30,312 4·7
Déligyümölcs _ _ _	465,028	43,794 9·6	27,063 5·8	21,865 4·7
Gyümölcs, főzelék _ _	1.529,074	62,614 4·1	247,411 16·1	36,692 6·3
Irodalmi és műárú _	23,607	2,469 10·4	3,377 14·3	1,771 7·3
15. Cukor _ _ _ _ _	374,736	29,095 7·7	130,243 37·1	31,372 8·3
Viaszosvászon _ _	21,226	2,147 10·1	2,486 11·7	1,907 9·0
Firász _ _ _ _ _	99,880	13,253	19,578	8,634
	10—35%			
Hulladék _ _ _ _ _	843,335	17,614 2·0	34,772 4·1	90,012 10·6
Agyagárú _ _ _ _ _	910,682	134,258 14·7	119,036 13·0	100,521 11·0
20. Bőr és bőrárú _ _	169,902	46,911 27·5	39,891 23·6	21,526 12·6
Gyarmatárú _ _ _ _	161,783	28,954 17·8	39,741 24·5	20,061 12·3
Faárú _ _ _ _ _	239,364	75,117 31·4	47,470 17·3	31,861 13·3
Selyem és selyemárú	13,716	2,274 16·5	2,045 14·9	1,882 13·4
Fűszerek _ _ _ _ _	23,979	3,138 13·1	9,016 37·7	3,477 14·5

Áru	10—35 % 1913	1921	1922	1923
25. Gyapjú és gyapjúárú	217,137	40,228	49,856	37,456
		18·4	22·9	17·2
Gyógy- és illatszer	2,418	306	530	472
		12·6	22·0	19·6
Dohány és dohányárú	65,085	11,799	25,000	12,765
		15·1	38·4	19·6
Elektromos gépek —	43,612	14,347	10,909	8,688
		32·9	25·2	19·7
Len és lenárú — — —	390,330	102,645	116,951	77,153
		26·2	29·9	19·8
30. Pamut és pamutárú	786,515	164,907	189,662	156,595
		20·9	20·8	20·7
Vegyészeti cikkek —	1,503,669	260,560	364,122	319,535
		17·0	24·4	21·2
Állatok — — — — —	16,856	36,395	15,040	3,638
		215·0	58·6	21·4
Szűcsárú — — — — —	3,202 db	589	668	722
		13·8	20·8	22·5
Üveg és üvegárú —	466,031 q	144,593	110,051	106,458
		30·3	23·7	22·7
35. Zsíros olaj — — — —	66,854	12,431	16,021	16,616
		18·6	23·9	24·8
Esztergályosárú — —	9,085	775	2,034	2,559
		12·6	22·0	28·0
Gépek — — — — —	532,724	92,378	177,646	151,980
		17·3	33·4	28·5
Nemtelen fém — —	346,489	31,872	123,532	98,591
		9·3	35·3	28·5
Gyanta és mézga —	381,112	71,529	83,729	103,428
		18·7	21·9	29·7
40. Ásványolaj — — —	2,487,593	429,418	588,077	841,856
		27·2	35·6	33·7
35%-nál több				
Műszerek — — — —	21,623	2,600	5,123	8,151
		12·0	23·7	37·0
Vas és vasárú — —	2,521,488	781,940	954,838	980,167
		31·0	37·8	38·8
Kaucsuk és kaucsukárú	22,880	9,442	10,552	9,085
		41·4	40·0	39·4
Papir és papíráru —	837,520	339,309	482,062	358,287
		40·5	57·5	42·7
45. Gyújtó — — — — —	17,337	25,557	13,023	7,901
		147	75·2	46·5
Festő- és cserzőanyag	176,983	90,552	123,974	84,382
		51·2	71·1	47·5
Jármű — — — — —	2,377 db	4,321	1,098	985
		181·0	46·2	49·0
Fa, szén, kokszt —	44,767,534 q	17,378,039	24,836,088	29,304,923
		38·8	55·5	65·4
Ásványok — — — —	3,173,206	1,882,085	2,986,806	3,474,461
		59·2	78·2	109·5
50. Konyhasó — — —	90,273	648,487	1,106,411	576,317
		713	1226	640·5

Ezen kimutatásból kitűnik, hogy 1923-ban az utolsó békeév behozatalához képest, Csonka-Magyarországnak Bol-dog-Magyarország népességéből megmaradt 35 %-ával szem-ben nagyobb százalékos behozatalt csak tíz árúcsoportnál mutat. Elsősorban nagyobb a behozatal fa, szén, kokszt, konyhasó, festék- és cserzőanyagokban, miután elvesztettük erdeink és bányáink legnagyobb részét. A tilalmi rendszer következménye az a sülyedés, melyet a következő árúknál látunk : bőr és bőráru 12·6%, agyagáru 11, firnász és lakkok 9·8, kőáru 4·7, órák 3·7, konfekciósáru 1·4, gyertya és szap-pan 0·3%. És ilyen csekély behozatal mellett kellett népünk-nek a drágasággal küzdenie.

A tilalmi rendszer vívmányául tüntetik fel a textilipart. Ennek az iparágnak a pamut és gyapjúra vonatkozó behoza-tali forgalma a következő :

Behoztunk métermázsában :

Évben	Nyerspamut	Pamutfonál	Pamutszövet
1913. — — —	157,045 = 100	112,393 = 100	459,978 = 100
1921. — — —	8,496 = 5·4%	27,198 = 24·2	115,584 = 25·1
1922. — — —	22,171 = 14·1%	41,700 = 37·2	116,379 = 25·3
1923. — — —	30,114 = 19·8%	49,790 = 44·4	72,091 = 15·6

Kivittünk pamutszövetet :

Évben	q
1913. — — — — —	56,510 = 100
1921. — — — — —	1,997 = 3·2%
1922. — — — — —	4,538 = 8·0%
1923. — — — — —	4,408 = 7·8%

A pamutipar fejlesztése a nyers pamutnak és pamutfonál behozatalának erős fokozásából és a pamutszövetek behoza-talának csökkenéséből következik. Sajnos, kivitelünk is erő-sen megcsappant.

Ugyanezeket a jelenségeket látjuk a gyapjúiparnál. A behozatal métermázsákban volt :

Évben	Nyersgyapjú	Gyapjúfonál	Gyapjuszövet
1913. — — — — —	35,436 = 100	20,813 = 100	141,551 = 100
1921. — — — — —	1,283 = 3·6	1,586 = 7·5	34,229 = 23·9
1922. — — — — —	4,339 = 12·2	3,580 = 17·0	33,987 = 23·9
1923. — — — — —	5,351 = 15·3	6,767 = 33·6	23,687 = 16·6

A tilalmi rendszer magával hozza a behozatalnak vagy a kivitelnek esetről-esetre való engedélyezését. A behozatali engedélyeket kezdetben az érdekelt miniszteriumok kiküldötteiből alakult bizottság hozta javaslatba s a szükségszerűnek talált véleményezés ellen az érdekelt iparosok és kereskedők állandó panasszal éltek, ezért a kormány most már az érdekelt iparosok és kereskedőkből különböző állandó bizottságokat szervezett, hol a bebocsátás lehetősége iránt a hazai ipar képessége és a fogyasztás szüksége mérlegeltetvén, az engedély megadása iránt javaslatot tettek. Miután az esetről-esetre való tárgyalás sok időt vett igénybe, kifejlődött az a szokás, hogy a bebocsátandó cikkek havonkénti mennyiségét kontingens alakjában állapították meg és annak egyenkénti megosztását az érdekelt üzletköröknek engedték át. Ez a kontingens-rendszer utóbb az Ausztriával és legújabbban az Olaszországgal kötött kereskedelmi egyezménybe is átvétetett, amelyben a két szerződő fel kölcsönösen megállapítja, mily mennyiséget enged meg behozatalra (tehát tilalom nélkül).

Ez az eljárás, az, hogy az érdekelt iparosok jelölték meg az ország iparának helyzete szempontjából bebocsátható-e és mily mennyiségben valamely áru, nagyban fejlesztette a szűkkeblű határozatokat: az érdekelt iparosok a behozatalt lehetőleg megnehezíteni óhajtották, amiben természetesen a bizottságokban jelenlevő miniszteri tisztviselők szívesen támogatták őket. Ez az engedélyezési eljárás keltette fel azután azokat a törekvéseket, hogy egyes iparágak alapítassanak vagy üzemük megnagyobbíttassék; de másrészt okul szolgált arra is, hogy az árúk ára a külföldi verseny elzárása folytán erősen emelkedett.

Vámpolitikájában és különösen a tilalmak alkalmazásában a kormány négy cél felé törekedett. *Retorsiót gyakorol a szomszéd államokkal szemben, a drágaságot akarja enyhíteni az élelmezési cikkek forgalmának szabályozásában, a valuta biztosítását óhajtja elérni a felesleges árúk behozatalának megnehezítésével és a kivitel fokozásával, végül a hazai iparnak akar lendületet adni a külföldi verseny kizárásával.*

Intézkedéseivel mindazáltal célt nem ért, legkevesbbé a

retorsió eszméjével, mert a szomszéd államok nemcsak nem vonták vissza ellenséges intézkedéseiket, hanem amidőn Magyarország Portoroseban megteszi az indítványt a tilalmaknak nemzetközi leszerelésére, határozottan ellenezik azt és az indítványt el nem fogadják. Egyébként retorsiók csak akkor használnak, ha elérik céljukat, örökös retorsió állandó háborút jelent és a háború mindig káros a háborút viselőre, akár támadó, akár védelmező legyen a harcoló fél.

A drágaság és a valutabiztosítás célját a vámpolitika ez eddigi eljárásával nem érte el, valutánk folytonosan rosszabbodik, a drágaság állandóan fokozódik. Különben e két cél elérésénél látszik az intézkedéseknek ellentétes hatása és az, hogy mesterséges rendszabályok mily vissza következményűek a közgazdaság terén. A drágaság enyhítésére célszerűnek látszott az élelmiszerek (gabona, liszt, gyümölcs, állatok, tojás stb.) kivitelének megszorítása, sőt megtiltása, és ellenkezőleg, behozataluknak szabadabbá tétele. Valutáris szempontból pedig hogy pénz feleslegesnek mutatkozó áruira ki ne folyjon az országból, tehát az élelmiszerek behozatalát meg kell tiltani és hogy a külföld pénze országunkba minél bővebben jusson, tehát az élelmiszerek (Magyarország kivitelének állandóan nagy része) kivitelét elő kell mozdítani.

Köztudomású, hogy a drágaságot, vagy jobban mondva az árúk árának fokozatos emelkedését, elsősorban a bankjegyeknek és most az államjegyeknek az állami szükségletek fedezésére való túlságos szaporítása okozza. De e mellett az egyes árúkból jelentkező hiány és ennek okozója: a behozatali tilalmak is erős árdrágító hatással vannak. Amidőn 1922 decembertől 1923 december végéig a zürichi jegyzés 0.21-ről 0.03-ra esik, vagyis a pénz értéke hétszeres romlást mutat, ugyanakkor a rizs árában 13-szorosan, a férficipő 15, a gyerek- és női cipő 16, a szappan 18, a gyermekharisnya, a női- és férfiing, gyerek- és férfiöltözet 20, a télikabát 21. a kávé és tinta 23, a kalap és női öltözet, női harisnya 24, az irón 25, a gallér 26, a tea 27, a férfiharisnya 30-szorosan emelkedett árban. Mind oly cikkek, melyeket a tilalom vagy egészen távol tartott az

országból, vagy engedélyek alapján csak korlátozott mértékben bocsátott be.

Egyébiránt a gyakorlati élet lépten-nyomon szolgáltat példát a *tilalmi rendszer árdrágító hatásáról*. Ott van az alma ára, ma 25—30,000 korona a kilogrammja; köztudomású, hogy az idén nem volt jó almatermés. Magyarország különben is a későn érő, karácsony után élvezhető almát rendszerint Ausztriából, Steyerországból, Görzből, Tirolból kapja; 1913-ban aránylag kevés volt a behozatal, mégis 146,000 méter-mázsát hoztunk be, holott 1923-ban csak 10,000 q-t, vagyis a népességi 35%-os aránnyal egybevetve, csak 7.6%-ot. Ott van a levágott virágok és növények (örökzöld galyak, pálmalevelek) sorsa és vele szemben a mindenki által tapasztalható csokor- és koszorúdrágaság; behoztunk 1913-ban 9213 q-t, 1923-ban 103 q-át, azaz 1.1%-ot. Ott van a szappan, kilogrammjának ára 10,000 K, behoztunk 1913-ban 80,218 q-át, 1923-ban 552 q, vagyis 0.6%-ot.

Egyedül az ipar fejlesztésében látszik sikerültnek a tilalmi rendszer; új vállalatok megteremtése és fennállók üzemének fokozása sikerült. De ez a fogyasztók és a feldolgozóiparok helyzetének erős megterhelésével járt. Azok az iparok, melyek erősebben fejlődtek, mint a textilipar, a bőr- és bőrárú ipar, a vegyi cikkek némelyike, a zárúk árának emelésével a nagy fogyasztást sujtják, cikkeik árának fokozása az összes árúkkal szemben a legnagyobb drágaságot tünteti fel. Egyúttal pedig fokozták azt az egészségtelen felfogást, mely hazánkban az ipar fejlesztésének lehetőségét elsősorban a külföldi verseny nagyobb kizárásában és az állami támogatásban keresi és nem tekint arra, milyen hatása van az ilyen mesterséges fejlesztésnek az ország egész közgazdaságára, a többi termelési ágakra, elsősorban az ország legfontosabb termelési foglalkozására, a mezőgazdaságra, a tovább feldolgozó iparokra, kivált az építkezésre és a kereskedelemre, végül különösen a fogyasztókra. Egy ország, mely a hosszú háború és az utána következő szomorú események folytán vagyoni erejében meggyengült, fizetőképességében lefogyott, ruházatában lerongyolódott, felszereléseiben megfogyatkozott, szóval mindenütt beszerzésekre szorúl: ily országban az árúk árát mestersége-

sen fokozni, tilalmakkal lehetetlenné tenni nem szabad, ily országban az ipar erőltetett fejlesztése nem indokolt közgazdasági politika.

Egyébként utalni kell arra is, hogy az utolsó két-három évben a nagyipar terén mutatkozó átalakulás és talán fejlődés is nem kizárólag, sőt nem is első sorban a tilalmi rendszernek következménye, hanem *azoknak a politikai és gazdasági átalakulások- és viszonyoknak eredménye, melyeket átéltünk.* Itt mindenekelőtt figyelemmel kell lenni arra, hogy minden nagy politikai újjáalakulás bizonyos gazdasági lendülettel jár. Ezt tapasztaltuk p. az 1867. évi kiegyezés után, amidőn a következő években iparvállalatok nagy számban keletkeztek. A háború után az ország teljes függetlenséget nyert, egy ily politikai alakulás kihat az ipar lendületére is. Ezzel a politikai függetlenséggel karöltve létesült az önálló magyar vámterület, érvénybe lépett az osztrák utódállamokkal szemben az autonóm magyar vámtarifa, tehát az osztrák és csehországi iparcikkek meglehetősen magas vámokat fizetnek és nem versenyezhetnek tovább szabadon iparunkkal. Ez éleszti a vállalkozási kedvet nemcsak Csonka-Magyarországon, hanem ösztönzi az osztrák és cseh, valamint az elszakadt magyar vállalkozókat, hogy eddigi magyar piacuk megtarthatása végett áttelepüljenek gyáraikkal Csonka-Magyarországba. És végül *nem szabad megfeledkezni arról az iparátalakító hatásról, melyet a trianoni békediktátum okozott,* amidőn elrendelte, hogy hadifelszereléssel foglalkozó magángyárak leszerelendők. Legnagyobb és leghatalmasabb gyártelepeink, melyek óriási motorok, munkagépek, munkások és szellemi vezetők felett rendelkeznek, melyeknek tőkeerős és hitelképes multjok van, kénytelenek voltak eddigi működésüket abbahagyni. A Weiss Manfréd gyarai, a fegyvergyár, a győri ágyúgyár, a Magyaróvári löporgyár, mind virágzó vállalatok, kénytelenek átalakulni békeárúk gyártására; és ha ezek pamut- és gyapjűszövetek, zománcos edények, fém- és vasárúk, vegyszeti cikkek stb. gyártására berendezkednek, ezeknek az új gyártási nemeknek megalapozását csak nem lehet a tilalmi rendszer hatásából magyarázni.

Ha végigtekintjük a kereskedelmi politika hatását,

melyet kormányunk közel öt év óta folytatott, azt látjuk, hogy azokat a célokat, melyeket a kereskedelmi politikával elérni óhajtott, eddig el nem érte. Az utódállamokkal szerződéseket nem tudott kötni, a retorsió rendszere nem használt, továbbra is az elzárkózás súlyos helyzetében vagyunk. Valutánk a kereskedelmi politika tilalmai mellett folyton rosszabodott. A drágaság, melynek letörését a tilalmak célozták, folyton emelkedik és így kereskedelmi politikánk az említett hármas irányban nem használt, hanem határozottan ártott.

Mindehhez járúl az az erkölcsi kár, melyet gazdasági életünkben a tilalmazási rendszer magával hoz. Nagyra fejlesztette a csempészetet és megteremtette a kijárók mesterségét.

A tilalmakat szigorúan keresztülvinni sem a behozatalnál, sem a kivitelnél nem lehet. Múlhatlanúl kell kivételeket engedni, kell engedélyeket adni, kell kérelmezni az engedélyeket, utána kell járni az engedélykérelmek elintézésének, kell keresni közbenjárókat. Nem akarom folytatni a kijárás részleteit. Ismereteseek ezek a Balkán-világban és közbeszéd tárgyai nálunk is.

A tilalmi rendszer egy másik erkölcsrontó eredménye a csempészet. Talán nem hiszi a kormány azt, hogy pl., midőn Nagy-Magyarország 1913-ban 113,000 mázsa nyerskávét hoz be, hogy akkor a 35%-ra apadt lakósság kávészükségletét 11.900 métermázásával, vagyis 10·5%-al fogja kielégíteni? A többi tényleg fogyasztott kávé csempészet útján és természetesen jó drágán jut be a kávézók csészéjébe. Hogy azután a csempészet élén itt-ott vámhivatalnokok is állanak, ez oly régen ismert dolog, hogy már Cobden egyik levelében, melyet Spanyolországban 1846-ban utazásakor barátaihoz írt, olvassuk: «A francia konzul Cartagenában, midőn a vámtisztviselők megvesztegethetéséről beszéltünk, azt mondta: pénzzel bevihető a Notredame-i torony a vámházon át, anélkül, hogy valaki észrevegye, pénz nélkül azonban még ezt a zsebkendőt sem hozhatja be.» A gőzös egyik hajóslegénye meséli Cobdennek, ugyancsak a spanyol partokon, hogy jövedelmének legnagyobb részét csempészetből húzza és hogy a csempészet a köztisztviselők egyetértésével folyik, az általa becsempészendő árút rendszerint vámhivatalnokok szokták partra vinni. A bűnvádi elmé-

letek közt van egy, mely szerint nem a bűnös hibás bűntényeért, hanem a társadalmi rendszer. Itt is azt mondhatjuk, nem a megvesztegethető felelős büntettéért, hanem a tilalmi rendszer.

Végigfutottunk a háború óta kifejlődött kereskedelmi politikán. Láttuk, hogy a nagyhatalmak a túlságos védekezés álláspontjára helyezkedtek ; tapasztaljuk, hogy az utódállamok az elszigetelésben és elzárkózásban találják gazdasági függetlenségük főeszközét ; és talán nem csodálkozunk, hogy kormányunk ily magaviselettel szemben szintén a tilalom útjára tévedt. Ma, midőn a jövőről van szó, tisztában kell lennünk azzal, hogy a gőz és elektromosság korszakában, mikor a világot vasutak, tengeri hajózás, a légbemjárás, telegráf, rádiógráf és telefon egy nagy egységes forgalmi területté teszi, nem szabad, de nem is lehet egyes országok határán a közlekedést megakasztani ; nem szabad a nemzetközi forgalmat béklyókba szorítani és nem szabad azt hinni, hogy egyes ország, főkép, mióta a világháború után a nagy területek elaprózódtak, elszigetelten meg tud élni és gazdaságilag vagy pénzügyileg talpra tud állni. Ma az elszigeteltség anakronizmus, mely előbb-utóbb elsorvasztja az országot. Azért le a tilalmakkal, szűnjék meg az elzárkózás rendszere, helyezkedjünk bele abba a nemzetközi kereskedelmi politikába, melyet az ország felvirágzása érdekében a világháború előtt követtünk.

MATLEKOVITS SÁNDOR.

TOSCANA SZOBRÁSZATA A QUATTROCENTÓBAN.

Bizonyára mindenki ismeri már azt a tudományos megállapítást, hogy a renaissance művészete nem azonos a régi klasszikus stílus újjáébredésével. Még ha az akkori művészeti átalakulást a maga egészében tényleg a görög-római ízlés hirtelen föltámadására vezethetnénk is vissza, akkor sem lenne kielégítő ez a magyarázat. Mert még hátra volna, hogy e folyamat okát kikutassuk. Miért szólaltak meg éppen ekkor a régi kövek, miért kezdték ezek szépségeit éppen ekkor jobban megérteni? Íme, a renaissance művészei egyszerre a maguk törekvéseinek tökéletesebb megvalósulását látták az antik művészet emlékeiben, saját művészi vágyaik rokon beteljesedését ismerték föl ezekben. Tudjuk, hogy az olasz művészet egyes nevezetes kivételeket, például Giovanni Pisano szobrászatát leszámítva, a középkorban sem távolodott el annyira az antik szellemtől, mint az Alpokon-túli, különösen a német művészet. Így francia eredetű gótikus építészet Itáliában nem nyilatkozott a maga szerkezeti következetességeiben, magasba törő merészségeiben, hanem kompromisszumot kötött a világos, belső térhatásra törekvő, vízszintes tagozású bazilikastilussal. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy a gótikus művészet ható erőinek hanyatlásával az olasz építészet szinte összes eredményeit sutba dobta és Brunelleschivel egyszerre átnyergelt. Hasonlítsuk csak össze a firenzei Loggia dei Lanzi-t az Ospedale degli Innocenti csarnokával, a székesegyház belsejét a S. Lorenzo-éval. Egyfelől megláthatjuk a közöttük lévő különbségeket, másfelől a rokonságokat is. Mégis határozott stílusváltozás ez az

építészetben, mely nagyrészen Brunelleschi bátor szellemére, kora szellemét, érző reformátor-képességeire vezethető vissza.

Nem így a festészetben és a szobrászatban. Bár éppen a képfaragásban érvényesült Giovanni Pisanonál leginkább a gótikus szellem, idővel azonban — kapcsolatban ennek fokozatos gyöngülésével — a szobrászatban a trecento végén oly kérdések vetődtek fel, melyekre az antik művészetben találtak legkielégítőbb feleletet. Az eddig önmaga útján haladó középkori művészetben most azok a problémák érlelődtek meg, melyeket — függetlenül a stílustól — az antik művészet emlékei oldottak meg a legtökéletesebben. A szobrászatban nincs is olyan hirtelen beálló határozott stílusváltozás, mint az építészetben. A quattrocento elejének nagy mesterei a XIV. század gótikájából nőttek ki és fokozatosan bontakoztak ki az elhalásra ítélt kötelekekből. A fölismert antik értékek csak siettették ezt az átalakulást, lényeges útbaigazításokkal szolgáltak, de a fejlődésnek ők csak táplálói voltak. A renaissance-plasztika igazi gyökerei nem annyira a másfélezer év előtti századokba, mint inkább a gótika félmultjába nyúltak vissza. Sőt az antik művészet hatása is ezért lehetett ezúttal ily számottevő és állandó, mert a szerves fejlődésbe kapcsolódott bele. Régebben is nem egyszer találkozunk antik hatásokkal, így különösen Nicolo Pisano szobrászatában, de ekkor ez csak külsőleges stíluskölcsönzés volt, mely csak ideig-óráig tarthatott. Most azonban az antik emlékekben az organikus szobrászi fölfogás törvényeit ismerték fel, melyekben természet és plasztikai elvonatkoztatás csodálatos tökélyvel egyenlítődnek ki egymással. Főtörekvése a renaissance művészeinek az emberi alak megelevenítése volt. Bár a gótika is kedveli az eleveniséget, sőt sokkal mozgalmasabb az antik és a renaissance művészetnél, de elevenisége nem az emberi organizmus természetének felel meg, hanem egy elvont formarendszerrel kapcsolatos. Most azonban, sőt már a trecento végén is, az olasz és pedig elsősorban a toscanai mesterek arra törekedtek, hogy saját lábukon szilárdan álló, egyensúlyban lévő alakokat faragjanak.

Firenze volt az újkori művészet bölcsője. Az ottani székesegyház, a campanile és az Orsanmichele fülkéit kellett álló alakokkal benépesíteni. A régebbiek még nagyrészen dekoratív jelentőségűek, egyforma szerénységgel igyekeznek az épület gótikájához símulni, a többiek azonban már többé-kevésbé önálló szobor-alakok. Nem fülketöltelékek, nem illeszkednek szorosan keretükbe, hanem külön életet élő, erősen jellemzett egyéniségek. E három épület szobrászi ékesítése volt az újkori plasztika iskolája. Itt érlelődnek meg az igazi szobrászi feladatok, itt igyekeznek a mesterek a legfontosabbat, az álló alak problémáját természetesen és világosan megoldani. Fontos jelenség, a többivel együtttható, hogy ezekkel a szobrokkal kapcsolatban változnak meg a szoborfaragás külső körülményei is. Míg a régebbiek, a trecentobeliek nagyrészen még műhelyszerűen készülnek, egy-egy alakot több mester farag, kik a hagyományos formáktól csak lassacskán térnek el, addig a XV. századbeli szobrokat már megkülönböztetett művész-egyénségek alkotják. A késői gótika modoros egyöntetűségét az egyéniség kultusza váltja fel, a műhelyek hagyományaiból zsenik törnek elő, kik műveikben saját fölfogásukat kívánják érvényesíteni. A középkori értelemben vett műhely, mely egy-egy építkezéssel volt kapcsolatos és amelyben a tradíciókat ápolták, elveszti igazi jelentőségét és helyébe az egyes mesterek műhelyei lépnek. Főlszabadul a művészi gondolat, megindul a verseny a művészek között, mindenik saját nyelvén akar megszólalni. A bágyadt szoboralakokat határozott stílust eláruló, kemény márványférfiak váltják fel. Benső szenvedély, nagyszabású formavágyak hajtják a mestereket, nagyszerű harc folyik a természetábrázolás tökéletesítéséért. Vége az egyöntetűségnek, három nagy mester, Donatello, Ghiberti és Luca della Robbia, mindhárom egymástól különálló egyéniség, küzd a művészi gárda élén, kikhez negyediknek Jacopo della Quercia csatlakozik. Mindegyik más-más oldalról közeledik az új ideálhoz, így egymás működését mintegy kiegészítik. Együttesük adja a korai quattrocento művészetének bonyolult, sokszínű képét. Még a festőket is megelőzik, ők mutatnak nekik nem egy

téren utat. Vajjon Masaccio, Paulo Ucello és Andrea Castagno monumentalitásánál és természetességénél nem magával ragadóbb, közvetlenebb és fejlettebb-e Donatello prófétáinak és szentjeinek sűrített elevensége, nagyszabású ereje, mely nem egyszer Michelangelo terribilitását juttatja eszünkbe. És vajjon mikor jut el a festészet ahhoz, hogy Donatello páduai és firenzei bronz-domborműveinek kompozícióit méltányolja? Hiszen ezeket csak a cinquecento értette meg igazán, sőt a bronztablák egy-egy csoportját Ráffael is átvette a vatikáni stanza-freskók számára. Nem egy domborművén valóságos színpadi jelenetet fejleszt ki, a dráma legizgatóbb mozzanatát tárja elibénk, melynek hatása végighullámszik az összes jelenlévőkön, a nélkül azonban, hogy viselkedésük őszinteségében kételkedhetnénk. Donatello a quattrocento művészetének legerősebb pillére, ő küzdött ki az újkor szobrászata számára az alapvető eredményeket. Főtörekvése az emberi test és öltözék minél tökéletesebb megelevenítése, a kifejezés fokozása volt, melynek különösen későbbi műveiben a szépséget, a dekoratív hatást is fölláldozta. Nem az antik művészet, hanem a természet volt igazi tanítómestere. Főleg a jellemző érdekelte még a határozott csúnyság árán is. A római birodalom összeomlása óta ő az első művész, kinek alkotásaiban a szorosabban vett egyéni psziche ismét érvényesül. Emberei saját külön életüket élik, egyéni alkatuk, jellemző profiljuk van, mely lelkiükről, vágyaikról tanuskodik. Nézzük csak az Orsanmichele fülkéjében lévő Szent Györgyét. Minden ízében a keresztény lovagvilág férfieszményét testesíti meg. Sziklaszilárdan áll két lábán, bátorsága nem ismer veszélyt, határozott irányban való nézése merész tettvágyat árul el, mely nem a mindent megértésen, hanem a tántoríthatatlan hiten alapul. Nem a hőstett utáni, hanem a cselekvés előtti mozzanat, mely a lelket feszültségben tartja. A lelki feszültségnek ez a kifejezése a nélkül, hogy a test mozgásba jöjjön, az antik művészet előtt ismeretlen volt. Magának az alaknak állása is eltér a Polykletos utáni antik szobrászat hagyományaitól. A test súlyát a szétvetett lábak egyformán hordozzák. Bár minden testrész nyugalomban van, mégsem pihen az alak.

Ez a Szent György és a mester többi korai műve mind márványból készültek. Donatello művészetének első idejében kizárólag márványplasztikával foglalkozott, később azonban a bronzot és a nem nemes anyagokat választja művészi mondanivalóinak kifejezésére. A kő sokkal több tartózkodást, a formák kötöttségét kívánja, ezért Donatello minél inkább fokozza szobrainak megelevenítését, kifejezését, jellemzésében minél részletezőbbé válik, annál inkább fordul a bronzhoz és az agyaghoz. Végül már egészen impresszionista módjára dolgozik. De következetessége itt sem hagyja el, mert az agyagot nem tekinti csak segédeszköznek, hanem arra méltatja, hogy művészi gondolatainak végérvényes kifejezője lehessen. A firenzei S. Lorenzo régi sekrestyéjének kerek domborművei erre különösen jó példák.

Munkássága még nyolc évtizedes életét tekintve is rendkívüli. Főként szülővárosa, Firenze és Padua között oszlik meg. Főművei hosszú sorának elsorolására nincs terünk, elég, ha megállapítjuk, hogy a szobrászat legkülönbözőbb feladatait oldotta meg és majdnem mindegyiket oly mesterien, hogy minőségében a későbbi századok szobrászai sem szárnyalták őt túl. A Gattamelata lovaszobra és a paduai Szent Antal-templom főoltárának bronzdomborművei lehetnek erre példák. Tőzsgyökeres, firenzei talajból fakadó művészet ez, mely a genius kivételes erejéből nőtt ily nagygyá. Nélküle nemcsak a quattrocento lenne jóval szegényebb, hanem az általános művészi eredmények kiküzdése is nehezebben ment volna. Donatello oeuvreje egyszersmind legnevezetesebb bizonyíték arra nézve is, hogy az antikkkal való kétségtelen kapcsolatai ellenée is mennyire önálló a renaissanre művészete. Pedig a quattrocento mesterei között kevés volt, ki a klasszikus emlékeket annyira nagyrabecsülte volna, mint Donatello. Az ő érdeme különösen a puttonak, az antik Amor-génusok ezen utódjának népszerűsítése és decoratív alkalmazása. Széles kedvükben ugrándozó angyalkái nem jónevelésű gyermekek, inkább huncut kis apróságok, kik nem törődnek a renddel, nem ismernek fegyelmet. Donatello szobrászata nem is lehet azoknak eszménye, kik a művészetben nyugalmat, tem-

perált érzelmi kifejezést és típusos szépséget keresnek. Ezeket inkább a másik két mester, Lorenzo Ghiberti és Luca della Robbia elégítheti ki.

Az előbbi neve mindörökre a firenzei Battistero (keresztező) templom két érckapujával, különösen a Porta del Paradiso-éval kapcsolódott össze. Pedig ő is alkotott nemes előkelőségű bronzalakokat, melyek azonban nem versenyezhetnek Donatello prófétáinak és szentjeinek jellemző erejével. Szobrászata még inkább kapcsolatos a gótikával, mint Donatelloé; a trecento művészi eszményének kicsengése. Két kapujának domborművei pedig utolsó fejezetei a Pisanok relief-sorozataiban nyilatkozó középkori ciklikus fölfogásnak.

Valószínűleg mindenki ismeri, hogy minő pályázaton nyerte el első kapujára Ghiberti a megbízást. Hét, nagyobb-részt toscanai művész, köztük Ghibertin kívül Brunelleschi, Jacopo della Quercia, Niccolo d'Arezzo vesz részt a versenyen. 34 pályabíró, megannyi nevezetes férfiú kezében van letéve az ítélezés kötelezettsége. A pályamunka tárgya Izsák föláldozásának ércdomborműve, melyet egy év leforgása alatt kellett elkészíteni. A verseny tárgyaül azért választották Izsák feláldozását, mert ennél a jelenetnél ruhás és mezítelen alakokat, állatokat, valamint tájképet is kellett ábrázolni és így leginkább próbára tehették a pályázók tehetségének különböző oldalait. A verseny Ghiberti győzelmével végződött, bár bizonyára sokan voltak a szakértők között, kik Brunelleschi bronzának szerették volna adni a pálmát. A többiek munkái közül Jacopo della Quercia műve érdemelt még különösebb dicséretet, de Ghiberti és Brunelleschi domborműveinek kompozíciója, művészi finomságai mellett ez sem jöhetett komolyan számításba. Lorenzo a harmonikus hatás, a képszerűség, Brunelleschi pedig az igazság és a kifejező erő szempontjából fogja fel a feladatot. Ghiberti Ábrahámja, Izsákja és angyala tekintettel van a szép formákat kereső nézőre, Filippó alakjai ellenben külsőségekkel való megalkuvás nélkül, szenvedélyes őszinteséggel cselekszenek. Mégsem a szépség győzött itt kizárólag a kifejező erő fölött, hanem tényleg a nagyobb művészet a némileg kisebb fölött. Ghiberti egyszerű és szorosan össze-

függő kompozíciója gyönyörűen illik a keretbe, ellenben Brunelleschi egymásmellé rakott alakjai az elhelyezés tekintetében kevesebb ötletességet és természetességet árulnak el. E mellett Lorenzo relief-felfogása fejlettebb, mint Filippóé.

Szóval Ghiberti lett a győztes és ennek alapján őreá bízzák a Battistero második bronzkapujának készítését. (Az első tudvalévően a trecento első felében Andrea Pisano öntötte.) Lorenzo ezúttal, bizonyára megrendelőinek akaratából, Andrea művét veszi mintául, kinek nemcsak külsőségekben, hanem szobrászi stílusban is követőjévé szegődik. Különben is Ghiberti a szépséget még a gótikus formafelfogás alapján keresi, az antik művészet által gyakorolt benyomásokat nem nyersen használja fel, hanem az előbbi szerint dolgozza át. Sőt alakjainak gyengéd mintázása és egyenletes, zökkenés nélküli előadása még második kapujánál, a Porta del Paradisonál is az előbbi század művészi eszményeire utalnak. Ezt a bronzkaput, minden idők legszebb ajtószárnyait az elsőnek nagysikerű bevégezése után a quattrocento második negyedében készíti. A reliefek elosztása és formája már nem gótikus, nagy bronztáblákat láthatunk ezen, melyeken festői csoportkompozíciók jelennek meg, mint Donatello paduai domborművein. Az alakok elosztása harmonikus, a jelenetek egy-egy táblán belül is világosak. Az épületeket feltűntető kompozíciók valósággal a cinquecento nagyszabású tömegjeleneteinek az ősei. Ghiberti mestersen egyenlíti ki a gótika formahagyományait az antik művészetből vett értékes benyomásaival. Az egyes alakokon, mozdulataikon, a ruhák redőin az összhang uralkodik. Könyvet lehetne írni e bronztáblák formagazdagságáról. Iskolája volt a firenzei renaissance művészeinek és bizonyára nem volt egy sem közöttük, ki ne tanult volna belőlük. Ennyi szépséggel, értékkel szemben nem szabad túlságosan fölrónunk e domborművek relief-fölfogásainak gyöngéit.

Míg Ghiberti legfejlettebb alkotásaiban is a gótika szépségideálja ölelkezik az antikkal, addig Luca della Robbia műveiben már teljesen a renaissance szelleme ragyog. Sokszor hangsúlyozták stílusának a fénykorát élő görög szob-

rászattal való rokonságát, melynek elvei Luca alkotásaiban is érvényesülnek. Művészete mégsem nevezhető klasszicizálásnak, mert nem az antik emlékeken keresztül látja és interpretálja a természetet, hanem saját erejéből nemesíti típusokká a firenzei alakokat és arcokat. Ilyen művek nem jöhetnek létre utánzás, hanem csak hasonló szellem révén. Mint a régi görög művészetben, nála is kizárólag az emberi alak uralkodik. Domborműveiben az utóbbi legtöbbször az egész felületet betölti, a tájképi rész csak a legszükségesebbre szorítkozik, a háttér leginkább semleges. A kompozíció formailag mindig szigorúan kötött, a szimmetrikusan elhelyezett alakok egymást ellensúlyozzák, a mozgás lendülete nem bontja meg az összhangot. Kitűnő példák erre a firenzei székesegyház énekes karzata és sekrestyéjének bronzkapuja. Donatello és Ghiberti domborműveinek festői felfogása, távlati rövidülései nem felelhetek meg Luca szigorú szobrászi felfogásának. Különösen kerüli az összhangot bontó mozgalmasságot. Távol áll az érzelmek szélsőségeitől, kerüli az indulatkitöréseket, a csapongó örömet s a vad fájdalomét egyaránt. Az anyai érzést viszont kevés művész fejezte ki oly megkapó igazsággal és mégis annyi fenséggel, mint Luca. Madonna-domborművei Ráffael Mária-képmásaival versenyeznek, sőt keresetlenségükkel ezeket felül is mulják.

Luca volt a híres Robbia-majolikák föltalálója is. Színes szobrok és domborművek már előtte is, sőt az egész középkorban igen divatosak voltak, de mások régebbi próbálkozásait leszámítva, a tűzben égetett ónmázat agyag-szobrokon ő alkalmazta először. Találmányának nagy gyakorlati értéke is volt. Effajta művei egyfelől olcsóbbak voltak a márvány- és bronzalkotásoknál, másfelől tartósabbak a színezett agyag- és stucco-szobroknál. Luca mázas szobrai és domborművei nem szenvednek az időtől, esőtől, bátran lehetett ezekkel a templomok és paloták külső-belső falait ékesíteni, nem kellett tartani színeik fakulásától, elmosódásától. Luca azonban tisztában volt a színes máz természetével, ennek a szobrászatban való helyes alkalmazásával. Nem törekedett itt valóságosságra, a színekkel csak a

formákat óhajtotta kiemelni, a körvonalakat hangsúlyozni, főleg azonban dekoratív hatásokat akart velük elérni. Ezek a színes szobrászi alkotások nemcsak önmagukban, hanem az épülettel való összefüggésükben is díszítő célt szolgálnak. Kiválóan élénkítik a firenzei épületek szürke profilokkal szegélyezett nagy fehér felületeit, így elsősorban Brunelleschi alkotásait, melyek a Robbiák színes majolikadíszei nélkül túljózanának. Különös figyelmet érdemelnek domborműveinek virág- és gyümölcsfüzért ábrázoló, csodálatos szépségű színes majolikakeretei is, melyekben a firenzei kertek minden pompája felvirul.

A Robbia-majolikák nagy elterjedése azonban nem Lucának, hanem Andrea nevű unokaöccsének, egyben a mester művészete méltó folytatójának nevéhez fűződik. Andrea della Robbia kezében válik a Robbia-majolika igazán népszerűvé, ő hódítja meg egész Toscanát, Umbriát és Marchet gyártmányaik számára, melyekkel képesek voltak az egyházak minden művészi igényét kielégíteni. Andrea kétségtelenül nem mérkőzhetik Luca művészetének szobrászi tisztaságával, nemes emelkedettségével, azonban ezt nem annyira tehetsége kisebb voltának, mint talentuma más minémiségének kell betudnunk. Művei sokkal közvetlenebbül tapadnak a természeti benyomásokhoz, művészi felfogása nem keresi a magasabbrendű stílus elvonatkozásait, egyszerűsítéseit, de azért sohasem köznapi, mert csak a legnemesebb érzelmek tükröződéseit akarja visszaadni. Mélyen érző, vallásos lélek, ki alkotásaival hitét szolgálja, kinél minden keresztényi ábrázolás az áhítatból fakad. Többször Fra Angelicohoz hasonlították, de csak a művészetüket tápláló vallásos érzés mélységében van közöttük azonosság. Andrea kifejezőmódjának közvetlenebb naturalizmusa messze jár a dominikánus barát mennybéli idealizmusától. Sokszor inkább Perugino felfogásához áll közelebb. Vízont Andrea természetbenyomásai is földtől elvonatkozott vallásos látományok szolgálatában állanak. Terjedelmes, sok alakból álló kompozíciókat alkot, melyek az oltárképek hivatását töltik be. Természetes, hogy ezek a nagyméretű domborművek, melyek olcsóbb voltuknál és csillogásuknál fogva a festményeknek nagy versenyt

okozhattak, az utóbbiaktól sok mindent átvettek. Andrea oltárdomborművei szinte nem egyebek plasztikába átültetett festményeknél. De a mester stílusérzékét bizonyítja, hogy ezen a művészi feltételeken belül mégis lehetőleg szobrászilag fejezte ki magát. Így az alakok legnagyobbbrészt egymás mellett az előtérben foglalnak helyet, csak akkor kerülnek egymás mögé, ha nagyobb számú csoport elhelyezéséről van szó. Minden jelenet rendszerint a semleges háttérnek megfelelő kicsiny felhőkkel tarkított kék ég előtt játszódik le. Tájékes domborművet csak keveset láthatunk, inkább csak oltárreliefjeinek predelláin, melyeken — ellentétben a fődomborművekkel — rendesen valószínű környezetben lejátszódó eseményeket ábrázol. Ezeknek az oltárdomborműveknek architektónikus kerete is majolikából való, de azt a magával ragadó hatást, mely Luca műveiben az ábrázolás és keret egymás közötti szerencsés viszonyából ered, Andreának csak ritkábban sikerült elérnie.

Minél jobban fokozódott a Robbia-majolikák népszerűsége, annál inkább szállt alá művészi jelentőségük. A folyamatos kereslet, gyártmányaik olcsósága ártalmasan befolyásolta a század végén a Robbia-műhely művészi színvonalát. Luca ekkor már nem élt és Andrea is kevésbé tehetséges fiaival osztja meg a munkát. Most nem az egyes darabok tökélyén van a hangsúly, hanem a termelés gyorsaságán, a mindenünnen jövő és minden rendű rendelés kielégítésén. Maguk a majolikák méretei is megnövekednek, sőt Andrea sok alakos oltártábláit is túlszárnyalják. Egyéb templomi berendezési tárgyakat, szószékeket, keresztelő kutakat is gyártanak, Girolamo della Robbia, Andrea utolsó fia pedig, ki később Franciaországba költözik, a Páris melletti Madrid-kastélyt, az azóta elpusztult Chateau de Madridot burkolja teljesen majolikával.

Mindez már a század végén, illetőleg a cinquecento évtizedekben történik. Nekünk azonban egy pillanatra még vissza kell térnünk a quattrocento első felének egy nagy siénai mestéréhez, Jacopo della Querciához. Föllépése bámulatos tünemény volt Siena falai között, egyben egyike az egész művészettörténelem legérdekesebb jelenségeinek. Stílusa kiesik az olasz szobrászat fejlődése menetéből; magányos vándor ő, kinek

útját nem készítették elő, ki közvetlen utódokat sem tudott nevelni. Bár az átmeneti idők mesterei közül, Ghibertihez hasonlóan, ő is a gótikából indul ki, de ezt nem a trecento formáinak megmimesítésével, mondanivalójának kibővítésével kapcsolja össze, mint a Porta del Paradiso alkotója, hanem a gótikus hagyományoknak erőben, kifejezésben való fel-fokozásával. A tartózkodó, sokszor bágyadt nyugalom helyébe nála ellenállhatatlan szenvedély lép, mely alakjainak minden porcikáját átjárja, a ruhákat indokolatlan, de annál kifejezőbb ráncokba gyűri. Kizárólag a lényegyet keresi, mindent a főgondolatnak rendel alá, a quattrocento által annyira kedvelt részletezésekkel nem törődik. A kifejezés fokozására a tagok eddig nem látott mozdulatlehetőségeit s az arc formálásának leghatásosabb eszközeit veszi igénybe. Kontraposztjai már cinquecento-jellegűek, pedig az emberi alak felépítését még nem ismerte tökéletesen. Igazi szobrászi ösztöne hamarosan ráeszmélt a meztelen test egyedül álló plasztikai jelentőségére. Őt is csak az emberi alak érdekli, mint Michelangelót és abban is megegyezik az utóbbi mesterrel, hogy ő sem szereti a portrait-t, neki is típusok kellenek, melyekben az emberfeletti vágyak világosabban érvényesülhetnek. Nem csoda, hogy Quercia művészete, mely távol állott a későbbi quattrocento aprólékos játékosságától, oly erős benyomást gyakorolt Michelangelóra. A bolognai St. Petronio kapujának domborműveiben, mely hatás nélkül maradt az egész XV. században, a fiatal firenzei titán saját eszményeire, formavágyaira ismert. Ezek a reliefek nem jelentéktelen szerepet játszottak a sixtusi kápolna menüzetének művészi kialakulásában is.

Mialatt a kora quattrocento nagy mesterei főműveik egy részét már létrehozták, egy másik szobrásznemzedék nőtt fel, mely az előbbieik eredményeit felhasználva, a festőkkel együtt a toscanai művészet fejlődésének egy újabb állomásához ért. Ők már nagyrészt készen kapták azokat az értékeket, melyeket közvetlen elődeik — első sorban Donatello — a plasztika számára kivívtak. Ezért a lerakott alapokra könnyebben, játszóbban építhettek. Stílusukon is megérzik a könnyebb szellem. Nem kedvelik a drámai szenvedélyt, a nagyvonalú beállítást, a komor pátoszt; főtörekvésük a finoman össze-

csendülő, mozgalmas ritmikájú harmóniák létrehozása. Első képviselőikben mindez még szűzies tartózkodással nyilvánul, a mozdulat még kötött, a kifejezés elfogult, de a gondtalan öröm hangja már felcsendül és szelid bájjal fonja körül a leg-szomorúbb témákat is. E nemzedéktől nagyrészt már más teljesítményeket is vártak. A firenzei székesegyház, a campanile, az Orsanmichele fülkéit az előbbi mesterek népesítették be, ők már nem kaptak ehhez hasonló monumentális természetű megbízásokat. De ez időben fejlődik ki a renaissance-díszítés páratlan formakincse és e mesterek a dekoratív építészet igazi remekeit hozzák létre. Szobrászatnak, ornamentikának és építészetnek eszményi együttesét csodálhatjuk alkotásaikban, melyekben a három elem alárendeltség nélkül egészíti ki egymást. Síremlékeken, szószékeken, oltárokon nyilvánul ez a gazdag képzeletű, harmonikus szellem, melynek legmegragadóbb példái Desiderio da Settignano-nak Marsuppini-síremléke és Benedetto da Maiano-nak a firenzei St. Maria Novella-ban lévő szószéke.

Két csoportba oszthatók ezek a szobrászok. Az egyikbe Bernardo Rossellino, Desiderio da Settignano, Antonio Rossellino, Benedetto da Maiano, Mino da Fiesole és a luccai Matteo Civitali tartoznak, kik műveiket szinte kivétel nélkül márványból faragják. A másik csoportot Verrocchio, Antonio Pollaiuolo és Bertoldo alkotják, kik viszont inkább bronzban dolgoznak.

1444-ben hal meg Leonardo Bruni, Firenze város tudós államtitkára, a Storia Fiorentina szerzője, kinek a St. Croceban lévő síremlékét Bernardo Rossellino tervezi és faragja. Ezzel az alkotással Bernardo nemcsak a halott emlékét örököltette meg méltóan, hanem magának is halhatatlanságot biztosított. A Bruni-síremlék lett egész Toscanában mintája az utána következő nevezetes quattrocento-síremlékek legtöbbszörének. Bernardo egy nagy félköríves, vak kapunyílást avat föl fülkének, ezt belsejében gyönyörűen tagolja és beléje állítja a sarkophágot, föléje a ravatalt az elhunyt fekvő alakjával. Nemcsak eszmeileg, hanem művészi megoldását tekintve is, új szellem hatja át ezt az alkotást. Különösen a részletek kiképzése érdemel nagyfokú dicséretet. Bernardo kiváló

építészeti tehetsége itt gazdag ünneplőben jelenik meg. Emellett az elhúnyt fekvő alakja Donatello XXIII. Jánosával az egész quattrocento legnemesebben elképzelt és faragott szobor-halottja.

Bernardo Rossellinónak ezt az alkotását vette Desiderio da Settignano mintául egy másik híres firenzei államtitkár, Carlo Marsuppini síremléke számára. Ha Desiderio nem vetekedhetik is Bernardo építészeti tehetségével, díszítés és architektura nála még szorosabban kapcsolódnak egymásba. Csak a legzengőbb szavakkal érhetnők utól a sarkophág lágyan görbülő formáinak, egymásba fonódó levél- és szalagjáratainak eleven összhangját. Desiderio stílusát az erős természetmegfigyelés jellemzi, melyet mesterétől, Donatellótól vett át. De kerüli ennek szertelenségét, nála az igazság bájjal párosul. Szobrászi technikája szinte páratlan. Vésője a legapróbb finomságok és lágy átmenetek kifejezésére képes. Ahogyan Donatello a bronzot és az agyagot szólaltatta meg, úgy teszi Desiderio beszédessé a márványt. Művészetében főleg a gyermeket és a serdülő emberi testet állítja közvetlen igazsággal elibénk, nem riadva vissza az ezzel járó szögletes-ségektől, kedvezőtlen testi arányoktól. Munkáiban a quattrocento második felének bimbózó, fejletlen embereszménye először érvényesült tökéletesen. Gyermekképmásai, melyek tulajdonképen kis Jézus- és Szent János-szobrok, minden idők legtökéletesebb és legvonzóbb gyermekképei. Ép ily nevezetesei női képmásai. Elég, ha Marietta Strozzi és az urbinói hercegnő berlini mellszobraira gondolunk. Ez a természetességgel kapcsolatos leányos báj Madonna-domborműveinek is sajátja.

A quattrocentóban a Mária-reliefek különösen népszerűek voltak. Egy-egy sikerültebb domborműről számos másolatot készítettek, melyek olcsóságuknál fogva ép úgy, mint a Robbia-majolikák, a festmények szerepét töltötték be. Ezek a Madonna-reliefek is a toscánai művészet fejlődésének általános irányát tükrözik vissza. Donatellónál, Ghibertinél, Luca della Robbiánál a természetesség nagyvonalú pátosszal párosul bennük, míg a második nemzedéknél az utóbbit leányos közvetlenség, nyulánk elegancia váltja fel.

Antonio Rossellino művészete Desiderióéval rokon. A fölfogás megkapó közvetlenségében, a kidolgozás rendkívüli természetességében ugyan nem éri utól az előbbit, a szobrászat festői továbbfejlesztésében, a szép körvonalak kiformalásában azonban Desideriónál is többet nyújtott. Nemcsak a festmények nyelvén szóló márványdomborműveire célzunk itt, melyekben Donatello és Ghiberti utódjának vallja magát, hanem legnevezetesebb alkotásának, a Portugal bíboros síremlékének kompozíciójára is, hol az architektonikus kereten belül szintén festői szellemben jár el. A firenzei ősi San Miniatóban külön kápolna épült e síremlék befogadására, mely helyiség mai kissé megfakult állapotában is a quattrocento legjellemzőbb és leghatásosabb kompozíciói közé tartozik. A képzőművészetek meglepő harmóniában olvadnak itt össze, szín és forma megkapóan egészítik ki egymást. Maga a síremlék az építészeti, a dekoratív és a plasztikai formák kiváló együttese. Nem architektonikus szigorúság tartja össze elemeit, hanem ezeknek mesteri egyensúlya. Minden könnyed, légies ezen az alkotáson, Antonio kelleme, bája nem ismeri az elmúlás gondolatának zordságát. Emellett Antonio művészetét, ép úgy, mint Andrea della Robbiáét, mély vallásos áhítat hatja át, játszi formái sohasem kereettek, bár a szív melegsége tiszteletteljes ünnepélyességgel vegyül műveiben. Vasari nemcsak Antonio művészetének tiszta szelleméről beszél, hanem magáról a mesterről is mint szentről emlékszik meg.

Desiderióval és Antonio Rossellinóval egy csoportban szokták Benedetto da Maianót emlegetni. Velük való kapcsolata szobrászatának stílusa tekintetében azonban kevésbé szoros, mint a másik kettőé. Műveiben nyilatkozó polgáris felfogásból hiányzik Antonio vallásos emelkedettsége s előkelő szelleme, másfelől Desiderio kifinomult természetessége. E két mester játékossága nála mérséklődik, szobrainak körvonalai nem oly szaggatottak, mint az előbbieké, alakjai testesebbek, idomaik együttese szorosabb. Benedetto stílusa a quattrocento mozgalmas naturalizmusából már a delelőjére érkező renaissance nagyvonalú és nyugalmas pátoszához vezet át. Késői alkotásaiban már világosan jelentkezik ez a

felfogás, a formák szélesebbek lesznek, a kedvesen mosolygó arcokat komolyabb típusok váltják fel.

Ez az átalakulás jellemzi a luccai Matteo Civitali utolsó alkotásait is, a genuai székesegyház keresztelő Szent János kápolnájának szobrait, melyekben már teljesen a cinquecento szelleme lobog. Ezzel szemben Mino da Fiesole mindvégig a quattrocento gyermeke marad. Népszerű Madonna-domborműveiben a XV. század előkelő firenzei hölgyeit örökíti meg. Mino művészetét azonban a kelleténél nagyobbra becsülik. Csak technikai készsége vetekedhetik az előbbiekével, szobrászi tudása meglehetősen fogyatékos. Bizonyára mell-szobrai a legsikerültebbek, e téren már versenyre kelhet a többi mesterrel. Számos ilyen quattrocento-portrait jött létre a század második felében, midegyikben az őszinte természetmegfigyelés szigorú stílussal párosul. Nem egy közülök páratlanul közvetlen alkotás.

Míg a most emlegetett mesterek szinte kizárólag márványban dolgoztak, addig egy másik csoport inkább a bronzot kedvelte. Ezek között kétségtelenül Andrea del Verrocchio a legjelentékenyebb. Vasari kissé mostohán bánik vele, és ennek alapján sokan elfogultan ítélték meg a mester művészetét, de a legújabb kor művészettörténelme elégtételt szolgáltatott Verrocchio rendkívüli jelentőségű tehetségének. Óriási tudás, számító mérlegelés ennek a művészetnek egyik főjellemvonása, de az élet lüktetése sem hiányzik belőle. Donatello naturalizmusából sarjad ki, azonban a késői quattrocento hangsúlyozott ritmikájának megfelelően Verrocchio az emberi testet erősen tagolja, az idomok és csuklók formáit és jelentőségét jobban kiemeli. Ebben természetesen dekoratív szempontok is vezetnek a mestert. Szereti a gazdag formákat, sőt néha a kelleténél jobban halmozza a ruharedőket, mint ezt egyik főművén, Krisztus és Szent Tamás firenzei bronzcsoportján láthatjuk. Egyike ez a quattrocento legnevezetesebb csoportjainak, melyet csak Mária és Erzsébet találkozása — ez az eszményi szépségű, fehér Robbia-majolika-csoport Pistoában — múl felül. Verrocchio legnagyobb dicsősége azonban a velencei Colleoni. Nem egy meghatározott egyént, hanem az olasz condottieri típusát állította a mester a lovasszoborban páratlan suggestív igazsággal elibénk. Kifo-

gásolhatjuk esetleg a paripa mozdulatát, a hogyan kilépve a talapzatról szinte lekivánczik, de az egésznek egységes lendülete, a lovas energiája, a formák fokozott elevensége, a mes-teri kidolgozás minden kritikát lefegyverez.

Mint Verrocchio szobrászata, úgy Antonio Pollaiuoloé is, az ötvösművészetből nőtt ki. De míg az előbbinek stílusa ment volt a modorosságtól, addig Pollaiuolo a dekoratív hatás kedvéért nem egyszer túlkeresetten fejezi ki magát. Bronzból való két pápa-síremléken Rómában ilyen barokkosan mozgó allegóriákat láthatunk, viszont a főalakok rendkívül természetesek és méltóságteljesek. A quattrocento játszi naturalizmusa, vidám formszökellése azonban már végét járja. Mint Benedetto da Maiano, Matteo Civitali és Verrocchio alkotásai, úgy Bertoldo kis bronzai is erről tanuskodnak. A cinquecento nagy pátoszú, típust kedvelő monumentális stílusa fokozatosan kialakul. Bode helyesen emeli ki, hogy a tiszta művészi szempontokon kívül itt külső tényezők is közreműködtek. Savonarolának a világiasságot ostromozó, szigorú prédikációi a művészetre nemcsak negatív, hanem pozitív hatást is gyakoroltak. Bár a Firenze főterén gyújtott máglyán a hívságos könyvekkel együtt a késői quattrocentónak nem egy profán szellemű remekműve pusztult el, de emellett ez a türelmetlen felfogás a művészet vallásos elmélyülésére, a mellékmotívumok kiküszöbölésére és ezzel együtt nagy gesztusokhoz is vezetett. Jézus és a szentek életének jeleneteiben ezentúl nem láthatjuk az olasz paloták szépségeit apró részletességgel, az ábrázolt személyek nem járnak az akkori olasz divat öltözékeiben, minden egy eszményi világban játszódik le, mely az antik, valamint a bibliai szellem s a valóság egyesítésében áll. Megérkeztünk Leonardóhoz, Raffaelhoz és Michelangelóhoz. Ők jelzik a beteljesedést, a renaissance-művészet nagyszerű nyarát, de egyben a páratlanul színdús, üdén virágos tavasz végét is.

YBL ERVIN.

MAGYAR TÁRGYÚ NÉMET DARABOK A HAZAI NÉMET SZÍNPADOKON.

Az idegen színtársulatoknak hazánkba importált s részint nálunk keletkezett darabjai között nem csekély érdeklődésünkre tarthatnak számot azok a színművek, melyek tárgyuknál, személyeiknél, vagy a bennük kifejezésre juttatott felfogásnál fogva közelebbi vonatkozásban vannak a magyarsággal. A székesfőváros levéltárában a budai német színház közel ezer műsordarabja közt is találunk többet, részint nyomtatásban, részint kiadatlan kéziratokban. Ezek a színdarabok hol történetiek, hol torzítók, hol gyalázók. Ez utóbbi esetben, magyarországi előadásaikban ezeket a részeket kihagyták vagy módosították; nem egyszer helyes látással és sikerülten állítanak eléink magyar jellemeket, de nagyrészt az igazi megértés és jóakarató elmélyedés híján vannak. Ezekből óhajtunk néhány ismeretlen drámát bemutatni s a velük rokontárgyúak közül azokat, melyek a feldolgozás módját más oldalról is megvilágítják.

Die Erstürmung des Prinz-Eugenius Thores oder Temesvárs Befreyung című kiadatlan dráma szerzője Xavier Girzik, egy közepes tehetségű, kicsapongó életű színész, akinek életéről nem sokat tudunk s csak egyszer-kétszer találkozunk nevével az egykorú folyóiratok és okmányok között. Ezt a művét «Original-Historisch-Militairisches Schauspiel»-nak nevezi. A cselekmény középpontjában Omárnak Augusta, a szép fogolynő iránt érzett szerelme áll, háttérben az ostromolt Temesvár török uralmának utolsó napjai, Mehemettel, Omár szelídlelkű atyjával és a gonoszlelkű Aslanbeg ármányával. A parancsoláshoz szokott Omár már hat hónapja ostromolja hiába a gyönyörű Augustát, noha nem rabnőjévé, hanem feleségévé akarja tenni. Közben előreveti

árnyékát a reménytelen helyzet ; a fősereg vereségének hírért halljuk, a védők önmagukra vannak utalva s nem is számítanak segítségre. Megérkezik Aslanbeg s a foglyok közt van Dorile is, Augusta vőlegénye. Augusta hirtelen mentő ötletéből kifolyólag testvéreknek adják ki magukat s Augusta reményt ébreszt Omárban, azzal a feltétellel, hogy a foglyokat Dorillal együtt szabaddá teszi. Dorilnak meg kell ígérni, hogy nem fog a török ellen harcolni.

Miközben ezek történnek, a törökök között harcoló dáklégió vezetője, Volbura oláh vezér családja, felesége és fiatal lánya, hozzá menekülnek az ellenség pusztításai elől. Volbura aggódva látja őket itt, lelkifurdalást is érez, hogy keresztyén létére a törökök szolgálatába állt. Gondok gyötrik ; biztonságba helyezetteti hozzátartozóit s nehéz szívvel újabb csatákba indul.

A második felvonás az osztrák táborba visz, hol Marsigli lánya Augusta miatt kesereg. Fogságba kerül Omár s Aslanbeget küldik váltságdíj megajánlására. Augustát kéri Omárért cserébe. Omár és Aslanbeg megbeszéli, hogy Augusta továbbra is őrizetben marad s amennyiben Omárnak nem sikerül elmenekülnie, ölje meg. Anton, Volbura lányának, Albinának vőlegénye, Volbura híveinek megnyerése céljából engedélyt nyer, hogy a török táborba menjen ; ezalatt a megszökött Omárt sebesülten újra elfogják.

A török táborban Mehemet fia sorsát siratja és csüggedten látja a helyzet rosszabbodását. Miközben Aslanbeg árulást sző, tanúi vagyunk a védők hősi elszántságának, Mehemet és Aslanbeg civódásának ; Aslanbeg gonoszul azt híreszteli, hogy a török foglyokkal és Dorillal kegyetlenül bánnak. Anton titokban tanuja e beszélgetésnek s leleplezi Aslanbeg hazugságait. Dorilt népjog ellenére megkötözik s Augustát, aki öngyilkos akar lenni, fogságra vetik. Aslanbeg nevetve látja célja beteljesülését, midőn minden hatalmat sikerül magához ragadnia, de Anton megtérést színelve megnyeri Aslanbeg bizalmát s kiszabadítja anyját és testvérét. Aslanbeg rettentő bosszúra készül, mikor bevonul a győztes Jenő herceg. Minden jóra fordul, Omár és Mehemet meghódol, Aslanbeg meghal s a diadal emlékére elnevezett Jenő herceg

kapujának felavatása és megünneplése után nagy felvonulás fejezi be a darabot.

Jenő herceget, a diadalmas hadvezért a tömjénezés nem kábítja el. Mindvégig szerény marad, Isten dicsőségére hárít minden sikert. Éleslátó, kiváló szellem, aki munkatársait megbecsüli, ragaszkodásukat értékeli és az ellenséggel is jól bánik. Elfoglaltsága mellett is ráér arra, hogy mindenkit meghallgasson; megértő Omár vadságával szemben is, melyet ennek fanatizmusából magyaráz meg. A jólelkű Mehemet békítő szellem. Nála keres védelmet Augusta, akinek azt tanácsolja, hogy színleljen. Fiát csillapítja, hogy nem kell asszonynépre hallgatnia, sem rögtön kétségbeesnie s méltatlankodva korholja őt kegyetlenségeért s erőszakosságáért. Nemes lélek, aki mindenütt meglátja az értékest, a szépet és nemest, még az ellenségben is s a végén a lázadók számára kegyelmet kér. A megszegett eskü büntetését látja a végén, mint Várnánál a magyar király bűnhődését. Elve az, hogy a legyőzöttekkel szemben sem szabad emberi mivoltunkról megfeledkeznünk, minden embert egyformán kell szeretni, mert «egy Isten teremtette a muzulmánt, keresztyént és zsidót».

Omár hős katona, de esztelen szerelmes. Inkább szavaiban, mint tetteiben rettenetes. Feltétlen alávetést követel mindenki részéről. A szerelem bénító hatással van rá, annál inkább, mert eddig azt látta, hogy akaratának a nők mindenkor eleget tettek. Halványan megrajzolt jelleme végletek közt ingadozik: hol vérszomjas, hol világfájdalmas, hol hősiesen vakmerő, hol csüggedő. Dorile tulajdonságait csak mások által ismerjük meg: hogy szép, nemes, kiváló, akinek borzasztó az a szabadság, melynek ára kedvese szerelme. Anton egyenes, becsületes lélek; ő a jó szellem, aki a ravasz és képmutató Aslanbeg eszén is túljár, midőn kedvesét látszólag átengedi neki, úgyhogy ez saját vermébe esik. A nőket Girzik felületesen és árnyékszerűen jellemzi. Augusta a hű szerelmes, aki hősiesen kitart s színlelni nem tud. Albina nem sokban különbözik Augustától, legfeljebb félénkebb s talán még önzetlenebb, mint Augusta, akit a hat hónapi fogság mintha kissé megérdesített volna.

Albina szeret bölcs mondásokat alkalmazni egy-egy helyzet megvilágítására.

Temesvár ostroma 1716 aug. 26-án kezdődött ; 18,000 főnyi őrség védte Mehmet aga alatt. Október 1-én elesett a külváros, október 12-én Temesvár. Mehmet először azt izente az ostromlónak, hogy bár tudja, hogy Jenő herceg nagyobb várakat is meghódított, mégsem adja meg magát ; de azután szabad elvonulás feltétele mellett feladták a várat. Az osztrákok részéről azután a város különösen vallási és politikai üldözésektől sokat szenvedett. Ennyi a dráma történeti alapja ; a szerelmi történet költött, a korban kedvelt török szerelmi történetek módjára.

Girzik francia hatás alatt dolgozott ; Shakespeare-től nagyon messze esik. Csak helyenként mutat igaz művészetet, különben mód-technika, mind jellemzés tekintetében semmi kiválóságot sem árul el. Csupa véletlen az egész dráma ; váratlanul követik egymást az események ; a szerencse és végzet intéznek mindent, indokolásról, az indulatok és érzések változásánál szó sincs, a jellemek nem fejlődnek, legfeljebb hirtelen átváltoznak : a dühöngő, szerelmes Omár (Corosman másolata) is túlhirtelen szelídül meg. Az indokolás legfeljebb abban áll, hogy a személyek kimondják s rendszerint már az elején, hogy mi a céljuk, mit értek el s mit várhatnak. Az örök érzik szorongó helyzetüket, de nem árulják el, hogy miből következtetik ezt ; nem tudjuk, miért árulja el Augusta Aslanbegnek, hogy Dorile nem a testvére. Néha ügyesen emeli ki Girzik az ellentéteket : pl. Augustánál, hogy fogsága ellenére is szabad természete áll szemben a kísérőinek rabszolgaságával. Sikerülten dolgozza fel a második felvonásban a fordulatot Omár menekülése és újra elfogatása közt. Akárhányszor halljuk viszont erőltetett módon elbeszélni azokat az eseményeket, melyeknek szemtanui voltunk, pl. Omár és Aslanbeg beszélgetésének tartalmát újra elmondja Anton. Komikusan hat, hogy Augusta, a fogoly, magyarázza Dorilenak, hogy jönnek a felszabadítók s felmentik a várat, vagy az, hogy Augusta mindig előveszi törét, hogy kijelentse, hogy adandó alkalommal öngyilkos lesz. Persze mindig az utolsó percben jelenik

meg a szabadulás lehetősége, miközben mindig külsőségek okozzák a hatást. Mikor Dorilet ki akarják végezni, elvonul előttünk az egész apparátus, hóhérral, karóval, fejszével és kísérőkkel. Drámai menetű a befejezés. A drámában nagy zökkenéseket érzünk; csupa mozaiknak látszik a jelenetek sorozata, melyet csekély művészettel is folytonosságban, egységben lehetett volna feldolgozni. A párbeszéddek a legélénkebb helyen halványodnak el, hatásos részeit csak vázlatos vonásokban tudja élénk vetíteni Girzik, pl. mily színtelennek látjuk Jenő herceget hadvezéreij társaságában. Egy hirnök fenyegetéseire nem is hallunk választ, Aslanbeg legdühöngőbb kitörése után is megszakad a folytonosság, mintha elvágták volna az egészet, gépies beállításképen tűnik fel. A párbeszéddek élénkségét legfeljebb azáltal véli fokozni, hogy fontos részeknél azt mondatja személyeivel: jól hallottad-e, jól figyeltél-e? stb. Azt kérdezik Antontól: alszol-e Anton? nem vagy szellem? Ritkán színes a nyelv, mint az ötödik felvonás elején; a legalacsonyabbbról látjuk helyenként a magasabb pontok felvillanását, de csak egy pillanatra, mintha véletlen illúzió lenne.

Számos bók és üdvözlés tarkítja a dialógusokat, Ausztria dicsőítése, a király éltetése; a németek dicséretét halljuk (Teufelskerle), az oláh vezér dicséri a német császárok jóságát. Nagyszámú leselkedés van a darabban: Zaida kesergését kihallgatja Omár; Anton kilesi, amikor Aslanbeg a fogoly Omárral tárgyal. Úgyancsak ő hallgatódzik, mikor arról beszélnek, mennyire vágyódnak utána. Elfogatása előtt Dorile is elbujik, mielőtt Augusta jön. Többször találjuk annak hangoztatását, hogy nem a külső szépség a fontos, rút arccal is lehet valaki kedves. A nőt a férfi játékszerének mondják s Mehemet szerint semmi sem oly változó, mint a női lélek s a becsületes ember sorsa az, hogy néha félreismerik. A mohamedánok megítélésére jellemző Anton kijelentése Mehemetről, hogy Mehemet még oly muzulmán, aki becsületesen gondolkodik. A személyek többször dicsérik a természet jótéteményeit, hirdetik az Isten sujtó kezét, mellyel az igazságtalanul kiontott vért megbosszulja; mind megnyugosznak a végzetben, melynek

«labirintusa az élet», érzik, hogy Allah rendelése ellen semmit sem tehetnek.

A főváros levéltárában levő kéziratos súpópéldány 1813-iki cenzori láttamozással van ellátva. A színi használatra törölt részek közt a legjellemzőbbek a következők: Omár kitörései (12. l.), Augusta ömlengései (22. l.), a mellék-személyekkel folytatott beszélgetés, a német császár, valamint a Thökölytől átpártolt urak dicsérete (56. l.), a törökök haditanácsa, s mindenütt azok a sorok, melyek az osztrák császári ház magasztalását célozzák. Az elején sűrűn vannak törlések, később ritkábbak, a hosszabb részek, a hasonlatok, elmélkedések és tanácskozások rövidülnek meg. A kézirat jegyzeteket is tartalmaz, magyarázatokat török kifejezésekről, melyek a szövegben előfordulnak.

Egy másik kézirat os dráma, melynek cselekménye a mohácsi vész idejében játszik, a *Solimán, oder Edelmuth und Liebe* című háromfelvonásos drámai költemény, szerzője Johann Paul Pehem. Az 1526-iki nagy összeomlást megelőző súlyos időkben szerelmi enyelgéseknek vagyunk tanúi. A világrengető háttérből azonban a szerelemnek is megrázó és tragikus accordjait halljuk. A hódító Solimán a fogoly Syrkát, atyjának árulását elfelejtve, a lány bájaitól megigézve, feleségül akarja venni. A szultán bizalmát megnyeri Horváthy Imre, aki hadifogoly és festő; miközben a szultán parancsára lefesti Syrkát, belészeret. Solimánnak besúgják ezt és midőn ő maga ölelkezésen rajta éri, bilincsre vereti őket. Zápolya, midőn a foglyokat kicserélik, Horváthyban felismeri fiát. A megbántott Solimán panaszára, nem tudván kiről van szó, fiára mondja ki a halálítéletet, akihez régi menyasszonyát is elhozta, hogy a szerelmeseket egyesítse. Solimán beleszeret Helenába, Horváthy menyasszonyába, aki hűtlen kedvesét változatlanul szereti, akkor is, mikor tanuja annak, hogy a halálra szánt ifjú Syrkától búcsúzik és örökké égő szerelméről biztosítja. Heléna, hogy vőlegényét megmentse, mérget vesz és azután akarja magát Solimánnak adni. Solimán éppen kegyelmet ad mindegyiknek, amidőn a haldokló Heléna jön hozzá; Imre kiszabadítása érdekében tört ki a szüntelő harc s 200,000 ember megsemmisítette a

26,000-t. Lajos király is áldozatul esett és seregében Imre is, aki 20 embert ölt meg, hogy a király testét elragadja az ellenségtől.

Solimán, mint *Ireneben* Mohammed, szintén elfelejti háborús céljait a szerelem kedvéért, de az első harc vérontása közben felébred öntudata és újra Solimánná lesz. Olyan, mint az uralkodók szoktak lenni a mesékben: örül a hízélgésnek s halállal bünteti azt, aki ellentmond. Képes elérzékenyülni is (mért nem tudok úgy szeretni, mint őseim, hogy a szív ne legyen a szerelem kísérője?). Kegyetlen, midőn Helénát a két szerelmeshez küldi hallgatózni. A harcban maga is megsebesül, de orvosának megparancsolja, hogy a sebesült Helénán segítsen. A végén kijelenti, hogy eddig becsülte, most azonban csodálja a magyart és szinte szégyenkezik az aránytalan győzelmen, melyet csak a túlerőnek köszönhetett. Ha nem lenne török császár, mondja, csak magyar király lenne! Ellentétekből van összetéve Karam jelleme is. Mindenütt ott van. Ő súgja be a szerelmeseket, de azután urát vissza akarja tartani az erőszak alkalmazásától. Dicséri Zápolya hősies lelki erejét s ezzel akarja urát rávenni a kegyelemre.

. . . . Göttlich gross
Ist es, nicht an Macht allein,
Sondern auch an Ruhm der Tugend
Und des Edelmuths der Erste
Unter einem Volk zu seyn.

Meg akar szökni, mert csak nemes tett virágai közt tud élni s urának szemére lobbantja, hogy igazságtalanságot követ el. A két Horváthy szerelméért versengő nő rajza szintelen. Heléna a hősiesebb; hű marad a férfihez, aki elhagyta, de mindkettő hajlandó lemondani is, ha az igazi szerelem próbája az, hogy nem ijeszti el a halál. A rabság sóhajából is kiérezhető a hit, hogy minden ember szíve szabad. A nőket mind egyformáknak tartják itt, akiknek szeszélyei és cselszövése ellen minden küzdelem hiábavaló. Nem elég határozottan domborodik ki a fogoly Horváthy szerepe, csak Csörgőnek, a zalatnai bírónak elbeszéléséből tudjuk meg, hogy a szörnyűségek közepett enyhítette a nyomort s hogy a csatában példátlan vitézséggel mentette

meg a király holttestét. A barátság megható példája Paliszna, aki barátját kiszabadítandó, akaratlanul az egész sereg tragikus romlást hoz.

A dráma nyolcas sorokban van írva ; fellengzős, szentimentális s legtöbbször közhelyeket variál szerelemről, hősiességről, barátságról stb., de szerzője ért a színi hatáshoz, kitolja mindig a döntést s közbeszúr oly késleltető momentumokat, melyek nem az érdekesség rovására mennek, hanem inkább a néző kíváncsiságát felcsigázni képesek. A darab kézírata azért is érdekes, mert a hangsúlyozandó szavak a színész számára alá vannak húzva.

Benedict Freiherr von Püchler a szerzője a *Pázmán von Ghym oder König Bela's Schlacht am Flusse Sajó* című háromfelvonásos, kézíratos drámának. Tartalma a következő: Mária királyné, férje és az ország sorsa miatt aggódva virraszt az alvó István herceg mellett, Amióta a király és Kálmán fia elhagyták, kerüli az álom. Éppen visszatér Kálmán, mikor a villámokról álmodó királyné kétségbeesve fohászkodik az éghez, hogyha már két lányát elrabolta, ne sujtsa több csapással. Hírt hoznak a pápától és császártól, egyik sem bír segítséget küldeni, üdvözetlen és áldáson kívül egyebet nem nyújthatnak. A király nem csügged ; összehívja a főrendeket, hogy azután harcra kelhessenek a mongolok ellen. Közben Mária királynénak eszébe jut Harcias Frigyes (Friedrich der Streitbare), aki eltaszította hitvesét, a királyné nővérét, Sophiet, s talán most meg fogja hallgatni a szerencsétlen feleség kérését és segítséget nyújt, elfelejtve, hogy Béla háborút viselt ellene a nővel szemben tanúsított viselkedéseért. Olympia vállalkozik a küldetésre és elmegy a herceghez. Béla király, Kálmán fiával együtt, elbúcsúzik nejétől és fiától, kiket Ürsre bíz. De már visszajön Ghyn azzal, hogy az ellenség rájuk támadt, vérengzés jelöli útjukat s gyors menekülést tanácsol ; a királyné nem akarja férjét elhagyni. Kálmán elestéről jó hír s a vereségről és menekülésről Babenbergi Frigyesnél értesülünk, aki Olympiának, a királyné küldöttének örömmel igéri meg segítségét, kárpótlásul a nején, a királyné rokonán elkövetett sérelemért. De már késő, a segítséggel elkéssett.

Az erdő sűrűjében bolyong a megsebesült Béla király. Két híve — Tamás és Ghyn — tartja fel az üldöző tatárokat. Tamást megölik, Ghynt elkábítják; azt hiszik, hogy meghalt s otthagyják. Látjuk az eltévedt királynét; villámlás és dörgés közepett ébred fel az elájult Ghyn, meggyullad egy fa s lángba borul az egész rengeteg. Egy malom közelében levő erdei lakba jön a tatárok elől futó, ruhát cserélő király, követik Ghyn, a királyné és fia, majd a mongolok. Vezérük, hálából a — hamis — nyomravezetésért, épen hagyja a malmot; Béla zsákban, forgácsok közt menekül meg. Ennek emlékére építteti hívének Ghymes várát s adja a Forgács nevet, a forgácsok miatt, melyekben elszállították. Margaréta legyen a neve Béla születendő gyermekének, ha lány lesz (mert a királyné könnyek közt hordozta) s akkor Béla kolostort fog neki építeni. Várják a segítséget s a győzelmi zajból értesülünk, hogy a harc a mongolok ellen diadalmasan ért véget.

A történettől ez a dráma természetesen nagyon eltér. Először is Frigyes nem nyújtott segítséget, sőt Németujhely mellett a Béla elleni harcban elesett. Frigyeshez való viszonya ép az ellenkezője annak, amit a drámában találunk. Amikor itt kibékülnek, ép akkor kezdődött köztük az ellenségeskedés. Arról, hogy régebben ellenségeskedés lett volna közöttük, Béla női rokonával való rossz bánásmód miatt, hallgat a történet. Kálmán, aki a harctéren szerzett sebébe belehalt, nem a király fia, hanem öccse volt. A forgácsal telt zsák meséje minden történeti alapot nélkülöz. Az tény, hogy a Mohi pusztán a Forgács-család őse, Ivánka fia András adta oda lovát a királynak s ezért építtette neki Túróc várát. A két királylány halála igaz; tudjuk, hogy a tenger mellékén haltak meg s Margit tényleg akkor született.

Az ősi dicsőség említése nagyon gyakori; Kálmán vagy dicsőséggel, vagy sohasem akar visszatérni. Gyuri a fűrészmalomban is hangoztatja, hogy egy magyar sem hagyja el királyát s a magyar hűséget és erőt hirdeti. A királyné, minden látszólagos gyengesége ellenére is, a leghatározottabb jellem. Az ősökre való hivatkozással ő is lelkesíti fiát, hogy mutakozzék méltónak az Árpádokra; a harcosok saját

vitéztségükre támaszkodjanak. Jellemző, hogy a darabban Béla viszont csak a Mindenható igazságosságára és kegyelmére számít. Az egész dráma vázlat; illetve nem is vázlat, hanem odavetett szavak köré csoportosuló, egy-két vonással inkább csak vázolt jelenetek sorozata. Az érdeklődést fel tudja kelteni, hatást ér el az erdei jelenetben, de különben minden csupa erőltettség, jellemző erő nélkül. Mily lapos a jelenet az osztrák herceg és Olympia között, vagy a Mária Terézia trónjelenete alapján elgondolt segítségkérés a főuraktól; mindenki egy-két szóban rögtön mindent megígér (életünket és vérünket királyunkért). Nevetségesen hat, hogy Ghyn mondja a királynénak, hogy ereiben görög vér csergedez, hogy a királyné tudtunkra adja, hogy segítséget várnak és Béla király a következő percben a királynénak ugyanazt mondja el. Béla, hallván, hogy felesége halálos ellenségétől akar segítséget kérni, egy pusztá felkiáltással elintézi megbotránkozását, ennyi az egész. A harc kitörése előtt már menekülésre gondol s feleségét a császárhoz akarja küldeni, ha majd szükség lesz rá, a császárhoz, «aki rokona» (mondja feleségének!). A jelenetek kapcsolata is hiányzik; az események sokszor semmi összefüggésben sincsenek egymással. Miközben egymást érik a hírnökök a várható segítség ügyében, Pázmán fivérét a szép özvegy Olympiával akarja összeházasítani. Modoros kitörések, erőltetett s együgyű humoros megjegyzések tarkítják e gyenge darabot.

A tatárjárás utáni időben, Dalmáciában játszik Kotzebue ismert drámája, a *Bela's Flucht*. Sűrű erdőben tanyáznak Budimir és Branislav, a hírhedt Almissa-rablók két képviselője, kiknek talaját bizonytalanná tette az öreg Colomann. Száműzve hazájából, a véletlen eléje hozza Béla egész családját s magát Bélát is, aki miatt az udvartól távozni volt kénytelen, miután fiát is, mint hiszi, Béla kegyetlen ítélete vitte a halálba. Mária királynét és két fiát az utolsó percben menti meg a rablók elől. Nagy lelki küzdelmek után felfedezi Béla előtt, hogy kihez sodorta a végzet s bosszút úgy akar állni, hogy megízleltetné vele, miként törik meg az atyaszív. Miközben a király hiába nyugtatja meg a megtört harcost, hogy fia, az ítéletet be sem várva öngyilkos lett, jön

Batu követe s követeli a király kiadatását. A sértett főúron úrrá lesz a királyhűség és honfiúi érzés s egyesíti a nála összehalálkozó királyi családot: egy magyar sem lesz áruló királyához és hazájához!

A kétfelvonásos dráma erősen kidomborítja a szerencse forgandóságát (Die heute noch geprangt mit üpp'gem Laube, Vielleicht schon morgen modert sie im Staube), a magyar önérzetet s a magyar állam erősségét (Magyarország trónusa inoghat, de nem dőlhet össze). A király személyének szentsége sugallja Colomannak, hogy a rablók elé helyezze az egyik királyfit, mikor Béla halálát akarják elhíttetni Máriával: itt áll királyod, térdre, rabló! Királyi büszkeséggel veti meg Béla, hogy esküvel bizonyítsa szavai igazságát s bátran néz szembe sorsával. A darab leghatásosabb része Mária veszedelme a rablók közt s a végén a király kiszolgáltatása s megmentése.

Rövid előjáték az *Ungarns erster Wohltäter*. Ebben István király üdvözlí az egybegyűlt főurakat s a legyőzött Gyulát is, akit tulajdonképen jóságával győz le igazán. Visszaadja neki szabadságát, mert a keresztyénnek nincsenek ellenségei, csak testvérei. Visszapillant a mult zavaraira; ha a magyar eddig a népek ijedelme volt, most bátorságával nemeslelkűsége párosul. Írott törvényt ad, mert csak ez hiányzott már s visióban elvonulnak előtte a jövő nagy uralkodói.

Egy névtelentől való *Der alte Huszar* című kéziratos vígjáték, mely a francia háborúk idejében egy elzászi faluban játszik. Két gyermek bájos szerelmi története ez, a vén pedáns iskolamester kijátszásával, aki gyámleányába szerelmes s a fiatalok elől el akarja a boldogság útját zárni. Ott vannak a szegény szülők, kik tehetetlenek a bajban; az igazi hús-vér alakok közt az összes magyar tárgyú darabok legigazibb, leghamisíthatatlanabb, legnemesebb alakja, az öreg Sándor huszár, akinek nincs semmije, aki nem rabolt soha, akinek minden vagyona az, amit neki a király adott. Csak jó lelkiismerete van, bár ezzel segíthetne a fiatalok ügyén! Nála amit mond, az meg van mondva, a szív a fontos és nem a külső, akinek elve, hogy segítsen embertársain, aki előtt

a sebesült már nem ellenség, aki nem akar több lenni, mint a mi. A bátorságot hirdeti a küzdelemben, de az ember-szeretetet azután. A fiataloknak, mikor egymáséi lesznek, lelkükre köti: jók legyetek, esküt és szót megtartsatok!...

A fiatalok kifognak a vén iskolamesteren. Véletlen szerencse vagyonhoz juttatja őket, az iskolamestert pedig csak úgy mentik ki elmenekülése által önmagának okozott kelepccéből, hogy a fiatalok boldogságához beleegyezését adja. A többi alakot nem részletezzük; a szerkezet gyöngé; a vígjátékról még csak azt említjük meg, hogy majdnem minden oldalon találunk magyaros szólásokat, néha egész magyar mondatokat a német szöveg között.

Meisl *Maria Szetsy' oder die seltene Brautwerbung* című romantikus színműve báró Mednyánszkynek egy elbeszélését nevezi meg forrásának. Murányt ostromolja a császárpárti Wesselényi. Követet küld a női parancsnokhoz, akiről már csodákat hallott. De hiába ígéret, hiába fenyegetés, az ostromlottak nem adják meg magukat. Wesselényi erre maga megy. Kockára teszi életét, hírét, becsületét, mert hírt kapott a nádortól, hogy viasszaszorította az ellenség, tehát ha holnapig nem sikerül a várat bevennie, vonuljon tovább. Szécsi Máriához mint Wesselényi követe jön, hízegő szavakkal szépségéről, mi veszett el benne egy férfi számára, akire választása esett volna. Nem fedi fel kilétét, hanem levelet hagy ott, melyben azt írja, hogy adja meg magát, ha nem az erősebbnek, hát a szerelemnek. Wesselényi azután, szerelemtől és dicsőségtől űzve, Szécsi Mária hívó szavára újra eljön éjfélkor egy toronyablakon át, létrán. Elfogják s kivégzés várja, ha nem adja meg magát; mikor rendíthetetlen marad, kiderül, hogy minden csak próba volt, Mária az övé lesz s a vár is.

Szécsi Máriát nemcsak mint vezért, hanem mint anyát is látjuk, aki érzékenyenltni is tud; hárfázik, mikor szorongó érzéseit enyhíteni szeretné s hangulatoknak engedi át magát. Úgy érzi, hogy nőiességét nem vetheti le; a végzet ujjait véli többször érezni, sejtések gyötrik, ami kevésbé illik egy hadvezérhez. Érdekes alak Varjady, aki szerelmes Máriába, de persze visszautasításban van része. Elrabolja Mária

gyermekét, hogy így kényszerítse szerelme elfogadására. Ezzel sem ér célt, a lázadást pedig Wesselényi bevonuló emberei fojtják el. Az alakok rajza, a dráma szerkezete nem jobb a közepesnél. A kitűzött célt és a sikert előre sejtjük; a mélységbe Meisl nem tud hatolni, de vannak költői részletei: mikor Wesselényi a dicső ősökre hivatkozik, mikor a világot körülfogó szerelemről szól. Rövid sorokban hosszan ömlenek a szenvedélyes szerelmi lírai részek. Hatásos jelenetei is vannak, pl. a fáklyák eloltása, az elvonulás, az előkészületek Wesselényi kivégzéséhez, majd Szécsi Mária megjelenése. Lélektani mélységet nem találunk, a hű István, a zsoldos Selko, az őrvongó Varjady mind csak típusok. Érdekes az egybevetés Gyöngyösivel; a forrás, ha talán közvetve is, közös volt. Gyöngyösi művének epikai, mellékes részletei természetesen hiányoznak a drámában. Gyöngyösinél Wesselényit az istenek sajnálják meg és segítségére küldik Vénust és Rákóczi hívei ellen Marsot, — a vitézség és a szerelem szövetkeznek. Gyöngyösi is elmondja Szécsi Mária ifjúságát és először követet küld s azután jön Meislnél Wesselényi, Gyöngyösinél Szécsi Mária. Gyöngyösinél is van próba, de inkább enyvelgésből, szavakkal s nem oly drámai háttérrel, mint a színműben.

Ugyancsak Meisl a szerzője a *Witwe aus Ungarn* című vígjátéknak, melyben Brockmann ismert «Kecskeméti Özvegy»-ét dolgozta át. Főhőse Wisthofen, a vén zsugori, aki mindenkiről azt hiszi, hogy rá akarja szedni. Unokaöccse szeretőjét akarja elvenni, a gazdag Hattyú Ilonát, kinek atyja, Wisthofen kincseitől elkápráztatva, beleegyezését adta a szokatlan házassághoz. Zeneszóval vonul be az özvegy, két hajdu és két, szerencsennek öltözött cigány s gazdag öltözetű lakáj kíséretében, amint Wisthofen menyasszonyához illik. Már első tetteivel rémületbe ejti a vőlegényt; hiába biztosítja, hogy nem fog rá szégyent hozni, ha pusztán nevelkedett is. Kiköti magának, hogy egy sereg szolgát tarthasson, külön titkárt szerelmi levelezésének elintézésére, mert hiszen a bécsi nők féltékenységtől ment életének híre csábította őt arra, hogy Bécsbe menjen férjhez. Wisthofen szívszorongva érzi nyakán a hurkot. Az özvegy saját ízlése

szerint öltözteti őt ; ráveszi, hogy nem fizető bérlőjének megkegyelmezzon s elengedje a házbért, hogy segínyt nyújtson egy fiatal írónak. Mikor együtt mennek az utcán, mindenki utánuk néz, oly feltűnően viselkedik és hangosan beszél s táncra perdül, úgyhogy Wisthofen majdnem elájul. Vissza akar lépni, lemondó levelet ír, de Karvas uram, az özvegy atyja, megsértődik s bosszúért kiált. Az özvegy hadnagyruhát ölt magára, hogy «testvére» elcsábításáért bosszút álljon. A bosszú sikerül ; Wisthofen kiszökik az ablakon s a levegőben marad lógva, míg unokaöccse kimentti azzal a feltétellel, hogy a javára lemond fele vagyonáról, csak elvegye a nőt.

A mellékszemények közül, a modernizálódó szolgán, Hannsmichelen s Amálián, az öltözködésnek élő s művelődni vágyó szolgálón kívül, sikerült Frau von Altjung, az «esztétikai személy», aki arra számított, hogy Wisthofen elveszi. Vigasztalhatatlan Wisthofen tervbe vett házassága miatt : ha még Arcadiából vett volna el valakit, de Kecskemétről! Kalbnak panaszolja el szíve bánatát, hogy térítse vissza feléje. Pattogó, de hamar lecsendesedő magyar ember Karvas uram, az özvegy apja ; akkor kerül Frau Altjung elé, mikor ez ép elpanaszolhatja neki, hogy Wisthofen megcsalta, rászedte ; de mikor Karvas uram megigéri, hogy közbenjár, megelégednék a pusztáknak bármelyik fiával és sejteti vele, hogy szerelmes belé. Karvas uramnak megesik a szíve rajta, el is venné, de a nő eljártssza szerencsáját, mert a hadnagyruhába bujt özvegygel akarja magát elvétetni. Azután minden kiderül, de késő. A magyar néplélekből nagyon keveset látunk a személyekben, Meisl inkább külsőségekben juttatja kifejezésre. Magyarul mondatokat, rövid beszélgetéseket, népdalokból egyes sorokat s különösen káromkodásokat találunk benne.

A darab mintája *Hattyu Ilona*, a kecskeméti özvegy, melynek bécsi előadásáról a Magyar Kurirban (1788, II. 1181.), pesti előadásáról a Magyar Mercurban találunk tudósítást. A Kurir azt mondja róla, hogy ez «valóságos magyar nevű játék, melyet magyarral elegyes német nyelven adtak elő

s melynél nevezetesebb és kedvesebb játék nem jelent meg mostanság itten». A darabról ezt írja :

Hattyu Ilonát megszereti egy hamuval töltött haj-táskás parokája Özvegy vén Német és minthogy mind a' kettő özvegy, öszve mátkásodnak ; minekutána a' vén Német észre vette volna, hogy a' Magyar Menyetske katonásabb, mint a' Német, el-akart válni tőle ; de ezt Hattyú Ilona és az ő egész Familiája nagy gyalázatnak tartván, elmegy Hattyú Ilona és Telivér Báttya neve alatt Vurmzer Húszár Tiszt Uniformisban rá-menvén a' Vén parokásra boszszút állani, kardot ránt, és amazt, Húgán tett betsületének meg-sértéséért viadalra hívja vala. Ekkor tsak nem kétsésgben esvén a' Vén Német, végre kéri vala a' Húszár köntösben öltözött lárvás Ilonát, hogy pisztollyal kívánna vívni, ha tsak ugyan meg-kék lenni. Ekkor ez a' Magyar Tarsalyból ki-kapván egy pár Pistolyt, kínálja vala az edgyikkel ; de erre még nagyobbban meg-ijedvén a' Német szinte kétsésgbe esik vala s. t. A' Magyarok részéről ezen játék igen szép és a' benne lévő Magyar éneket és Magyar' szókat is alkalmasint kimondják — ez elég nagy Ujság — Bétsben Magyar éneket fúnak a F. Ts. K. játék-néző helyyen.

A «Magyar Mercur» tudósítása bevezetésében sóhajtozva emlékszik meg, hogy «valahára a mi Magyar Hazánkban szint úgy valamint más pallérozott Nemzeteknél : mese-játékok játszátának!» «De koránt-se gondoljuk, hogy más nemzetekkel kedveltetni fogjuk nyelvünket, elébb míg magunk meg-nem kedvelljük» . . . A vígjátékról ezt írja :

«A' Pesti Játék-néző házban Theatrumban egy vigságos játékot játszottanak a Komédiások . . . Ebben a személyek nagyobbára magyarok ; néha magyarul is szollanak. Summája következő: Hattyú Ilonát egy kecskeméti szép fiatal özvegy asszonyt meg-szeret egy 70 esztendőös parókás Német és magának eljegyi. A testvérének fia és a' szép asszony megilletődnek, és mind a' ketten erőssen meg-szeretik egymást. Mind azon iparkodnak, miképpen téríthessék el az öreget a' házasságnak szándékától. A jámbor és egygyügyü asszonyka nagyra vágyó, gyönyörüséget vadászó Dámává leszen ; mellyen az öreg olly igen megbúsúl, hogy bolondságát által látván megbánja, az özvegyről lemond és attyafiának el-jegyzi. Tsinos magyar öltözetekkel, a' Magyar szóknak helyessen ejtésével és vígjátékokkal annyira gyönyörködtették a' nézőket, hogy eleitől fogva egész végig tapsolás volt.»

A magyar-gyűlölettől átítatott darabok azért is jellemzők, mert a hazánkban működő német társulatok, nem akarván lemondani a darabokhoz fűződő sikerről, hogy a magyarság önérzetének megsértését kiküszöböljék, oly változtatásokat eszközöltek, mint aminőt az *Ungarn in Wien* című darabon végeztek. Ennek a darabnak kassai előadásáról értesít a «Hadi és más nevezetes történetek» 1791. évi IV. szakaszában. E vígjátékot Bécsben játszották először az «udvari teatromban» még 1772-ben. A derék társulat a darab egyik alakjának, Rosendorn nevű fecsegőnek Magyarország ellen tett kifakadásain hazafias szellemű változtatást eszközölt, «a mostani időhöz képest.» Egy nyíltszívű öreg úr mindenekelőtt azzal rontja le a rágalmazó kijelentéseit, hogy az ily fajta emberek kevés jót mondanak egyáltalában másokról, még kevésbbé ítélnék meg józanul egész nemzeteket. Hogy a *Babel* és a hasonló gyalázó iratok magyarellenes hazugságokat terjesztő szelleme mennyire nem komoly megítélésben részesül, arra idézi a cikkíró Schlötzer nyilatkozatát a *Staatsanzeiger*ből (386. l.), mely szerint a gyalázó irat szerzője a «magyar nemességnek képét oly nevetségessé festette, hogy azon minden külső országi olvasók felindultak. Mindenki tudja, hogy a szorgalmatosság, fáradhatatlan tudnivaló kívánság s a nem kevésbbé nemes, mint aristokratái érzékenységek által különböztetik meg magukat más nemzektől.» Ami a darabon tett változtatást illeti, az öreg úr hosszú dicsbeszédben tör ki, melynek végén összefoglalja a magyarság hivatását: «Ez a nemzet bátor, nemes büszkeségű és nagylelkű s évszázadokon át az egész keresztyénség védőbástyája volt; mely mindnyájunk szabadságáért gyakran ontotta vérének és majdnem felemésztette önmagát; miközben mi németek, ahelyett, hogy a közös veszéllyel szembe szálltunk volna, egymás közt civódtunk és az ő Nagy tetteik iránt pusztán csodálattal adóztunk. Ez a nemzet az imádatig szereti jó királyát és minden forró szabadságszeretete mellett sohasem lett árulóvá még legszorongatottabb helyzetében sem s mindig a birodalom támasza volt. — Mily hathatós támogatást nyújtott az utolsó előtti koronázásnál, amikor annyi hatalom üldözött s körülzárt, minden barát elhagyott

s oly közel voltunk az enyészéhez! De ez a nemzet volt az, mely nagylelkű önfeláldozásával önmagát veszélybe döntötte s bennünket kiragadott a látható pusztulásból. Örömkönnyeket fakaszt az igazi hazafi szemében, ha a szükségben ily barátokra lel. Akar felőlük még több jót hallani? Nos, hát irányítsa tekintetét a Pozsonyban egyesült rendekre. Gondoljon csak arra, mit csináltak a palatinus megválasztásánál. Ez az ország legmagasabb méltósága, az egyetlen erő, amellyel a nemzet a despotizmusnak korlátokat szabhat: s ezt a hatalmat a dicső atya becsületességébe vetett bizalommal a király fiára bízta! Látja, így gondolkodik, így cselekszik Magyarország!»...

RÓZSA DEZSŐ.

A MÁSODIK HOLUBÁR.

Mátyás király udvarában
Fényes elme-torna van.
Vaslovag pár sisak-zártan
Most egymásra nem rohan ;
Mert a menny- és pokoljósok,
Világhírű hittudósok
Tiszte most a küzdelem.
A királyi könyvesháznak
Csarnokában nyargalásznak
Betűn, szón és cikkelyen.

A hit egyszerű szivekben
Mély sovárgás, szép vigasz ;
De tudósok írt szövegben
Keresik : mi mért igaz.
S mert sajátos módszerével
Mindenik más útra tér el,
Egy bár s szent a cél nekik,
Nagy vitára kedvvel szállnak
S hasogatják a hajszálat
Fényes elmeéleik.

Fóliánsos asztal mellett
Izgve-mozgva negyven ül —
És kegyes tornára kelnek
Iszonyú kegyetlenül.
Nyilatkoznak, vitatkoznak,
Szentatyákra hivatkoznak,
Míg a király szótlánul,
Bíborbársony trónusában,
Gyönyörködve a tusában,
Figyel, fontol és tanul.

A küzdőkkel egy nap múlva
Már egészen ismerős.
Már húsz gyöngye le van gyúrva,
Ám tovább küzd húsz erős.
Másodnapra, harmadnapra,
Figyelvén egy tudós papra,
Mátyás király tudja már,
Hogy a sokból megmaradt húsz
Elmehős közt ez a Gattusz,
E talján a — Holubár.

Ennek, ha kell : kard a nyelve ;
Ha kell : szálfá, öklelő ;
Tudománynyal el van telve
S göggel is ez agyvelő.
Biztos győzelembe' bízva
Pereg ajkán a szofizma
S fejből szószerint idéz ;
Érvei harsogva zúgnak —
Úgy igaznak, mint hazúgnak
Réme itt e szóvitéz.

Hanem Mátyást a természet
Úgy alkotta valahogy,
Hogy döllyfétől a merésznek
Szótalán türelme fogy —
S mert Gattusz már elbizottan
Diadalmát érzi ottan,
Melyért majd a díj kijár :
Némaságát felcserélve,
Csak azért is, harcra véle
Maga száll most a király.

— Óh, te híres doktor Gattusz! — Már pedig van! — mondja Mátyás —
 Kit csodálnak mindenek, . Bárha szívbe irt csupán:
 Ha valóban oly sokat tudsz, Bűnösöké a megváltás
 Ezt a kérdést fejtsd te meg: Illő vezeklés után.
 Egyházában trónra mért tett Ehhöz bűnebanó Péter,
 Krisztus urunk gyöngé Pétert, Megbocsátó megértés kell,
 Kakasszóra hűtelent? Mert az enyhet ad s vigaszt.
 Mért nem inkább tette Jánost, János, a ki sose' botlott,
 A hűségben nem hiányost, Könnyen mérne bűnre poklot
 Szeretőt és büntelent? ... S ez a hittől elriaszt. —

Hőköl Gattusz e kérdésre,
 Melybe' nem sok kedve tel;
 Elméjében, hogy megértse,
 Megforgatja s így felel:
 — Óh király! a Szentírásban
 S szentek írta annyi másban
 Tudok minden szót s jelet —
 S bizonyságom minde szent kincs,
 Kérdésedre egyikben sincs,
 Tehát nincs is felelet.

Gattusz bölcs fejét lehajtja,
 Mert jaj! — ő is tudja már,
 Hogy ma itt, bár nem cseh fajta,
 Bizony, ő a Holubár.
 Mint a cseh a lovagtornán,
 Búsul ő is olyanformán,
 Bár jutalma, az kijár;
 Mert a pálmát más nyeré el:
 Fenkölt lelki fegyverével
 Mátyás, a magyar király.

KOZMA ANDOR.

MŰVÉSZET.

A Múcsarnok tavaszi tárlata.

Évek sora óta különböző nevek alatt külön csoportosuló festőink és szobrászaink a Múcsarnokban ezúttal ismét együtt szerepeltek. A kiállítás rendezői így a máskor a termék hézagainak kitöltésére szolgáló kezdő és műkedvelő munkákat szigorúbban rostálhatták meg s a tárlat színvonala az előzőkéhez képest emelkedett. Bár külön-külön teremben helyezkedtek el, a különböző művészcsoportok közt nincs akkora különbség, hogy ez a hatás egyöntetűségét zavarná. A szélsőséges irányok képviselőinek túlárado temperamentuma mintha lehiggadófélben volna, az előző nemzedék hagyományainak alapján álló mestereink szintén sűrűbben vállalkoznak komolyabb feladatokra. Mindkét részen a törekvések és eredmények nem mindig felelnek meg egymásnak, aminek oka elsősorban bizonyára mai nyomasztó helyzetünk hatásában rejlik.

Művészetünk mai állásáról, mestereink képességeiről azonban és törekvéseiről rég nem tájékoztatott kiállítás pontosabban, mint ez a műtárlat. Ha a millennium előtti műkiállításokkal hasonlítjuk össze, képirásunknak, de különösen szobrászatunknak tagadhatatlanul nem kismértékű fejlődéséről tanuskodik. Utóbbiban ez a fejlődés a felfogás és a művészi tartalom mélyülésében, festészetünkben inkább külsőségekben nyilvánul. A külső hatás keresése technikai fogásokkal azonban nem mindig értékgyarapítás. Annál kevésbbé, mert sok kiváló talentumunk ily irányú szertelenkedéseivel csak szétforgácsolja erejét, a helyett hogy a képirás korlátain belül felfogása mélyítésével s igazi festői hatásokkal keresné a maradandó érvényesülést. A szertelen individualizmus, mely a háború előtt más téren is korunk uralkodó planétája, helyesebben megtévesztő lidércfénye lett, a képirásban annyi egymással ellentétes törekvést vetett felszínre, amennyit a művészet azelőtt évszázadok alatt sem mutatott föl. De mint a természetben, a művészetben sincs ugrás; minden haladás, minden eredmény a vállvetve egy cél felé törekvő mesterek munkásságának a gyümölcse. S a legtöbb «irány», mely lépten-nyomon megnyíló tárlatainkon egymást kergeti, egymást túlkiabálja, voltaképen szintén elég pontosan

meghatározható előzményekből vezethető le s legtöbbször csak a kellő munkakedv vagy tudás hiányának leplezésére szolgál.

Mai képírásunk nyughatatlan keresése a Quattrocento korára emlékeztet. De amíg ennek mestereit a képírás tökéletesítésre szoruló művészi eszközeinek fejlesztése készítette egyoldalúságra, a mi modernjeink ezek tudatos mellőzésével keresik az új hatásokat. A legmesszibbre ebben a tekintetben Vaszary János ment, akinek pályafutása ideális felfogású arany-korán kezdve nagyobb kilengéseket mutat, mint a művészet egy-egy évszázados korszakában Európa különböző országai mestereinek a munkássága. Vaszary a tavaszi tárlaton látható csöndéletein, amelyek pedig nem is a legújabb munkái, már annyira egyszerűsítette technikáját, mintha harsogó színeit ecset nélkül, közvetlenül festékes pallettájáról rakná föl vásznaira. Tagadhatatlan, hogy Vaszary s más festőink szertelen törekvései a műtörténeti iskolázottságú bírálók szemében is érdekesek; ám kérdés, művészeti kultúránk gyarapodását jelentik-e? Külföldön az ilyen kilengések a modern művészetnek csak mellékszöngéi s az elismert mesterek zöme előzői hagyományaiból kiindulva érvényesíti egyéniségét, fejleszti így tovább ezen át hazája művészetét. Nálunk és, különösen legyőzötése óta, Németországban, nemcsak az ilyen kilengések, hanem a kubizmus, dadaizmus és egyéb művészeti hóbort, amelyet komoly pszichológusok a szellemi élet rendellenességeinek rovatába könyveltek el, egyre szélesebb körökben hódítanak. Szószólóik a sajtóban ma is nem egyszer azok a nyughatatlan lelkek, akik a mostani társadalmi renddel nincsenek megelégedve s ennek felborítását a szellemi kultúra terén felmerülő szertelenségek érvényesülésre segítségével vélik siettetni. Dicséreteik nyomán kapkodják széjjel ezeket a szertelen irányú képeket a többnyire kultúrátlan új gazdagok, akiknek felülkerekedése a közművelődés irányításában így közvetve is ennek bukását vonná maga után, amit Spengler sokat emlegetett könyvében részben a dekadens német művészetre utalva jósol meg.

Ám távol áll tőlünk, mintha művészeinket felforgató törekvésekkel vádolnók. Tehetségük mai megnyomorítottságunkban erejükhez és rátermettségükhöz méltó feladatokhoz alig jut. Ez a körülmény s a távolabbi külföldtől való elzárkózottságunk, hol ezek a kitérések az igazi művészet elől már idejüket múlták, készítetik őket a különösségek keresésére, az alakoskodásra. Fiatal talentumok is már ezzel kezdik nálunk, fojtott vagy rikító színekkel, hol elmosódó, hol bádogszerűen éles rajzzal; vékát borítanak temperamentumuk izzó lobogására, fekete pápaszemet tesznek különben éles szemükre s egyik-másik közülük olyan színészre emlékeztet, aki bekötött szájjal énekelve

keres új hatásokat. Hogy igazi talentumainknál ez csak múltó állapot, arra a közelmúltban s a mostani kiállításon is egyaránt láthattunk példákat. Ferenczy Károly élete utolsó éveiben festett klasszikus formájú ruhátlan nőalakjait, amelyek hatása még ma is sűrűn érvényesül fiatalabb festőink képein, Benczur ily tárgyú képeitől csak árnyalati különbségek választják el. Iványi Grünwald Béla, aki nemrégiben tüzes színfoltokkal, tudatosan torzított formákkal kereste a dekoratív hatást, a tavaszi tárlaton borongós hangulatú, nagystílusú alföldi tájképekkel szerepel s visszatérőfelben van nagybányai tájképeihez, amelyek verőfényes levegőjébe olvasztva festette történeti színű életképeit.

Csók István Tündéralom című festménye zárt formájú akt, érzéki hatású régebbi tarka festményeihez képest hideg, de mesterien árnyalt fehér színben, szinte szoborszerű formákkal, amelyek vonalai mégis lágyan olvadnak össze a környező levegővel s az arcon az aszszony vérpiros ajkai körül közvetlen hatású dévaj kedvet tükröztetnek vissza. Íme Csók is visszatérőben van oda, ahonnan a millennium előtt magasra lendülő művészi pályáján megindult.

Fiatalabb mestereink zöme már alig jut ahhoz, hogy igazi ábrázatával mutakozzék be tárlatainkon. Szőnyi István, akit éles szeme és jellemző ereje elsőrangú arcképfestővé avat, Carrière és Courbet egymással ellentétes stílusának összeolvasztásával törekszik egyéni zamatra. Rudnay Gyula, aki sokáig nem tudott szabadulni Munkácsy igézetes, de egyben veszedelmes hatásától s az utóbbi években merészen hevenyészett kompozícióival keltett feltűnést, Pásztorfiú című festményén most Greco-hatásokat tükröztet vissza. S Greco, Gauguin, Cézanne s utóbbinak bécsi tükörképe: Kokoschka az ideálja leg fiatalabb festőinknek, akik a XIII. számú teremben verődtek össze s akik között a legtalentumosabb Feszty Mária, nyugtalanul vibráló színeinek fátyolán keresztül is érvényesülő jellemző erejével és gazdag érzésvilágával.

A tavaszi kiállítást tartalmassá azok a mestereink teszik, akik egyéni fejlődésük útján mind tüzetesebben merültek el a természet tanulmányozásába s mellékcélokra nem tekintve keresik a művészi hatást. Szilányi Lajos felülmúlhatatlanul friss felfogású tájképein mindenkor új finomságokkal lepi meg a művészet igazi barátait, bár módora azóta, hogy a régebben elhunyt Mihalik Dániellel együtt feltűnt, alig változott. Ugyanígy vagyunk Nádler Róberttel, a pompás karakterfejeket festő Boruth Andorral és Perlmutter Izsákkal. Szemrecsányi Ödön, egykori karikatura-festőnk, a természet tanulmányozásába mélyedve, újabban elsőrangú tájfestőnké fejlődött s különösen a

zöld tenyészet színeinek mesteri árnyalásával bilincsel le. Mérő István és Poll Hugó derűs hangulatú életképeivel, Csánky Dénes alakos tájképével és képmás-tanulmányával friss és fáradhatatlan munkakedvről tanuskodik. Dekorativ hatásokra törekszik Udvary Géza s még inkább fia Udvary Pál. A természet közvetetlen visszatükröztetésében leli változatlanul kedvét Edvi Illés Aladár, mesteri építészeti részletein Raksányi Dezső, népies alakjain a kiváló Glatz Oszkár, csendéleteiben Romek Árpád. Kiváló tájképekkel szerepeltek Bosznay István, Benkhardt Ágost, ösmert vásárképeivel Pállya Celesztin, mesteri arcképekkel Balló Ede, Franck Frigyes, finom miniatűr képmásokkal Lowagh Ernesztin.

Feltűnően sok volt a tavaszi tárlaton a nagyobb igényű alakos kompozíció; nagyobb sikereket azonban nem jegyezhetünk föl ezekkel kapcsolatban. A balsiker leggyakoribb oka az, hogy a mai festőnemzedék nem uralkodik oly biztosan a technikán, mint pl. Benczur, Lotz és Székely s fogyatékos tudása lenyűgözi fantáziáját és előadókészségét, mint pl. Kövesdy Géza *Vitulus aureus* című allegorikus élű képén. Merész Gyula nagy oltárképe Szent Erzsébet rózsacsodájával, elegendő tudással készült, de beállításában színpadias s nem mutat több ihletet, mint másik képe, amelyen a tenyeres-talpas fekvő Venus előtt gitározó férfit ábrázolt.

A művészi ábrázolás eszközeiben festőinknél jóval nagyobb biztonságot mutatnak szobrászaink, akik ezúttal is remekműveik egész sorával emelték a Műcsarnok kiállításának színvonalát. A legszebb három szobor ezen Zala György síremléke, Kisfaludi Strobl Zsigmond Afroditéja és Szentgyörgyi István Mécsese volt. Mind a három lelkeséggel, élettél áthatott ruhátlan alakokat ábrázolt s kifejező mozdulataival, az arcán lüktető érzéssel a három között Szentgyörgyi leányalakja volt a legtartalmasabb. Zala György még a millenniumi emlékre szánt hatalmas Ferencz József szobrát, Strobl Alajos és Strobl Zsigmond mesteri képmásokat állított ki. Monumentális hatású Orbán Antal dombormű-sorozata Krisztus kínszenvedésének tizenkét állomásával. Kiválóbb szoborműveket állított ki még Pásztor János, Damkó József, Vastagh György, Kalmár Elza, Teles Ede és Szamosi Soós Vilmos. Építészeti rajzok is voltak a Műcsarnokban, többnyire kivitelre alig kerülő tanulmányok és tervek. Művészetünk ez ágára ma nehéz idők járnak.

D.

ÉRTESÍTŐ.

Új regények és novellák.

Regények és novellák. (Benes Klára: *A fűszeresbolt.* Budapest, Dick, 224 l. — Zilahy Lajos: *Az ezüstszárnyú szélmalom.* Bpest, Athenaeum, 1924. 156 l. — Csathó Kálmán: *Földiekkal játszó égi tünemény...* Budapest, Singer és Wolfner, 1924. 251 l.)

Az utolsó hónapok gazdag széppróza-terméséből nem találokra kaptam ki ezt a három könyvet. Egymáshoz kapcsolja őket, hogy mindegyik nemcsak önmagában mint műalkotás figyelemreméltó, hanem a szerzője miatt is.

Benes Klárát nem nő-volta teszi érdekessé — hiszen a nő-író manap már nemcsak ritkaságszámba nem megy, hanem lassanként több nő dolgozik az irodalom terén, mint férfi. De érdekes ez a név, mert új, eddig még nem hallottuk, s a kritikát mindig izgatja az ismeretlenségből fölbukkanó új-író. Különösen akkor, ha az első kísérlet biztató. És ezúttal az. *A Fűszeresbolton* megérzik, hogy gyakorlatlan kezdő munkája: nincs biztos kézzel megalkotva, fölösleges alakok, szükségtelen indítékok ingadozóvá teszik a mesét, s hőseinek, a kis fűszeresbolt tulajdonosainak csak elemezni tudja a lelkivilágát az író, s nem egyszersmind onnan fejleszteni a katasztrófát. De ezek az alakok élnek és bevésődnek emlékezetünkbe: az apa, aki az élet keserves munkájával virágoztatja föl az üzletet; a léha, dologkerülő, sivárlelkű fiú és a jobbra hivatott fiatalasszony, aki ebben a környezetben csak bűn árán tudja megvásárolni a kétes boldogságot. De az író nemcsak az embereket figyelte meg, hanem az életet is és meglátja az égető problémákat, azokat a szemre kicsinyes, de mélyen a társadalom életébe vágó kérdéseket, amelyek fölött elsziklik a fölületes szem, noha emberek, sőt társadalmi osztályok sorsa fordul meg rajtok. A regény tengelye a munka, a kötelesség szerepe az ember sorsában, s szilárdan bele van ágyazva az író életnézetébe. Azt hirdeti a regény, hogy az élet nem léha játék, hanem halálosan komoly valóság és munka, erőnk megfeszítése nélkül nincs igazi értéke — de azon a munkán sincs áldás, amely túlemelkedve az öncélúságon, egészen fölemésztja az egyén erejét s megfojtja vagy elsorvasztja gyöngéd és nemes érzelmeit.

Zilahy Lajos kötetének érdekességét fokozza az a nagy, s mindenképen méltó siker, melyet az író új drámájával a Nemzeti Színházban aratott. Milyen novellista a *Süt a nap* szerzője? — ez a kérdés sok olvasót szerez könyvének. Zilahy novelláit természetesen nem lehet összemérni a drámájával — noha az is novellisztikusan van elgondolva — annál kevésbé, mert a legtöbb csak életrevaló apróság, ügyes ötlet, bár nem afféle pointe-ba csattanó anekdota, hanem ellenkezőleg, ötletbe sűrített történet. Egyszer-másszor nemcsak vázlatosak, hanem elnagyoltak is vagy épen elsietettek, de rendszerint tetszetős formában adnak új költői anyagot. Van azonban egy-két olyan elbeszélése, amelyekből komoly hang csendül ki, s az író kedves nevető arca mögül kivillan a kisemberek szomorú sorsa iránt fogékony lélek. Ezek a legbecsesebbek, különösen az, amelyben azt kutatja, *Mikor halt meg Kovács János?* Egy jelentéktelen, semmi ember valamikor régen meghalt s az író igen ügyes technikával négy kis lapon elmondja nemcsak egész élettörténetét — azt a pár szürke eseményt, melyben részt juttatott neki a sors — hanem azt is, mint halványítja el fokozatosan az idő még az emlékét is. Az utolsó mozzanat — ekkor halt meg Kovács János — hogy 47 évvel halála után egy elhányt nyugtájáról leinosta nevének utolsó betűjét az eső. Ebben a kis novellában meglebben valami a végesség fájdalmas érzéséből: ami az *Ember tragédiája* fáraójának a gulára évenként lerakódó porréteg, az szegény Kovács Jánosnak a névaláírására hulló esőcsöppek.

Csathó Kálmán regényét végül az teszi különösen érdekessé, hogy termékeny s már több sikerült művet alkotott írójának eddig legértékesebb műve. Maga a tárgy is sajátos. Csokonai szerencsétlen szerelmét beszéli el, egy olyan eseménysorozatot, amely a valóságban is tiszta költészet, sőt kész, szinte fölvonásokra oszló dráma; sokan meg is próbálkoztak költői földolgozásával — de senkinek sem sikerült. Csathó megoldotta a problémát, látszólag egyszerűen: adta a valóságot, nem tett hozzá semmit, nem vett el belőle semmit. Mi tehát a kulcsa a vállalkozás sikerének, mi teszi olyan értékessé ezt a regényes életrajzot? A felelet könnyű. Csathó az *anyagon* nem változtatott, de föltárta azt, amit az eseményekből nem ismerünk, hősei lelkét, s a mult szegényes, töredékes adataiból gazdag, kifejtett, következetes jellemeket formált. Nagy történeti regényíróinkra emlékeztető művészettel harmonikus egységbe forrasztotta a históriától megőrzött valóságot és a képzelet teremtetten vonásokat, s Csokonai szerelmi tragédiájának szereplőit, akiket eddig csak mint neveket vagy legföllebb halvány képeket ismertünk, regényéből mint élő emberek lépnek elénk. Ez volt képzetének egyik munkája. Másfelől szint

és életet vitt a históriába. A régi szűkszavú följegyzések nyomán mozgalmasság jeleneteket konstruált, képeket a XVIII. század magyar világából, s apró, jellemző mozzanatokban megelevenítette a kort, az akkori szokásokat, életmódot, szórakozásokat — mindezt nem részletező, fárasztó leírások útján, hanem igazi művész módjára: élénk, kedves epizódokban. A könyv objektív és igaz, mint valami történeti munka és mégis olyan szórakoztató, mint kevés újabb magyar regény.

r. r.

Hibaigazítás.

A múlt havi füzet 157. lapján a Magvary Zoltán könyvét ismertető tanulmány alatt megfoghatatlan tévedésből Ereky *Károly* név áll Ereky István helyett. A cikket Ereky István írta.